

Тріумфальна арка
Еріх Марія Ремарк

Часи, коли народитися, не обирають. Життя героїв Ремарка, як і його самого, припало на лихоліття. Війна, що ламає долі, втрата ілюзій, еміграція, хиткість та безнадія... Але, незважаючи на будь-які випробування, люди не втрачають ані мужності, ані внутрішньої сили та залишаються спроможними на самопожертву, справжню дружбу та велике кохання...

Зима 1939-го. Лікар Равік, біженець із нацистської Німеччини, знаходить притулок у Парижі. Його порожнє й похмуре життя змінює зустріч із Джоан... Він може захистити себе від поліції, але неспроможний сховатися від великого кохання! У цих несподіваних почуттів нема майбутнього, але чи важливо це тепер, коли світ на порозі війни?

Еріх Марія Ремарк

Тріумфальна арка

I

Жінка наближалася до Равіка навскоси через міст. Вона йшла швидко, але так, ніби в неї запліталися ноги. Равік помітив її аж тоді, як вона опинилася майже біля нього. Він побачив бліде, вилицювате обличчя й широко посаджені очі. Обличчя було застигле й скидалося на маску. Здавалося, наче в ньому до краплі вичахло життя, а в осклілих очах при світлі ліхтаря відбивалась така порожнеча, що Равік насторожився.

Жінка пройшла так близько, що мало не зачепила його. Він простяг руку і схопив її за плече. Вона похитнулася і була б упала, якби він її не тримав.

Равік не відпускав її.

– Ви куди? – за хвилю спитав він. Жінка безтямно дивилася на нього.

– Пустіть мене, – прошепотіла вона.

Равік нічого не сказав. Він і далі міцно тримав її за плече.

– Пустіть мене! Що це таке? – Жінка майже не ворушила губами.

Равікові здавалося, що вона не бачить його. Жінка дивилася крізь нього в порожню ніч. Просто її затримало щось, і вона казала:

– Пустить мене!

Равік відразу помітив, що вона не повія. І не п'яна. Він ледь попустив пальці, і жінка могла б вирватись, якби хотіла, але вона, мабуть, і не помітила цього. Равік трохи почекав.

– Ну справді, куди ви? Так пізно самі, в Парижі! – ще раз спокійно спитав він і відпустив її плече.

Жінка мовчала, проте не рушила з місця. Здавалося, що, зупинившись, вона вже не мала сили йти далі.

Равік прихилився до поруччя мосту. Він відчув під руками вологий дірчастий камінь.

– Не туди, бува? – Він кивнув головою вниз, де сіруватим полиском мерехтіла Сена, що неспокійно напливала на темну тінь мосту Альма.

Жінка не відповіла.

– Надто рано, – мовив Равік. – Надто рано й надто холодно. Тепер листопад.

Він витяг пачку сигарет і пошукав у кишені сірників. На картонці їх виявилось тільки два, і він обережно схилився, щоб прикрити долонями полум'я від легенького вітру, що повівав від води.

– Дайте й мені сигарету, – ледь чутно попросила жінка. Равік випростався й простяг їй пачку.

– Алжирські. Чорний тютюн. Їх курять солдати інтернаціонального легіону. Мабуть, надто міцні для вас. Інших я не маю з собою.

Жінка похитала головою і взяла сигарету. Равік підніс їй запаленого сірника. Жінка курила швидко, глибоко затягуючись. Равік викинув запаленого сірника за поруччя. Він летів у темряві, наче крихітна падуча зірка, й погас, аж як досяг води.

На міст поволі в'їхало таксі. Водій пригальмував, глянув на них, трохи почекав, тоді додав газу й поїхав далі мокрою, з чорним полиском бруківкою авеню Георга П'ятого.

Равік раптом відчув, що він страшенно стомлений. Він цілий день напружено працював і не зміг заснути. Тому й вийшов знов надвір, щоб випити чогось. І тепер, у вологій холоднечі пізнього вечора, втома зненацька важким лантухом упала йому на голову.

Він глянув на жінку. Навіщо, власне, він її затримав? З нею щось, сталося, безперечно. Та яке йому діло? Хіба він мало бачив жінок, з якими щось сталося, а надто вночі, надто в Парижі? Йому тепер було до всього байдуже, він хотів хоч кілька годин поспати.

– Ідіть додому, – сказав він. – Чого вам треба в таку пору надворі? Ще вскочите в якусь халепу.

Він звів комір плаща й повернувся, щоб іти далі. Жінка дивилася на нього, наче нічого не розуміла.

– Додому? – перепитала вона.

Равік здвигнув плечима.

– Додому, до свого помешкання, в готель – як хочете, так і називайте. Куди завгодно. Чи вам забаглося потрапити в поліцію?

– У готель! О Господи! – простогнала жінка.

Равік зупинився. Знов комусь нікуди поткнутися, подумав він. Можна було здогадатися наперед. Завжди те саме. Вночі не знають, де їм дітися, а вранці зникають, перше ніж ти прокинешся. Тоді вони знають, куди їм іти. Одвічний, банальний розпач, нав'язаний темрявою, що приходить і минає разом із нею. Равік кинув сигарету. Наче йому самому той розпач не в'івся в печінки!

– Ходімо кудись, вип'ємо по чарці горілки, – сказав він. Так було найпростіше. Він потім заплатить і піде, а вона тим часом надумав, що їй робити.

Жінка невпевнено ступила крок і спіткнулася. Равік підтримав її за руку.

– Стомилися? – спитав він.

– Не знаю. Мабуть, стомила.

– Так, що не можете заснути? – Жінка кивнула головою.

– Буває. Ходімо. Я вас підтримуватиму.

Вони рушили по авеню Марсо. Равік відчув, що жінка опирається на нього. Так, ніби падає і мусить за щось триматися.

Вони перетнули авеню Петра Першого Сербського. За перехрестям починалась вулиця Шайо, а віддалік проти мокрого, навислого неба невиразно бовваніла темна Тріумфальна арка.

Равік показав на вузьенькі освітлені двері пивнички.

– Сюди... Тут ми щось роздобудемо.

Це був шоферський шинок. Усередині сиділо кілька таксистів і дві повіі. Таксисти грали в карти, а повіі пили абсент. Вони зміряли жінку швидким поглядом і байдуже відвернулися. Старша гучно позіхнула, а молодша знічев'я заходилася підфарбовувати губи. У глибині коридору молодший офіціант, іще зовсім хлопчак з обличчям розлюченого щура, саме посипав тирсою плитки й почав замітати. Равік із своєю супутницею сіли до столика біля входу. Так було зручніше – можна швидше піти. Він навіть не скинув плаща.

– Що ви питимете? – спитав він.

– Не знаю. Байдуже що.

– Дві чарки кальвадосу, – сказав Равік офіціантові, що був лише в сорочці з закоченими рукавами й жилеті. – І пачку сигарет «Честерфілд».

– У нас англійських немає, – відповів офіціант. – Самі французькі.

– Гаразд. Тоді пачку «Лоран», зелених.

– Зелених також немає. Тільки блакитні.

Равік глянув на офіціантову руку, де була виколота гола жінка, що йшла по хмарах. Офіціант простежив за його поглядом, стиснув кулак і напружив м'язи. Виколота жінка непристойно ворухнула животом.

– Давайте блакитні, – сказав Равік. Офіціант вищирив зуби.

– Може, знайдеться ще пачка зелених, – мовив він і почовгав від столика.

Равік провів його очима.

– Червоні капці й дама, що виконує танець живота, – мовив він. – Видно, він служив у турецькому флоті.

Жінка поклала руки на столик, так важко, ніби вже ніколи не думала їх підіймати. Руки були плекані, та це ще ні про що не свідчило. Зрештою, не такі й плекані. Равік помітив, що ніготь на середньому пальці правої руки зламався і, мабуть, його відірвали й не підрівняли пилочкою. Лак також подекуди облупився.

Офіціант приніс чарки й пачку сигарет.

– «Лоран», зелені. Знайшлася ще одна.

– Я так і думав. Ви служили у флоті?

– Ні, в цирку.

– Ще краще. – Равік простяг жінці чарку. – Натє, випийте. В таку пізню пору найкраще пити кальвадос. Чи, може, хочете кави?

– Ні.

– Випийте одним духом.

Жінка кивнула й випила. Равік дивився на неї. Погасле обличчя, безкровне і майже без ніякого виразу. Повні уста, але бліді, й обриси ніби стерті, лише коси дуже гарні, лискучі, природного русявого кольору. На голові в неї був берет, з-під дощовика виглядав синій костюм, пошитий у доброго кравця, проте зелений камінь на каблучці був завеликий для справжнього самоцвіта.

– Вип'єте ще одну? – спитав Равік. Жінка знов кивнула головою.

Він покликав офіціанта.

– Ще дві чарки кальвадосу, але більші.

– Більші й повніші?

– Так.

– Отже, два подвійні кальвадоси.

– Угадали.

Равік вирішив, що зараз одним духом вип'є свою чарку й піде. Він нудився і був дуже стомлений. Загалом він ставився терпляче до будь-яких пригод, бо мав за собою сорок років неспокійного, сповненого злетів і спадів життя. Але такі ситуації, як ця, були йому добре відомі. Він жив у Парижі кілька років, ночами не міг спати, тому набачився вже всякого.

Офіціант приніс замовлене. Равік узяв чарку яблучної горілки з гострим запахом і обережно поставив її перед жінкою.

– Випийте ще. Вона вам не дуже допоможе, але зігріє. Та хоч яке у вас горе, не беріть його близько до серця. На світі є мало такого, за чим варто довго побиватися.

Жінка підвела на нього очі, проте до чарки не доторкнулася.

– Справді, – сказав Равік. – Особливо вночі. Вночі все ускладнюється.

Жінка й далі дивилася на нього.

– Не треба мене втішати, – нарешті мовила вона.

– Тим краще.

Равік пошукав очима офіціанта. З нього досить. Він знав таких жінок. Мабуть, з російських емігрантів, подумав він. Не встигне ще десь і місця нагріти, а вже присаджує тебе.

– Ви росіянка?

– Ні.

Равік розрахувався і встав, щоб попрощатися. Жінка також відразу підвелася, мовчки, ніби так і мало бути. Равік нерішуче глянув на неї. Гаразд, подумав він, попрощатися можна й надворі.

Почався дощ. Равік затримався перед дверима.

– Вам куди?

Він вирішив, що піде в протилежний бік.

– Не знаю. Куди-небудь.

– То де ж ви мешкаєте? – Жінка стрепенулася.

– Туди я не можу йти! Ні! Не можу!

В її очах раптом блиснув нестямний страх. Суперечка, подумав Равік. Посварилася й вибігла надвір. Завтра вранці вона все зважить і повернеться.

– У вас немає знайомих, до яких ви могли б піти? Якоїсь приятельки? Можна подзвонити їй з пивниці.

– Ні, немає нікого.

– Але ж вам треба десь переночувати. У вас немає грошей на кімнату?

– Є.

– То йдіть у готель. Тут їх повно поблизу. – Жінка мовчала.

– Десь же треба приткнутися, – нетерпляче мовив Равік. – Не будете ж ви стояти цілу ніч на дощі.

Жінка щільніше загорнулася в плащ.

– Справді, – мовила вона, наче нарешті зважилася на щось. – Ви добре кажете. Дякую. Не турбуйтеся більше про мене. Я десь прилаштуюся. Дякую. – Вона затиснула в кулак кінці коміра. – Дякую за все.

Жінка спідлоба глянула на Равіка сповненим муки поглядом, марно пробуваючи всміхнутися, тоді обернулася і, вже не вагаючись, нечутною ходою рушила в дрібний, мов туман, дощ.

Равік хвилину постояв нерухомо.

– Хай йому чорт! – пробурмотів він розгублено й нерішуче.

Він не знав, що сталося і яка тому причина: чи та сумна усмішка, чи той погляд, чи порожня вулиця, чи ніч, – знав тільки, що не може залишити саму цю жінку, яка в тумані раптом здалася йому загубленою дитиною.

Равік наздогнав її.

– Ходімо зі мною, – непривітно сказав він. – Щось придумав.

Вони вийшли на площу Етуаль, що лежала перед ними в сірій мряці, велика, безмежна. Туман погустів, і вулиці, що розбігалися від площі, губились у ньому. Видно було саму тільки широченну площу з тьмяними ліхтарями, схожими на бляклі місяці, й високим кам'яним склепінням Триумфальної арки, що теж губилася в тумані, наче вона підпирала тужливе небо й захищала самотній, блідий племінчик на могилі Невідомого солдата, схожий на останню могилу людства серед темної пустелі.

Вони перетнули всю площу. Равік ішов швидко. Він був надто стомлений, щоб зважати на щось. Поряд із собою він чув невпевнену, м'яку ходу жінки. Вона йшла, похиливши голову й засунувши руки в кишені дощовика, – маленька жаринка чужого життя. І раптом серед порожньої по-нічному площі ця жінка на мить здалася йому дивно близькою, хоч він нічого про неї не знав – а може, саме тому. Вона була чужа йому, але й він почував себе всюди чужим, і це якимось дивом дужче

зближувало їх, ніж усі слова й довгорічна звичка, що згладжує протиріччя.

Равік мешкав у невеличкому готелі за площею Терн, у боковій вулиці, що відходила від авеню Ваграм. Це була досить занедбана будівля. Нова була тільки таблиця, що висіла над входом: «Готель “Інтернаціональ”».

Равік подзвонив.

– Є ще вільний номер? – спитав він у хлопця, що відчинив йому.

Той витріщив на нього заспані очі.

– Порт'є вже пішов, – нарешті, затинаючись, відповів він.

– Бачу, що пішов. Я питаю тебе, чи є ще якась вільна кімната.

Хлопець спантеличено здвигнув плечима. Він бачив, що Равік привів жінку, але не розумів, навіщо потрібна ще одна кімната. Йому не доводилося чути, щоб хтось, привівши жінку, питав для неї кімнату.

– Мадам спить. Вона прожене мене з роботи, якщо я збуджу її.

– Гаразд. Доведеться пошукати самим.

Равік дав хлопцеві чайові, взяв ключа й поперед жінки піднявся сходами нагору. Не відмикаючи своїх дверей, він зупинився поглядом на сусідніх. Перед ними не стояло ніякого взуття. Він двічі постукав. Ніхто не відповів. Він обережно натиснув на дужку. Двері були замкнені.

– Вчора вона була порожня, – промурмотів Равік. – Спробуємо з іншого боку. Мабуть, господиня замкнула її, щоб не повтікали блощиці.

Він відімкнув свою кімнату.

– Поки що сідайте, – мовив він, показуючи на червону канапу. – Я зараз вернуся.

Він відчинив скляні двері на вузький залізний балкончик, переліз через ґратки на сусідній і спробував добратися до кімнати звідти. Але й там двері були замкнені.

Розчарований, він повернувся назад.

– Нічого не вийшло. Я не можу знайти вам тут кімнату.

Жінка сиділа в кутку канапи.

– Можна мені ще трохи побути тут? – спитала вона.

Равік пильно глянув на неї. Її обличчя помертвіло з утоми. Здавалося, вона не подужає підвестись.

– Залишайтеся тут, – сказав він.

– Я тільки трохи посиджу.

– Лягайте. Це буде найпростіше.

Жінка ніби не почула його. Вона поволі, майже машинально похитала головою.

– Треба було лишити мене на вулиці. А тепер... тепер, мабуть, я не зможу піти звідси.

– І мені так здається. Залишайтесь і лягайте спати. Так буде найкраще. А завтра побачимо.

Жінка глянула на нього.

– Я не хочу вам...

– О Господи, – перебив її Равік, – ви мені справді не заважаєте. Тут не вперше ночують люди, що не мають де дітися. В цьому готелі мешкають утікачі. І майже щодня хтось приходить на ніч. Лягайте на ліжко. Я пересплю на канапі. Я вже звик.

– Ні, ні, я тільки посиджу. Коли ви дозволите мені посидіти в себе, то цього досить.

– Ну, як хочете.

Равік скинув плаща й повісив на вішалку. Тоді взяв із ліжка ковдру та подушку й присунув до канапи стільця. Потім приніс із ванної купальний халат і поклав його на спинку стільця.

– Це те, що я можу вам дати, – сказав він. – Як хочете, то візьміть іще піжаму. Вона он там у шухляді. Більше я не буду панькатися з вами. Можете прийняти ванну. А мені треба дещо зробити.

Жінка похитала головою. Равік зупинився перед нею.

– Але дощовик скиньте, – сказав він. – Бачите, який він мокрий. І берет давайте сюди.

Жінка віддала йому дощовик і берет. Равік поклав подушку в куток канапи.

– Лягайте сюди головою. А стілець для того, щоб ви не впали, як заснете. – Він підсунув його до канапи. – Ану, давайте черевики. Звичайно, мокрі наскрізь. Так і застудитись неважко. – Він стягнув з її ніг черевики, дістав із шухляди вовняні шкарпетки й натягнув її на ноги. – О тепер уже ви сьак-так улаштовані. У важкі хвилини треба найперше подбати про якийсь затишок. Давне солдатське правило.

– Дякую, – мовила жінка. – Дякую.

Равік зайшов до ванної і відкрив крани. В умивальник полилася вода. Він розв'язав краватку й неуважно оглянув себе в дзеркалі. Допитливі, глибоко посажені очі, вузьке обличчя. Воно здавалося б смертельно втомленим, якби не очі. Usta, занадто м'які, контрастують із двома складками, що йдуть від носа до

кутиків рота. Над правим оком – довгий зубцюватий шрам, що губився у чубові.

Телефонний дзвінок вивів його з задуми.

– От чорт! – На мить він забув геть усе. Таке з ним часом бувало, він цілком поринав у свої думки. А тут ще й ця жінка. – Я йду! – гукнув він. – Ви злякалися? – Він зняв трубку. – Що? Так. Добре... так... звичайно, так... усе буде гаразд... так. Де? Добре, я негайно йду. Гарячої кави, міцної... так...

Равік дуже обережно поклав трубку і, задумавшись, присів на край канапи.

– Я мушу йти, – сказав він. – Негайно.

Жінка відразу підвелася. Вона похитнулась і схопилася за стілець.

– Ні, ні... – На мить Равіка зворушила її покора. Вона була готова до всього. – Ви можете лишитись. Спіть. Мені треба вийти на годину чи на дві, не знаю, на скільки. Лишайтеся.

Равік надягнув плаща. На мить у нього майнула підозра, але він зразу ж відігнав її. Ця жінка не крастиме. Не така вона. Тих він знав дуже добре. Та й що тут украдеш?

Він уже був біля дверей, коли жінка спитала:

– Можна мені піти з вами?

– Ні, не можна. Лишайтеся тут. Беріть, що вам іще буде треба. Як хочете, то лягайте на ліжко. Коньяк у шафі. Спіть...

Він повернувся, щоб іти.

– Не вимикайте світла, – квапливо попросила його жінка.

Він відпустив дужку дверей і спитав:

– Боїтесь?

Вона кивнула. Равік показав на ключа.

– Замкніть за мною двері й витягніть ключа. Унизу є запасний, я відімкну ним.

Жінка похитала головою.

– Не в тім річ. Але прошу вас, лишіть світло.

– Он що! – Равік уважно подивився на жінку. – Я й не думав вимикати його. Нехай горить. Я все це знаю. Колись сам пережив такі часи.

На розі Акацієвої вулиці йому трапилося таксі.

– Вулиця Лорістон, чотирнадцять. Швидко!

Водій розвернув машину й поїхав по авеню Карно. Коли вони переїздили авеню де ла

Гранд Арме, з правого боку вигулькнула маленька машина на два місця. Вони б неодмінно зіткнулись, якби бруківка не була така мокра й слизька. Від раптового гальмування зустрічну машину занесло на середину вулиці, і таксі мало не зачепило її радіатором. Легенька машина закрутилася, мов карусель. То був маленький «рено», за кермом сидів чоловік в окулярах і в чорному капелюсі. За кожним поворотом видніло його бліде обурене обличчя. Нарешті машина перестала крутитись і помчала до Триумфальної арки в кінці вулиці, немов до велетенської брами в пекло, – маленька зелена комашка, з якої висунувся білий кулак і погрожував нічному небові.

Водій таксі обернувся.

– Ви коли бачили таке?

– Бачив, – відповів Равік.

– Ще й нап'яв такого капелюха! А жене вночі машину, як навіжений.

– Він мав право, бо їхав головною вулицею. Чого ж ви лаєтесь?

– Авжеж, мав! Тому я й лаюся.

– А що б ви робили, якби він порушив правило?

– І тоді лаявся б.

– Ви, мабуть, завжди вмієте полегшити собі життя.

– Тоді б я лаявся інакше, – пояснив водій, звертаючи на авеню Фоша. – Не так здивовано, розумієте?

– Ні. Знижуйте швидкість на перехрестях.

– А я й знижую. Але клята вулиця ніби намащена салом. Та чого ви питаєте мене, як потім не слухаєте, що я кажу?

– Того, що я втомлений, – нетерпляче відповів Равік. – Того, що тепер ніч. І, коли хочете, того, що ми – тільки іскри, яких невідомо куди жене вітер. Їдьте швидше.

– Так би й сказали, – мовив водій і аж трохи шанобливо приклав пальці до кашкета. – Тепер усе зрозуміло.

– Слухайте, – спитав Равік, у якого раптом майнула підозра, – ви російський емігрант?

– Ні. Але я читаю всяку всячину, коли чекаю на пасажирів.

Не щастить мені сьогодні з росіянами, подумав Равік. Він відкинув голову на спинку сидіння. Оце б випити кави. Гарячої чорної кави. Мабуть, у них вистачить і на мене. Мої руки повинні бути цілком спокійні. Коли кава не допоможе, Вебер дасть мені укол. Усе буде гаразд. Він опустив шибку й повільно вдихнув вологе повітря.

II

У невеличкій операційній було видно, як удень. Вона скидалася на гігієнічну різницю. На підлозі стояли відра із закривавленою ватою, навколо валялися бинти й тампони, і червоний колір урочисто кидав виклик надмірові білого. Вебер сидів у передопераційній біля лакованого сталевго столика й щось записував. Сестра кип'ятила інструменти. Окріп булькав, світло неначе сичало, лише тіло, що лежало на столі, було цілком байдуже – його вже ніщо не хвилювало.

Равік мив руки рідким милом. Мив люто й запекло, ніби хотів здерти з них шкіру.

– Паскудство, – промимрив він сам до себе. – Хай би його все чорти забрали!

Операційна сестра гидливо глянула на нього. Вебер підвів голову.

– Спокійно, Ежені! Всі хірурги лаються. А надто як щось не вдалося. Ви мали б уже до цього звикнути.

Сестра кинула в окріп пригорщу інструментів.

– Професор Пер'є ніколи не лаявся, – ображено мовила вона, – а проте врятував чимало людей.

– Професор Пер'є оперував на мозку. Найтонша, віртуозна техніка, Ежені. А ми патраємо животи. Це зовсім інше. – Вебер згорнув свої записи й підвівся. – Ви чудово працювали, Равіку. Та що зробиш, коли перед тим орудував партач.

– А все-таки часом можна щось зробити.

Равік витер руки й закурив сигарету. Сестра з мовчазним докором відчинила вікно.

– Браво, Ежені, – похвалив її Вебер. – Ви завжди дотримуетесь приписів.

– Я маю в житті певні обов'язки. І не хотіла б, щоб мене висадило в повітря разом із операційною.

– Чудово, Ежені. Аж на серці спокійніше стає.

– Дехто таких обов'язків не має. І не хоче мати.

– Це закид вам, Равіку! – засміявся Вебер. – Краще вшиваймося звідси. Ежені вранці дуже войовнича. І робити нам тут більше нічого.

Равік глянув на сестру, що мала в житті певні обов'язки. Та безстрашно зустріла його погляд. Окуляри в нікельованій оправі робили її пісне обличчя якимось неприступним. Вона була людиною, як і Равік, але навіть дерево здавалося йому ріднішим за неї.

– Вибачте, – сказав він. – Ваша правда.

На білому столі лежало те, що кілька годин тому було ще надією, подихом, болем і тремтливим життям. А тепер це був тільки нечутливий труп, і людина-автомат, яка звалася сестрою Єжені й пишалася тим, що ніколи не робила в житті помилок, прикрила його простиралом і повезла геть. Такі всіх переживуть, подумав Равік, денне світло не любить цих дерев'яних душ, тому забуває про них, і вони живуть дуже довго.

– До побачення, Єжені, – сказав Вебер. – Виспиться сьогодні як слід.

– До побачення, докторе Вебере. Дякую, пане докторе.

– До побачення, – сказав Равік. – Вибачте за лайку.

– Всього найкращого, – крижаним голосом відповіла Єжені.

Вебер пирхнув.

– Чавунна вдача.

Надворі був сірий ранок. Вулицею торохтіли машини, що забирали сміття. Вебер звів комір.

– Гидотна погода. Підвезти вас, Равіку?

– Ні, дякую. Я хочу прогулятися.

– В таку сльоту? Я можу поїхати повз ваш готель. Це майже по дорозі.

Равік похитав головою.

– Дякую, Вебере.

Вебер пильно подивився на нього.

– Дивно, що ви й досі хвилюєтесь, коли хтось помирає у вас під ножом. Ви ж бо вже п'ятнадцять років панахаєте людей і всього набачилися.

– Так, набачився. Я й не хвилююся.

Вебер стояв перед ним кремезний і спокійний. Його велике кругле обличчя блищало, мов стигле нормандське яблуко. На чорних підстрижених вусах блищали крапельки дощу. Біля тротуару стояв «б'юік» і також блищав. Зараз.

Вебер сяде в нього й спокійно поїде додому, до свого рожевого лялькового будиночка в передмісті, з чистою, осаяною дружиною і з двома чистими осаяними дітьми. Чисте осаяне існування. Як йому пояснити те напруження, від якого серце завмирає в грудях, коли ніж готовий зробити перший розтин, коли після легенького натиску лишається тонкий кривавий слід, коли тіло в голках і клемах відкривається, мов подвійна чи потрійна завіса, і з'являється те, що ніколи не бачило світла, коли ти йдеш по сліду, наче мисливець у джунглях, і враз у зруйнованій тканині, у вузлах, в пухлині, в розривах знаходиш могутнього хижака – смерть – і стаєш на боротьбу з нею, озброєний тільки тонким лезом, голкою і безмежно впевненою рукою... Як йому пояснити, що ти відчуваєш, коли твоя зосередженість досягла блискучої вершини і раптом кров хворого темніє, на неї з

глумом падає якась владна, хижа тінь, – і ніж твій тупіє, голка стає ламкою і важкою рука... Коли те невидиме, загадкове явище, яке зветься життям і пульсує в тебе перед очима, раптом тікає від твоїх безсилим рук, розпадається, захоплене примарним чорним вихором, якого ні досягти, ні прогнати, коли обличчя, яке щойно дихало, було чимось «я», мало ім'я, обертається в безіменну застиглу маску... і тебе охоплює безглузда, безсила лють... як можна все це пояснити... та й що тут пояснювати? Равік закупив другу сигарету.

– Їй було двадцять один рік, – сказав він.

Вебер змахнув хусточкою з вусів блискучі краплі.

– Ви працювали бездоганно. Я б так не зміг. А що там, де вже поорудував якийсь партач, не було чого рятувати, не ваша вина. Де б ми опинилися, якби думали інакше?

– Так, – мовив Равік, – де б ми опинилися?

Вебер сховав хусточку до кишені.

– Після всього, що вам довелося пережити, ви мали б стати в біса загартованим.

У Равікових очах блиснула іронія.

– Людина ніколи не стає загартованою. Вона може тільки багато до чого звикнути.

– Я це й мав на увазі.

– Але є таке, до чого ніколи не звикнеш. Важко сказати чому. Даймо, що через каву. Може, й справді мене кава так наструнчила. А ми подумали, що це хвилювання.

– Кава була добра, правда?

– Дуже добра.

– Готувати каву я мастак. Я передчував, що вона вам буде потрібна, тому сам приготував її. Це не те чорне пійло, що готує Ежені, правда?

– Нема що й рівняти. Готувати каву ви справді мастак.

Вебер сів у машину, ввімкнув мотор і висунувся з вікна.

– Може, я все-таки вас підкину, га? Ви, певне, страшенно стомлені.

Тюлень, подумав Равік, не слухаючи його. Здоровий тюлень. Ну то й що? Чого мені все це верзеться? Вічно ця роздвоеність – думаєш про одне, а в голові крутиться інше.

– Я не стомлений, – сказав він. – Кава мене підбадьорила. Виспиться добре, Вебере.

Вебер засміявся. Під чорними вусами блиснули білі зуби.

– Я вже не лягатиму спати. Піду садити тюльпани й нарциси.

Тюльпани й нарциси, подумав Равік. На кругленьких грядках між посипаними жорствою стежечками. Тюльпани й нарциси – оранжево-золотаве буяння весни.

– До побачення, Вебере, – сказав він. – Про все решту ви потурбуєтесь?

– Авжеж. Я вам подзвоню ввечері. На жаль, гонорар буде невеликий. Нема про що навіть говорити. Дівчина була вбога і, мабуть, не мала родичів. Та ми ще перевіримо.

Равік відмахнувся рукою.

– Дівчина дала Ежені сто франків. Мабуть, це все, що в неї було. Отже, ваших двадцять п'ять.

– Добре, добре, – нетерпляче мовив Равік. – До побачення, Вебере.

– До побачення. Зустрінемося завтра о восьмій ранку.

Равік неквапом рушив вулицею Лорістон. Якби було літо, він сів би десь на лавці в Булонському лісі проти сонця й бездумно дивився б на воду та на зелені дерева, поки не вляглося б напруження. Потім поїхав би до готелю й ліг спати.

Він зайшов у бістро на розі вулиці Буасьєр. Коло прилавка стояло кілька робітників та водіїв вантажних машин. Вони пили гарячу чорну каву, вмочаючи в неї булочки. Якусь хвилину Равік стежив за ними. То було впевнене, просте життя – з запеклою боротьбою за існування, з виснажливою працею, втомою вечорами, іжею, жінкою і важким, позбавленим видив сном.

– Чарку вишнівки, – сказав він.

На правій нозі в тієї дівчини, що померла, був тоненький дешевий позолочений ланцюжок – одна з тих цяцьок, що їх любить молодь, коли вона сентиментальна й не має смаку. Ланцюжок з маленькою пластинкою, на якій вибито напис «Toujours Charles», закутий на нозі так, що його не можна скинути, ланцюжок, який розповідав про неділі, проведені в лісі над Сеною, про закоханість і нерозумну молодість, про маленьку ювелірну крамничку десь у Неї, про вересневі ночі в кімнатці під дахом, – тоді раптом затримка, очікування, страх, а «навіки твого» Шарля і слід пропав... Приятелька, що дала адресу, якась акушерка, застелений цератою стіл, пекучий біль і кров, кров, розгублене лице старої, руки, які хапливо підсаджують тебе в таксі, щоб швидше спекатися, довгі дні муки, корчів із болю і нарешті карета «швидкої допомоги», лікарня, останні сто франків, зім'яті в гарячій спітнілій руці, і... надто пізно.

Почало деренчати радіо. Танго, якийсь гугнявий голос виводив безглузді куплети. Равік похопився, що подумки ще раз простежує всю операцію. Він зважував кожен свій рух. На кілька годин раніше дівчину ще, мабуть, можна було б урятувати. Вебер телефонував, але його не було в готелі, їй довелось померти тому, що він надто довго стовбичив на мості Альма. Вебер сам не вмів робити таких операцій. Безглузда випадковість. Нога з позолоченим ланцюжком, підігнута досередини.

«Прийди в мій човен, місяць сяє», – насаджувався фальцетом у репродукторі тенор.

Равік розрахувався й вийшов. На вулиці він зупинив таксі.

– В «Озирис».

«Озирис» був великий, солідний публічний дім з просторим баром у єгипетському стилі.

– Ми вже зачинаємо, – сказав порт'є. – Більше нікого немає.

– Нікого?

– Тільки мадам Роланда. Всі дами роз'їхалися.

– Гаразд.

Порт'є в калошах невдоволено переступав з ноги на ногу.

– Затримайте таксі. Потім нелегко буде знайти інше. Ми скінчили працювати.

– Ви вже мені казали. А таксі я піймаю.

Равік всунув порт'є в кишеню на грудях пачку сигарет і вузькими дверима повз роздягальню зайшов до просторої зали. Бар був порожній. У ньому було як завжди після міщанської гульні – калюжі розлитого вина, кілька перекинутих стільців, недокурки на підлозі, дух тютюну, солодкавих парфумів і поту.

– Роландо! – погукав Равік.

Вона стояла біля великого столу, на якому здіймалася купа рожевої шовкової білизни.

– Равік? – мовила вона, зовсім не здивувавшись. – Так пізно. Чого ти хочеш? Дівчини чи щось випити? Чи того й того?

– Горілки. Польської.

Роланда принесла пляшку й чарку.

– Налий собі сам. Я ще мушу посортувати й переписати білизну. Зараз приїде машина з пральні. Коли не запишеш якоїсь ганчірки, то та банда все покраде, як згряя сорок. Шоферня, розумієш. На подарунки своїм коханкам.

Равік кивнув головою.

– Увімкни музику, Роландо. Голосно.

– Добре.

Роланда ввімкнула приймач. Литаври й барабани загриміли у високій порожній залі, мов буря.

– Не занадто голосно?

– Ні.

Занадто голосно. Що може бути занадто голосним? Хіба тиша. Тиша, в якій тебе роздирає на шматки, наче в безповітряному просторі.

– От і все, – сказала Роланда й підійшла до Равікового столика.

У неї була дужа постать, ясне обличчя, спокійні карі очі. Чорна пуританська сукня була ознакою наглядки й вирізняла її серед напіводягнених повій.

– Випий зі мною, Роландо.

– Добре.

Равік приніс із бару чарку й почав наливати. Роланда притримала пляшку, коли чарка наповнилась до половини.

– Досить! Я більше не вип'ю.

– Не люблю недолитих чарок. Краще залиш, якщо не вип'єш.

– Навіщо? Це було б марнотратство.

Равік глянув на неї. Надійне, розумне обличчя. Він усміхнувся.

– Марнотратство? Французи завжди бояться його. А навіщо ощадити? Тебе також ніхто не щадив.

– Це комерція. В ній зовсім інші правила. – Равік засміявся.

– Ну, то випиймо за комерцію. Чим би став світ без моралі комерсантів? Юрмою злочинців, ідеалістів і ледарів.

– Тобі треба дівчини, – сказала Роланда. – Я можу подзвонити Кікі. Вона дуже добра. Двадцять один рік.

– Так? Знов двадцять один рік. Сьогодні такі не для мене. – Равік налив собі ще одну чарку. – Про що ти думаєш, Роландо, перед сном?

– Здебільшого ні про що. Я надто втомлююся.

– А коли ти не втомлена?

– Про Тур.

– Чому?

– Там моя тітка має будинок із крамничкою. Я вже двічі викупляла заставні на нього. Коли тітка помре – їй сімдесят шість, – будинок буде мій. Тоді я зроблю з крамнички кав'ярню. Ясні шпалери у квіточку, оркестр, три музиканти – піаніно, скрипка й віолончель, у глибині бар. Невеличкий, але милий. Будинок стоїть у гарному кварталі. Думаю, що за дев'ять з половиною тисяч франків його можна буде пристойно опорядити. Куплю завіси і навіть ліхтарі. Хотілося б ще мати на перший час п'ять тисяч франків про запас. І, звичайно, плата за квартири на двох

горішніх поверхах. Ось про це я й думаю.

– Ти народилася в Турі?

– Так. Але ніхто не знає, де я потім була. А якщо мої справи йтимуть добре, то це нікого й не обходитиме. Гроші прикривають усе.

– Не все. Але багато що.

Равік відчув якусь ваготу в скронях і почав говорити повільніше.

– Мабуть, із мене досить, – мовив він і дістав із кишені кілька банкнот. – Ти одружишся в Турі, Роландо?

– Не відразу. Через кілька років. Я там маю приятеля.

– Ти до нього часом їдиш?

– Рідко. Він мені інколи пише. Звичайно, на іншу адресу. Він одружений, але його дружина в лікарні. Сухоти. Проживе щонайбільше рік або два, кажуть лікарі. Тоді він буде вільний.

Равік підвівся.

– Хай Бог благословить тебе, Роландо. Ти маєш здоровий глузд.

Вона довірливо усміхнулася, погоджуючись із ним. На її ясному, свіжому обличчі не було й сліду втоми, ніби вона щойно встала. Вона знала, чого хоче. Життя не мало для неї ніяких загадок.

Надворі був білий день. Дощ перестав. На розі вулиць, наче невеличкі броньовані башти, стояли пісуари. Порт'є вже не було, ніч розтанула, почався день, і юрми людей тиснулися біля входів у метро, ніби то були отвори, в які вони кидалися, щоб принести себе в жертву похмурому підземному богові.

Жінка злякано підвелася на канапі. Вона не крикнула, тільки здушено зойкнула, сперлася на лікті й завмерла.

– Не бійтеся, – сказав Равік. – Це я. Той самий, що привів вас сюди кілька годин тому.

Жінка полегшено відітхнула. Равік бачив її нечітко: електричні лампочки й ранок, що заповзав у вікно, сповнювали кімнату бляким, хворобливим світлом.

– Мабуть, уже можна погасити, – мовив він і натиснув на вимикач.

Він знов відчув, як хміль м'якими ударами б'є йому в скроні.

– Хочете снідати? – спитав він.

Равік устиг забути про жінку, а коли брав унизу ключа, то гадав, що вона вже пішла. Він радо б спекався її. Він чимало випив, лаштунки свідомості

розсунулися, ланцюг часу з брязкотом розірвався, і його обступили владні, безстрашні спогади та мрії. Він хотів бути сам.

– Хочете кави? – спитав Равік. – Тут тільки її і вміють готувати.

Жінка похитала головою. Він уважніше приглянувся до неї.

– Що сталося? Тут хтось був?

– Ні.

– Але щось мало статися. Ви дивитесь на мене, як на примару.

Жінка ворухнула губами.

– Запах, – насилу вимовила вона.

– Запах? – не зрозумів Равік. – Горілка не пахне. Вишнівка і бренді також. А сигарети ви самі курите. Що ж вас налякало?

– Я не про це...

– О Господи, а про що ж?

– Це той самий... той самий запах...

– Боже, це, певне, ефір, – сказав Равік, у якого раптом сяйнув здогад. – Ефір?

Жінка кивнула головою.

– Вас колись оперували?

– Ні... але...

Равік більше не слухав. Він відчинив вікно.

– Зараз вивітриться. А ви тим часом закуріть.

Він подався до ванної і відкрутив крани. У дзеркалі він побачив своє обличчя. Він уже стояв тут кілька годин тому. І за цей час померла людина. Ну й що? Кожної хвилини помирають тисячі людей. Так каже статистика. В цьому немає нічого особливого. Але для того, хто помирає, його смерть була важливіша за все, за цілу земну кулю, що й далі не перестає крутитися.

Він сів на край ванни і скинув черевики. Завжди те саме. Німа влада речей. Тривіальність, банальна звичка у всьому своєму химерному перебігові. Квітучий берег серця біля річки кохання – та хоч би ким ти був, поетом, напівбогом чи ідіотом, а проте кожних кілька годин мусиш спускатися зі свого неба на землю, щоб помочитися. Ніде від цього не дінешся. Іронія природи. Романтична веселка над рефlekсами залоз і процесом травлення. Органи найвищого екстазу за якимось диявольським задумом водночас призначені для виділення. Равік шпурнув черевики в куток. Ненависна звичка роздягатися! Навіть її не уникнеш. Це розуміє тільки той, хто живе сам. У ній була якась проклята покірність, капітуляція перед оточенням. Він часто засинав одягнений, щоб перебороти її, але цим тільки

відтягав термін. Ніде від неї не дінешся.

Равік перемкнув кран на душ. Холодна вода потекла по шкірі. Він глибоко відітхнув і витерся. Втіху дають тільки прості речі. Вода, віддих, вечірній дощ. Лише той, хто самотній, розуміє і це. Вдячна шкіра. Легка кров, що плине темними каналами. Відпочинок на луці. Берези. Білі хмари літнього дня. Небо юності. Де ділися всі бурі серця? Розбилися об похмурі скелі буття.

Равік повернувся до кімнати. Жінка забилася в куток канапи, натягши ковдру до самого підборіддя.

– Холодно?

Вона похитала головою.

– Боїтесь?

Жінка кивнула головою.

– Мене?

– Ні.

– Міста за вікном?

– Так.

Равік зачинив вікно.

– Дякую, – мовила вона.

Він глянув на її потилицю, на плечі. Якесь істота, що дихає поруч. Крихта чужого життя... але життя. Тепло. Не застиглий труп. Що можна дати іншому, крім дешиці тепла? І чого більше треба?

Жінка ворухнулася. Вона затремтіла, глянувши на Равіка. Він відчув, як із нього збігла хвиля тривоги, лишивши після себе глибоку, легку прохолоду. Напруження спало. Відкрилася далина. Наче він пробув ніч на іншій планеті й повернувся додому. Все раптом здалося простим – ранок, жінка... Не було більше про що думати.

– Ходи, – мовив він. Жінка витріщила на нього очі.

– Ходи ж бо, – ще раз нетерпляче сказав він.

III

Равік прокинувся, відчувши на собі пильний погляд. Жінка була одягнена й сиділа на канапі. Але дивилась у вікно, а не на нього. Равік сподівався, що вона піде задовго до того, як він прокинеться. Йому було неприємно, що вона ще тут. Вранці він не зносив присутності людей.

Він подумав, чи не спробувати знов заснути. Але тоді вона, може, дивитиметься на нього, а це йому заважало. Він вирішив негайно позбутися її. Якщо вона чекає на гроші, то це дуже просто. І взагалі все просто. Равік сів на ліжку.

– Ви давно встали?

Жінка злякано обернулася до нього.

– Я не могла більше спати. Мені дуже шкода, якщо я вас збудила.

– Ви мене не збудили. Жінка підвелася.

– Я хотіла піти. Сама не знаю, чого я й досі тут сиджу.

– Почекайте. Я зараз буду готовий. Ви ще поснідаєте? Вип’єте славетної тутешньої кави. Ще встигнемо – і ви, і я.

Равік устав і подзвонив покоївці. Потім пішов до ванної. Він побачив, що жінка теж милася, але все було прибрано, навіть використані рушники. Поки він чистив зуби, то почув, як покоївка принесла сніданок. Він квапливо докінчив свій туалет.

– Вам було неприємно? – спитав Равік, виходячи з ванної.

– Чому?

– Що покоївка вас бачила. Я не подумав про це.

– Ні. Та вона й не здивувалася.

Жінка глянула на тацю. Сніданок був на двох, хоч Равік нічого не казав покоївці.

– Певне, що не здивувалася. На те ми в Парижі. Ось вам кава. У вас не болить голова?

– Ні.

– Добре. А в мене трохи болить. Але скоро перестане. Ось булочки.

– Я не можу нічого їсти.

– Ні, можете. Вам тільки здається, що не можете. Спробуйте.

Вона взяла булочку. Потім поклала назад.

– Справді не можу.

– То випийте саму каву й викуріть сигарету. Це солдатський сніданок.

– Добре.

Равік заходився снідати.

– Ви ще не зголодніли? – за хвилину спитав він.

– Ні.

Жінка погасила сигарету.

– Мені здається... – почала вона й замовкла.

– Що вам здається? – байдуже спитав Равік.

– Що мені вже треба йти.

– Ви знаєте дорогу? Тут недалеко авеню Ваграм.

– Ні, не знаю.

– А де ви мешкаєте?

– У готелі «Верден».

– Звідси до нього кілька хвилин ходи. Я вам покажу надворі, як іти. Однаково треба провести вас повз портъе.

– Так... але річ не в тому...

Жінка знов замовкла. Гроші, подумав Равік. Як завжди, гроші.

– Якщо ви в скруті, я радо вам допоможу. – Він витяг гаманця.

– Облиште! Що це таке? – гостро мовила жінка.

– Нічого. – Він сховав гаманця назад.

– Вибачте мені. – Жінка підвелася. – Ви були... я повинна подякувати вам... Якби не... не ця ніч... сама я б не знала...

Равік згадав, що між ними сталося вночі. Було б смішно надавати цьому якесь значення, але подяки він аж ніяк не сподівався, і це йому тим дужче не сподобалось.

– Я справді не знала б... – знов почала жінка.

Вона й далі нерішуче стояла перед ним. Чому вона не йде собі?

– Але тепер знаєте, – сказав він, аби не мовчати.

– Ні. – Жінка глянула йому в вічі. – І тепер ще не знаю. Знаю тільки, що мушу щось зробити. Знаю, що не можу втекти.

– Це вже багато. – Равік узяв плаща. – Я вас проведу вниз.

– Не треба. Скажіть мені тільки... – Вона затнулася, шукаючи потрібних слів. – Може, ви знаєте... що треба робити... коли...

– Коли що? – не зразу спитав Равік.

– Коли хтось помер, – видушила з себе жінка й заплакала. Вона не хлипала, тільки плакала, майже нечутно.

Равік почекав, поки вона трохи заспокоїться.

– У вас хтось помер? – Вона кивнула головою.

– Учора ввечері? – Вона знов кивнула.

– Ви його вбили?

Жінка витріщила на нього очі.

– Що? Що ви сказали?

– Ви вбили його? Коли ви питаєте мене, що вам робити, то повинні сказати й це.

– Він помер! – розпачливо крикнула жінка. – Раптово... – Вона затулила обличчя руками.

– Він хворів? – спитав Равік.

– Так.

– У вас був лікар?

– Був... але він не хотів лягати в лікарню.

– А вчора лікар приходив?

– Ні. Приходив три дні тому. Він його... він вилаяв лікаря й не схотів, щоб той лікував далі.

– А ви не покликали іншого?

– Іншого ми не знали. Ми тут тільки три тижні. Того нам викликав офіціант... А він більше не схотів лікуватися в нього... казав... йому здавалося, що він сам себе краще...

– Що в нього було?

– Не знаю. Лікар казав, що запалення легень... але він не повірив... казав, що всі лікарі дурять... крім того, вчора йому стало краще. Тоді раптом...

– Чому ви не відвезли його до лікарні?

– Він не хотів... казав... що я зраджуватиму його, коли він буде в лікарні... він... ви його не знаєте... з ним нічого не можна було вдіяти.

– Він ще й досі в готелі?

– Так.

– Ви повідомили господаря, що сталося?

– Ні... Коли він раптом затих... і стало так тихо... і його очі... я не витримала і втекла.

Равік згадав, що було вночі. На мить йому стало ніяково. Але що вже сталося, те сталося, і тепер йому було до того байдуже, і цій жінці також. Особливо жінці. Минулої ночі їй до всього було байдуже, важило тільки одне: витримати. Життя складається не з самих сентиментальних прикладів. Лавінь, почувши, що його дружина померла, провів ніч у публічному домі. Повії врятували його, а зі священиками він би пропав. Це можна розуміти або не розуміти. Пояснювати тут нічого. Але якщо вже розумієш, то це накладає на тебе певні обов'язки.

Равік узяв плаща.

– Ходімо! Я йду з вами. Він був вашим чоловіком?

– Ні, – сказала жінка.

Господар готелю «Верден», гладкий чоловік без єдиної волосини на голові, зате з фарбованими чорними вусами й чорними густими бровами, стояв у вестибюлі. За ним вишикувались офіціант, покоївка і касирка, пласка, як дошка. Господар, безперечно, все вже знав, тому, побачивши жінку, відразу накинувся на неї. Обличчя його почервоніло, він вимахував маленькими пухкими ручками і аж булькав люттю й обуренням. А проте Равік помітив, що в нього polegало на серці, як вони прийшли. Коли він добрався до поліції, чужинців, підозрілих осіб і в'язниці, Равік спокійно перебив його:

– Ви провансалець? – Господар затнувся.

– Ні. А що? – спантеличено спитав він.

– Нічого, – відповів Равік. – Я просто хотів вас зупинити. І найкраще вдається спинити людину цілком безглуздим запитанням. А то б ви говорили ще цілу годину.

– Пане! Хто ви такий! Чого вам треба?

– Нарешті ми почули від вас розважні слова.

Господар опанував себе.

– Хто ви? – запитав він уже спокійніше: ану ж це якась впливова особа, і, не дай боже, ще образиш її.

– Лікар.

Господар зрозумів, що боятися йому нічого.

– Нам не треба більше ніякого лікаря! – знов розлютився він. – Тут потрібна поліція.

Він втупив очі в Равіка й жінку, сподіваючись переляку, протесту і благання.

– Чудова думка. Чому ж ви досі не покликали поліції? Адже вам кілька годин уже відомо, що в номері у вас лежить мертвий.

Господар нічого не відповів, лише й далі люто дивився на Равіка.

– Я вам скажу чому. – Равік ступив на крок ближче. – Через своїх похильців. Ви боїтеся розголосу. Багато з них відразу покинуть готель, коли довідаються, що сталося. Але поліція однаково прийде, такий закон. І від вас залежить, щоб нікому нічого не впало в око. Та й не це вас турбувало. Ви боялися, що від вас утекли й вам доведеться влаштовувати все самому. Даремно боялися. Крім того, ви тремтіли за свій рахунок. Вам його оплатять. А тепер я хочу оглянути мерця. Потім подбаю про все інше.

Равік пройшов повз господаря.

– Який номер? – спитав він у жінки.

– Чотирнадцятий.

– Вам нема чого йти зі мною. Я все зроблю сам.

– Ні. Я б не хотіла тут лишатися.

– Буде краще, як ви більше нічого не побачите.

– Ні. Я не залишусь тут.

– Що ж, ваша воля.

Кімната була низька й виходила вікнами на вулицю. Біля дверей зібралося кілька покоївок, коридорних та офіціантів. Равік відтіснив їх убік. У кімнаті стояло двоє ліжок. На тому, що біля стіни, лежав чоловік, жовтий, застиглий, наче воскова статуя святого, з чорним кучерявим волоссям, у червоній шовковій піжамі. Руки в нього були складені на грудях. Біля нього на нічному столику стояла маленька дешева дерев'яна фігурка мадонни. На її обличчі залишилися сліди губної помади. Равік узяв її в руки й побачив із зворотнього боку напис: «Made in Germany». Равік перевів погляд на мертвого – на губах у нього не було помади, та й на вигляд він був не з таких. Очі в нього були наполовину розплющені, одне більше, ніж друге, і це надавало обличчю виразу цілковитої байдужості, наче на ньому застигла вічна нудьга.

Равік схилився над мерцем. Спершу він оглянув пляшечки з ліками на столику, потім обстежив тіло. Жодних слідів насильства. Він випростався.

– Як прізвище лікаря, що приходив сюди? – запитав він у жінки. – Ви знаєте його?

– Ні, не знаю.

Равік глянув на неї. Вона була дуже бліда.

– Сядьте. Отам на стілець у кутку. І сидіть. Є тут той офіціант, що викликав лікаря?

Він глянув на обличчя людей, що з'юрмилися біля дверей. У всіх був той самий

вираз: страху й жадоби.

– Цей поверх обслуговує Франсуа, – сказала прибиральниця, що тримала в руках мітлу, немов списа.

– Де Франсуа?

Офіціант проштовхався наперед.

– Як прізвище лікаря, що приходив сюди?

– Бонне, Шарль Бонне.

– Ви маєте номер його телефону?

– Пассі, двадцять сім сорок три. – Офіціант погортав свій записник.

– Добре. – Равік помітив серед людей у коридорі обличчя господаря. – Зачинімо краще двері. Чи вам хочеться, щоб сюди збіглася ціла вулиця?

– Ні! Ану геть звідси! Всі до одного! Чого ви тут стовбичите й гайнуєте час, за який я вам плачу!

Господар вигнав своїх підлеглих і зачинив двері. Равік підійшов до телефону. Спершу він зателефонував до Вебера і хвилину поговорив із ним. Тоді набрав номер, що його назвав офіціант. Бонне був у своїй приймальні. Він підтвердив те, що сказала жінка.

– Він помер, – мовив Равік. – Ви б не могли приїхати й виписати довідку про смерть?

– Він вигнав мене. І дуже образив.

– Тепер він уже вас не образить.

– Він не заплатив мені гонорару. А крім того, назвав мене здирником і партачем.

– А ви б приїхали по гонорар?

– Я міг би когось прислати.

– Краще приїдьте самі. А то пропали ваші гроші.

– Добре, – повагавшись, сказав Бонне. – Але я не підпишу жодної довідки, поки не отримаю грошей. Мені належить триста франків.

– Гаразд. Триста франків. Ви їх отримаєте. – Равік повісив трубку.

– Мені прикро, що вам довелося все це слухати, – сказав він жінці. – Та інакше не можна було. Він нам потрібний.

Жінка вже порпалася в торбинці.

– Нічого, – відповіла вона, – це для мене не новина. Ось гроші.

– Почекайте. Зараз він приїде. Тоді й віддасте йому.

– А ви самі не можете виписати довідку про смерть? – спитала жінка.

– Ні, – відповів Равік. – Її може виписати тільки французький лікар. Найкраще той, що його лікував.

Коли Бонне зачинив за собою двері, раптом стало тихо. Багато тихіше, ніж буває, коли з кімнати виходить тільки одна людина. Гудіння машин на вулиці зробилося якесь пронизливіше, ніби натикалося на стіну стиснутого повітря й на силу пробивалося крізь неї. Після метушні минулої години аж тепер стала відчутна присутність небіжчика. Дешевий готельний номер наповнився його владною мовчанкою, байдуже, що він був одягнений у червону піжаму з блискучого шовку. Він панував тут, як панував би навіть мертвий блазень, бо не ворушився. Все живе ворушиться, а те, що ворушиться, може бути дужим, витонченим або смішним, але не має відчуженої величності застиглого, здатного вже тільки розпадатися. Воно – сама довершеність, а людина буває довершена лише в смерті, і то на короткий час.

– Ви не були з ним одружені?

– Ні. Чому ви питаєте?

– Закон. Спадок. Поліція з'ясує, що тут ваше, а що його. Свое ви заберете. А його речі поліція затримає. Для родичів, якщо вони зголосяться. В нього є родичі?

– У Франції немає.

– Ви з ним жили? – Жінка не відповіла.

– Довго?

– Два роки.

Равік озирнувся по кімнаті.

– У вас немає валіз?

– Чому ж... були... там, під стіною. Ще вчора ввечері стояли.

– Ага... господар.

Равік відчинив двері. Прибиральниця з мітлою відскочила назад.

– Матусю, – мовив він, – як на свої роки ви надто цікаві. Покличте господаря.

Прибиральниця почала виправдуватися.

– Слушно, – перебив її Равік. – У ваші роки залишається сама цікавість. А все-таки покличете господаря.

Стара щось пробурмотіла й пішла, виставивши перед собою мітлу.

– Мені дуже прикро, – мовив Равік, – проте іншої ради немає. Вам може здатися, що я нетактовний, та краще владнати все відразу. Так простіше, навіть якщо ви тепер цього не розумієте.

– Я розумію, – відповіла жінка. Равік глянув на неї.

– Розумієте?

– Так.

Зайшов господар з папірцем у руці. Він не постукав у двері.

– Де валізи? – спитав Равік.

– Найперше рахунок. Ось. Спершу оплатіть його.

– Спершу валізи. Поки що ніхто не відмовляється платити. Номер іще не звільнений. І стукайте в двері, коли знов будете заходити. Давайте рахунок і накажіть принести валізи.

Господар люто витріщився на нього.

– Ви отримаєте свої гроші, – сказав Равік.

Господар вийшов, хряснувши дверима.

– У валізах є гроші? – спитав Равік у жінки.

– Я... ні, мабуть, немає.

– Ви знаєте, де вони? В костюмі? Чи їх не було зовсім?!

– Він тримав гроші в гамані.

– А де гаман?

– Під... – Жінка затнулася. – Він звичайно ховав його під подушку.

Равік підвівся. Він обережно підняв подушку разом із головою мерця, витяг з-під неї чорний шкіряний гаман і подав його жінці.

– Візьміть гроші і все, що для вас важливе. Швидко. На сентименти немає часу. Вам треба жити. А гроші на це й призначені. Навіщо їм пліснявіти в поліції?

Хвилину він дивився у вікно. На вулиці водій вантажної машини ляв візника фургона з городиною, запряженого паром коней. Потужний мотор машини надавав йому почуття переваги. Равік обернувся.

– Все зробили? Так.

– Тепер дайте мені гаман.

Равік засунув його назад під подушку. Гаман став відчутно тонший, ніж був перед тим.

– Сховайте все в торбинку, – сказав він.

Жінка послухалася. Равік узяв рахунок і перебіг його очима.

– Ви вже тут платили за номер?

– Не знаю. Здається, платили.

– Це рахунок за два тижні. Сплатити... – Равік не зразу назвав прізвище. Йому було якось чудно називати небіжчика «паном Рашинським». – Ви завжди вчасно сплачували рахунки?

– Так, завжди. Він часто казав, що... в його становищі важливо завжди вчасно платити за все, що треба.

– Ну й мерзотник цей господар! Де може бути останній сплачений рахунок?

У двері постукали. Равік не зміг приховати посмішки. Коридорний заніс валізи. За ним ішов господар.

– Усі? – запитав Равік у жінки.

– Так.

– Певне, що всі, – пирхнув господар. – А ви що думали?

Равік узяв маленьку валізку.

– Ключ від неї у вас? Ні? А де він може бути?

– У шафі. В його костюмі.

Равік відчинив шафу. Вона була порожня.

– Ну? – глянув він на господаря. Той обернувся до коридорного.

– Де костюм? – засичав він.

– Я його виніс, – затинаючись, відповів той.

– Навіщо?

– Витрусити й почистити.

– Мабуть, небіжчикові цього вже не треба, – сказав Равік.

– Негайно принеси його сюди, проклятий злодюго! – гримнув господар.

Служник глянув на господаря, смішно кліпаючи очима, і вийшов. Відразу ж по тому він вернувся з костюмом. Равік потрусив піджак, потім штани. Там щось брязнуло. Він на мить завагався. Дивно було засовувати руку в кишеню штанів померлого. Наче костюм помер разом із ним. І дивно було так думати. Костюм це костюм.

Равік витяг ключика й відімкнув валізку. Зверху лежала брезентова течка.

– Тут? – спитав він у жінки. Вона кивнула головою.

Равік зразу знайшов рахунок. Він був оплачений. Равік показав його господареві.

– Ви порахували зайвий тиждень.

– Он як? – огризнувся господар. – А клопіт? А це свинство? А хвилювання? Це, по-вашому, ніщо, га? А що в мене знов заболіла печінка, це треба врахувати чи ні? Ви самі сказали, що пожилці розбіжаться. Мої збитки куди більші! А постіль? А дезинфекція номера? І запаскуджені простирала?

– Простирала ви записали я рахунок. А, крім того, ще двадцять п'ять франків за вчорашню вечерю, яку він начебто з'їв. Ви вчора щось їли? – спитав він у жінки.

– Ні. Але, може, краще просто заплатити? Я... мені хотілося б швидше все це скінчити.

Швидше скінчити, подумав Равік. Все це ми знаємо. А тоді – тиша й небіжчик. Приголомшливі удари мовчання. Краще вже так... хоч як гидко. Він узяв зі столу олівець і почав рахувати. Потім віддав рахунок господареві.

– Згодні?

Господар кинув оком на остаточну цифру.

– Ви що, думаєте, що я божевільний?

– Згодні? – ще раз спитав Равік.

– А взагалі, хто ви такий? Чого ви втручаєтесь?

– Я брат, – відповів Равік. – Це вас влаштовує?

– Докиньте десять відсотків за обслуговування й на податок. Інакше я не згоден.

– Добре. – Равік дорахував відсотки. – Ви повинні заплатити двісті дев'яносто два франки, – сказав він жінці.

Вона витягла з торбинки три банкноти по сто франків і дала їх господареві.

Той узяв гроші й рушив до дверей.

– Вісім франків решти, – мовив Равік.

– А порт'є?

– Ми йому самі заплатимо. І чайові також.

Господар сердито відрахував вісім франків і поклав їх на стіл.

– Sales étrangers [1 - Брудні іноземці (франц.)], – пробурмотів він і вийшов.

– Багато власників французьких готелів пишаються тим, що ненавидять чужоземців, з яких живуть.

Равік помітив коридорного, що й досі стояв біля дверей, видно, чекаючи на чайові.

– Нате...

Коридорний подивився на банкноту.

– Дякую, мсьє, – сказав він і пішов.

– Тепер ще прийде поліція, а тоді можна буде його забрати, – мовив Равік і глянув на жінку.

Вона тихо сиділа в кутку між валізами. В кімнаті повільно западав присмерк.

– Коли людина помре, то стає незвичайно важлива, а поки вона жива, всім до неї байдуже.

Равік знов глянув на жінку.

– Може, підете вниз? Там, мабуть, є де посидіти.

Вона похитала головою.

– Я можу піти з вами. Сюди має прийти один мій приятель, він усе владнає з поліцією. Доктор Вебер. Ми почекаємо на нього внизу.

– Ні, я краще залишуся тут.

– Ви ж однаково нічого не допоможете. Чого вам тут сидіти?

– Не знаю. Він... уже недовго побуде тут. А я часто... він не був зі мною щасливий. Я часто залишала його. Тепер хочу посидіти біля нього.

Жінка сказала все це спокійно, без натяку на сентиментальність.

– Йому вже однаково, – сказав Равік.

– Не в тім річ...

– Добре. То випийте чогось. Вам треба випити.

Не чекаючи на відповідь, Равік подзвонив. Офіціант з'явився напрочуд швидко.

– Принесіть два коньяки, подвійні.

– Сюди?

– Так. А куди ж?

– Гаразд, пане.

Офіціант приніс дві чарки і пляшку «курвуазье». Він боязко зиркнув у куток, де в присмерку біліло ліжко, й спитав:

– Ввімкнути світло?

– Не треба. Але пляшку залишіть.

Паршиві чужоземці.

Офіціант поставив тацю на стіл і, знов зиркнувши на ліжко, майже вибіг з кімнати.

Равік узяв пляшку й налив чарки.

– Пийте. Вам полегшає.

Він думав, що треба буде її вмовляти. Але вона, не вагаючись, випила.

– У валізах є щось важливе для вас?

– Нема.

– А таке, що ви хотіли б узяти? Щось потрібне вам? Може, поглянете?

– Ні. Там нічого нема. Я знаю.

– А в маленькій валізці теж нема?

– Може, й є. Я не знаю, що він там тримав.

Равік поклав валізку на стіл біля вікна й відчинив її. Кілька пляшок, трохи білизни, записники, коробка акварельних фарб, пензлі, книжка, а в боковій кишені брезентової течки – дві банкноти, загорнені в цигарковий папір. Він оглянув їх на світло.

– Ось сто доларів, – сказав він. – Візьміть. На них ви зможете прожити якийсь час. Валізку ми поставимо біля ваших. Вона могла бути й ваша.

– Дякую, – сказала жінка.

– Можливо, все це тепер здається вам гидким. Але його треба зробити. Ці гроші важливі для вас. Якийсь час протримаєтесь на них.

– Мені воно не здається гидким. Тільки сама б я не змогла цього зробити.

Равік налив чарки.

– Випийте ще.

Жінка поволі випила коньяк.

– Стало краще? – спитав він. Вона глянула на нього.

– Не краще й не гірше. Просто ніяк. – У присмерку її обриси розпливалися. Часом

по її обличчю й по руках ковзало червоне світло реклами. – Я не можу ні про що думати, поки він тут, – додала вона.

Двое санітарів відкинули укривало, присунули ноші до ліжка й поклали на них тіло. Вони працювали швидко й діловито. Равік став біля жінки на той випадок, часом би вона зомліла. Перше ніж санітари накрили тіло, він нахилився до нічного столика і взяв дерев'яну фігурку мадонни.

– Мені здається, що це ваша річ, – сказав він. – Візьмете?

– Ні.

Він простяг жінці фігурку. Вона не взяла її. Тоді він відчинив маленьку валізку й поклав фігурку туди.

Санітари накрили тіло й підняли коші. Двері виявилися надто вузькими, й коридор також. Вони спробували протиснутись, але не змогли. Ноші не влазили.

– Доведеться його зняти, – мовив старший із санітарів. – Ми не розвернемося з ним.

Він запитально глянув на Равіка.

– Ходімо, – сказав Равік жінці. – Почекаємо внизу.

Жінка похитала головою.

– Добре, – сказав він санітарам. – Робіть що треба. Вони взяли тіло за ноги та за плечі й поклали на підлогу.

Равік хотів щось сказати і глянув на жінку. Вона не рухалась, і він промовчав. Санітари винесли в тьмяно освітлений коридор ноші. Потім вернулися в темну кімнату й забрали тіло. Равік вийшов за ними. Щоб зійти сходами, їм доводилось дуже високо підіймати ноші з тілом. Їхні обличчя почервоніли з натуги й спітніли. Мертвий важко ширяв над ними. Равік простежив за санітарами, аж поки вони опинилися внизу. Тоді вернувся до кімнати.

Жінка стояла біля вікна й дивилася на вулицю. На машину біля тротуару. Санітари засунули в неї ноші, як пекар засовує в піч хліб. Потім сіли в кабінку, мотор заревів, ніби з-під землі хтось зойкнув, і машина, рвучко крутнувшись, зникла за рогами.

Жінка обернулася.

– Вам треба було піти раніше, – мовив Равік, – Навіщо бачити все до кінця?

– Я не могла. Не могла піти швидше за нього. Не розумієте?

– Розумію. Ходіть сюди. Випийте ще чарку.

– Не хочу.

Коли прибули поліцаї й санітари, Вебер ввімкнув світло. І тепер, як тіло забрали, кімната при світлі здавалася більшою. Більшою і дивовижно мертвою, ніби

тіло пішло з неї, а смерть лишилася.

– Ви й далі житимете в цьому готелі? Чи виберетесь?

– Виберусь.

– А ви маєте в Парижі знайомих?

– Ні. Не маю нікого.

– А знаєте якийсь готель, де б хотіли оселитися?

– Ні.

– Тут поблизу є один, схожий на цей. Невеличкий, чистий і цілком пристойний. Ви можете в ньому непогано влаштуватися. Готель «Мілан».

– А я не могла б перебратися в той готель, де... у ваш готель?

– В «Інтернаціональ»?

– Так. Я... бачите... я вже його трохи знаю... Все-таки краще, ніж щось зовсім незнайоме.

– То готель не для жінок, – сказав Равік.

Ще цього бракувало, подумав він. Мешкати в тому самому готелі! Я ж не нянька для хворих. І потім... може, вона гадає, що я вже маю якісь обов'язки перед нею? Таке буває.

– Я б вам не радив перебиратися в «Інтернаціональ», – сказав він гостріше, ніж хотів. – Він завжди переповнений. Утікачами. Краще йдіть у «Мілан». Якщо вам не сподобається там, ви зможете будь-коли переїхати.

Жінка подивилася на нього. Равік відчув, що вона прочитала його думки, і йому стало соромно. Та краще хай буде хвилину соромно, ніж потім весь час неспокійно.

– Добре, – мовила вона. – Ви правду кажете.

Равік звелів знести валізи в таксі. До готелю «Мілан» їхати було всього кілька хвилин. Він найняв номер і піднявся з жінкою нагору. То була кімната на третьому поверсі, обліплена шпалерами з вінками троянд. У ній стояло ліжко, шафа, стіл і два стільці.

– Влаштовує вас? – спитав він.

– Так. Дуже гарна.

Равік глянув на шпалери: вони були страхітливі.

– Принаймні тут ясно, – сказав він. – Ясно й чисто.

– Так.

Принесли валізи.

– Ну от, усе ваше тут.

– Так. Дякую. Дуже дякую.

Жінка сіла на ліжко. Обличчя її було бліде і змарніле.

– Лягайте спати. Ви зможете заснути?

– Спробую.

Равік витяг з кишені алюмінієву капсулу й витрусив із неї кілька таблеток.

– Ось вам ліки, щоб заснули. Запийте водою. Ковтнете зараз?

– Ні, згодом.

– Гарзд. Ну, то я піду. Найближчими днями навідаюся. Спробуйте якомога швидше заснути. Ось адреса похоронного бюро, часом би вам треба було ще щось від нього. Самі не йдіть. Думайте про себе. Я навідаюся до вас. – Равік на мить завагався, тоді спитав: – Як вас звати?

– Маду. Джоан Маду.

– Джоан Маду. Добре, я запам'ятаю.

Він знав, що не запам'ятає і не навідається. А тому, що знав це, то намагався вдати щире бажання прийти знов.

– Краще я все-таки запишу, – сказав він, витягаючи з кишені блокнот із рецептами. – Може, запишете самі? Ось тут. Так буде простіше.

Жінка взяла блокнот і записала своє ім'я та прізвище. Равік глянув на аркушик, видер його і сховав у бокову кишеню плаща.

– Негайно лягайте спати. А завтра видно буде. Це банальні, заяложені слова, але вони правдиві. Тепер вам найбільше потрібен сон і трохи часу, щоб оговтатись. Розумієте?

– Так, розумію.

– Ковтніть таблетки й лягайте.

– Добре. Дякую. Дякую за все... Я не знаю, що б я робила без вас. Справді, не знаю.

Жінка подала йому руку. Рука була холодна, але потиск міцний. Це добре, подумав Равік, уже знати, що людина зважилася на щось.

Він вийшов надвір і набрав у груди вологого, теплого вітру. Машини, перехожі, перші повіі на розі вулиць, пивниці, бістро, дух тютюну, аперитиву й бензину – хистке, швидкоплинне життя. Равік глянув на фасад готелю. Кілька освітлених вікон. І за одним із них сидить жінка, непорушно втупивши очі в порожнечу

поперед себе. Він витяг аркушик, де було написане її ім'я, розірвав його й викинув. Забути. Яке слово! В ньому і жах, і розрада, і моторошна нереальність. Хто б міг жити, не вміючи забувати? Але хто здатен забути все, чого не хочеш пам'ятати? Уламки спогадів, що роздирають серце. Аж коли втратиш усе, задля чого варто жити, стаєш вільний.

Равік подався в напрямку площі Етуаль. Вона була заповнена людьми. За Триумфальною аркою стояли прожектори і освітлювали могилу Невідомого солдата. Над нею маяв на вітрі велетенський синьо-білий прапор. Святкували двадцяту річницю перемир'я 1918 року.

Небо було вкрите хмарами, і проміння прожекторів кидало на них нечітку розірвану тінь прапора. Здавалося, ніби якийсь подертий прапор тонує там у дедалі густішій темряві. Десь грав військовий оркестр. Мелодія губилася в пронизливому брязкоті. Ніхто не співав. Натовп мовчав.

– Перемир'я, – сказала якась жінка поряд із Равіком. – Мій чоловік загинув на останній війні. А тепер на черзі син. Перемир'я. Хтозна, що ще буде...

IV

Температурний аркуш над ліжком був новий і порожній. Стояло тільки прізвище й адреса. Люсьєна Мартіне, Б'ют Шомон, вулиця Клавель.

Обличчя дівчини було аж сіре проти білої подушки. Напередодні ввечері їй зроблено операцію. Равік обережно послухав серце. Тоді випростався.

– Краще, – сказав він. – Переливання крові зробило маленьке диво. Якщо вона витримає до ранку, то буде надія на одужання.

– Добре, – сказав Вебер. – Вітаю вас. Я не сподівався на успіх. Пульс сто сорок, тиск вісімдесят, кофеїн, корамін... ще трохи – і кінець.

Равік здвигнув плечима.

– Нема з чим вітати. Просто вона прибула до нас раніше, ніж та з позолоченим ланцюжком на нозі. Оце й усе.

Він накрив дівчину.

– Другий випадок протягом тижня. Коли так піде далі, ваша клініка стане рятівним притулком для дівчат, яким роблять невдалі аборти на Б'ют Шомон. Та, перша, здається, також була звідти?

Вебер кивнув головою.

– Авжеж, і також із вулиці Клавель. Мабуть, вони знали одна одну й побували в тієї самої акушерки. Навіть прибули сюди в той самий час, увечері. Добре, що я ще захопив вас у готелі. Я боявся, що ви вже кудись пішли.

Равік глянув на нього.

– Коли мешкаєш у готелі, то ввечері звичайно кудись ідеш. Сидіти самому в номері не дуже весело. Особливо в листопаді.

– Можу собі уявити. То чого ж ви мешкаєте в готелі?

– Зручно. І легко загубитися. Ти собі сам і водночас не сам.

– Вам це подобається?

– Подобається.

– Це ви могли б мати й десь-інде. Якби, наприклад, найняли собі невеличку квартиру, було б те саме.

– Можливо. – Равік знов нахилився до хворої.

– Ви згодні зі мною, Ежені? – спитав Вебер.

Операційна сестра глянула на нього.

– Пан Равік ніколи не найме квартири, – відповіла вона холодно.

– Доктор Равік, Ежені, – поправив її Вебер. – У Німеччині він був головним хірургом великої лікарні. Мав багато вище становище, ніж я.

– У нас... – почала сестра, поправляючи окуляри.

Вебер замахав руками.

– Годі, годі! Це ми знаємо. В нас не визнають чужоземних дипломів. Яка дурниця! Але звідки вам відомо, що він не найме квартири?

– Пан Равік – пропаша людина, він ніколи не матиме власної домівки.

– Тобто як? – вражено спитав Вебер. – Що ви кажете?

– Для пана Равіка немає вже нічого святого. Ось у чім річ.

– Браво, – сказав Равік. Він і далі був схилений над хворою.

– Ви чули таке, Равіку? – Вебер вражено втупив очі в Ежені.

– Спитайте його самого, пане докторе. – Равік випростався.

– Ви влучили в ціль, Ежені. Та коли в людини немає вже нічого святого, для неї все знов стає святим і по-людянішому. Тоді вона починає шанувати навіть ту іскорку життя, що жевріє в черв'якові і змушує його час від часу виповзати на світло. Не подумайте тільки, що це натяк.

– Мене ви не образите. У вашій душі немає ані крихти віри. – Ежені рішуче поправила халат на грудях. – А я, слава Богу, її зберегла.

Равік узяв свій плащ.

– Від віри один крок до фанатизму. Тому в ім'я різних релігій пролито стільки крові. – В його словах бринів відвертий глум. – А толерантність – дочка сумніву, Ежені. Хіба ви, з усією своєю вірою, не більший ворог мені, ніж я, пропащий безбожник, вам?

Вебер засміявся.

– Що, перепало вам, Ежені? Не відбивайтесь, а то перепаде ще більше.

– Моя жіноча гідність...

– Ну й добре! – перебив її Вебер. – Залишайтеся зі своєю гідністю. Вона завжди потрібна. А мені пора йти. Треба ще дещо зробити в кабінеті. Ходімо, Равіку. До побачення, Ежені.

– До побачення, докторе Вебере.

– До побачення, сестро Ежені, – сказав Равік.

– До побачення, – присилувала себе сказати Ежені, й то аж тоді, коли Вебер обернувся й глянув на неї.

Веберів кабінет був напханий меблями в стилі ампір – білими, позолоченими й ламкими. Над письмовим столом висіли знімки його будинку і його садка. Під довгою стіною стояла широка новомодна канапа, на якій Вебер спав, коли залишався ночувати в клініці. Клініка була його власна.

– Що ви питимете, Равіку? Коньяк чи «дюбоне»?

– Каву, коли ще є.

– Звичайно, є. – Вебер поставив на стіл електричний кавник і ввімкнув його. Потім обернувся до Равіка. – Ви б не могли сьогодні після обіду провести замість мене медичний огляд в «Озирисі»?

– Можу, чому ж.

– Вам це не переб'є ніяких планів?

– Анітрохи. Я вільний.

– То добре. Мені не треба буде знов приїздити в місто. Я попрацюю в своєму садку. Я б попросив Фошона, але він у відпустці.

– Нема про що говорити, – мовив Равік. – Я ж там уже не раз робив огляд.

– Це правда. А все-таки...

– У наш час не може бути ніяких «усе-таки». Принаймні для мене.

– Так, це справжній ідіотизм! Такому видатному хірургові не дозволяють офіційно оперувати, і йому доводиться працювати підпільно.

– Годі вам, Вебере! Це не новина. В такому становищі всі лікарі, що втекли з Німеччини.

– І все-таки! Комедія, та й годі. Ви робите за Дюрана найважчі операції, а він вашим коштом заробляє собі славу.

– Краще так, ніж він би робив їх сам.

Вебер засміявся.

– Звичайно, не мені це казати. Ви й за мене оперуєте. Але я, зрештою, гінеколог, а не хірург.

Кавник закипів. Вебер вимкнув його, дістав із шафи чашки н налив казу.

– Одного я не розумію, Равіку, – сказав він. – Чого ви й досі жигете в такій халабуді, як «Інтернаціональ»? Чому не винаймете собі помешкання в якомусь новому будинку поблизу Булонського лісу? Якісь дешеві меблі скрізь можна купити. Принаймні будете знати, що ви щось маєте.

– Так, – мовив Равік. – Я б тоді знав, що маю щось.

– От бачите. То чому ж ви не зробите так, як я кажу?

Равік надпив з чашки кави. Вона була гірка й дуже міцна.

– Вебере, – мовив він, – на вас дуже добре вивчати поширену хворобу нашої доби – зручність мислення. Ви співчуваєте, що мені доводиться працювати підпільно, й водночас питаєте, чому я не винайму собі гарне помешкання.

– А який стосунок має одне до другого?

Равік поблажливо всміхнувся.

– Якби я винайняв помешкання, то мусив би зареєструватися в поліції. А для цього потрібні паспорт і віза.

– Справді. Про це я не подумав. А в готелі?

– У готелі також. Але, хвалити Бога, в Парижі є кілька готелів, де не дуже наполягають на реєстрації. – Равік долив собі в каву трохи коньяку. – І один із них – «Інтернаціональ». Тому я там і мешкаю. Я не знаю, як господиня викручується. Мабуть, має добрі зв'язки. Поліція або справді нічого не знає, або підкуплена. В кожному разі, я там мешкаю вже досить довго, і мене ніхто не турбує.

Вебер відкинувся на спинку стільця.

– Я не знав цього, Равіку, – сказав він. – Я думав, що вам заборонено тільки працювати. Збіса прикре становище.

– У порівнянні з німецьким концтабором це рай.

– А поліція? Якщо вона все-таки наскочить колись?

– Якщо спіймає, то ув'язнить на два тижні, а потім вишле за кордон. Як правило, до Швейцарії. Коли спіймає вдруге – дасть півроку в'язниці.

– Що?

– Півроку, – відповів Равік. Вебер витріщив на нього очі.

– Не може бути. Це нелюдяно.

– І я так вважав, поки сам не скуштував цього.

– Цебто як? Хіба з вами вже так було?

– І не раз, а тричі. Як і з сотнями втікачів. Із самого початку, коли я ще нічого про це не знав і вірив у так звану гуманність. Це сталося перед тим, як я побував в Іспанії, де мені не треба було паспорта і де я вдруге отримав практичний урок гуманності. Від німецьких та італійських пілотів. Потім, повернувшись сюди, я, звичайно, вже дещо розумів.

Вебер підвівся.

– Боже мій... – Він почав підраховувати. – Виходить, ви більше як рік нізащо просиділи у в'язниці!

– Не так довго. Тільки два місяці.

– Два місяці? Ви ж самі казали, що після другого арешту дають півроку.

Равік усміхнувся.

– До другого арешту не доходить, якщо маєш досвід. Тебе висилають під одним прізвищем, а ти повертаєшся під іншим. Дуже просто. І намагаєшся перейти кордон в іншому місці. Так ти уникаєш повторного ув'язнення. Довести нічого не можна, оскільки в нас немає паперів, хіба що хтось упізнає тебе. Але таке буває дуже рідко. Равік – уже третє моє прізвище. Я користуюся ним майже два роки. І поки що все йде гаразд. З ним мені начебто щастить. З кожним днем воно мені більше подобається. А своє власне я вже майже забув.

Вебер похитав головою.

– І все це тому, що ви не нацист.

– Звичайно. Нацисти мають бездоганні папери. І які завгодно візи.

– У гарному ж світі ми живемо! І уряд нічого не робить!

– Уряд мусить, у першу чергу, дбати про кілька мільйонів безробітних. І таке становище не лише у Франції. Скрізь те саме. – Равік підвівся. – Бувайте, Вебере. За дві години я знов погляну на дівчину. І вночі ще раз.

Вебер провів його до дверей.

– Слухайте, Равіку, – сказав він, – приїдьте коли-небудь увечері до нас. Повечеряємо.

– Неодмінно. – Равік знав, що не приїде. – Найближчим часом. Бувайте, Вебере.

– Бувайте, Равіку. Справді, приїдьте.

Равік зайшов у найближче бістро. Він сів біля вікна, щоб видно було вулицю. Він любив так бездумно сидіти й дивитися на перехожих. Париж – єдине місто, де можна чудово перебути час, нічогісінько не роблячи.

Офіціант витер столика й очікувально глянув на нього.

– Чарку «перно».

– З водою?

– Ні, стривайте, – передумав Равік. – Не треба «перно». – Він мусив щось пригасити в собі. Якусь гіркоту. А для цього солодке анісове пійло було надто слабе. – Чарку кальвадосу, – сказав він офіціантові. – Дві чарки кальвадосу.

– Добре, пане.

Равік збагнув, що то. Веберове запрошення. Та ще й співчуття, яке забриніло в ньому. Дати людині можливість пробути вечір у колі родини. Французи рідко запрошують чужинців додому, воліють пригощати їх у ресторані. Равік ще ніколи не був у Вебера. Запрошення було щире, а виявилось, що витримати його важко. Від образи можна захиститися, а від співчуття – ні.

Равік надпив трохи кальвадосу. Навіщо було пояснювати Веберові, чому він мешкає в «Інтернаціоналі»? Не треба було. Вебер знав те, що повинен був знати, знав, що Равік не має права оперувати, і цього досить. А що він усе-таки працює з ним, то його справа. До того ж він чимало заробляє на ньому й може братися до таких операцій, на які сам не зважився б. Ніхто про це не знає, лише він та операційна сестра, а та вміє мовчати. З Дюраном було те саме. Тільки більше церемоній. Перед операцією Дюран залишався біля пацієнта, поки той не засинав під наркозом. Аж тоді з'являвся Равік і робив операцію, якої Дюран не зміг би зробити: він був надто старий і нездарний. Коли пацієнт потім прокидався, Дюран знову був коло його ліжка, пишаючись успішною операцією. Равік бачив пацієнтів тільки накритих для операції, бачив тільки вузьку смужку тіла, змащену йодом. Часто він навіть не знав, кого оперує. Дюран казав йому діагноз, і він починав різати. Дюран платив Равікові менше, ніж десять відсотків того гонорару, який сам отримував за операцію. Равік не сперечався. Все-таки краще, ніж зовсім не оперувати. Вебер був сумлінніший, платив йому двадцять п'ять відсотків. Це було чесно.

Равік дивився у вікно. Про що ще думати? В нього вже майже нічого не залишилось такого, про що варто було думати. Він жив, і цього досить. Він і не прагнув щось будувати в такий час, коли все хиталося. Однаково завалиться. Краще плисти за течією, ніж надаремне витратити силу, – єдине, чого не можна відновити. Вистояти, протриматися доти, коли знов з'явиться мета. Чим менше витратиш сили, тим краще, будеш її мати надовше. З мурашиним завзяттям знов і знов намагатися збудувати солідне міщанське життя в добу, коли все ламається! Він бачив, скільки людей зазнало краху на цьому шляху. Зворушливе, героїчне й водночас смішне зусилля... і надаремне. Воно тільки виснажує. Лавину годі зупинити, коли вона

котиться згори, а спробуєш, то вона тебе засипле. Краще перечекати збоку, щоб потім відкопати тих, хто опиниться під нею. В далеку дорогу треба брати легку ношу. Стікаючи, також..

Равік глянув на годинник. Час іти в клініку, подивитися на Люсьєну Мартіне. А тоді в «Озирис».

Повії в «Озирисі» вже чекали на нього. Хоч їх постійно оглядав муніципальний лікар, господині цього було мало. Вона не могла дозволити, щоб у її закладі хтось заразився, тому домовилася з Вебером, що він кожного четверга оглядатиме дівчат ще й приватно. Інколи його заміняв Равік.

Господиня виділила й обладнала для такого огляду окрему кімнату на другому поверсі. Вона дуже пишалася тим, що вже більше як рік жоден клієнт нічого не піймав у її закладі. А проте, хоч які дівчата були обачні, сімнадцять відвідувачів занесли в «Озирис» венеричні хвороби.

Роланда, що наглядала за дівчатами, принесла Равікові пляшку бренді й чарку.

– Здається, в Марти щось є, – мовила вона.

– Гаразд. Я огляну її уважніше.

– Я вже вчора не пустила її працювати. Вона, звичайно, обурюється. Але її білизна...

– Гаразд, Роландо.

До кімнати одна за одною почали заходити дівчата в самих сорочках. Равік майже всіх їх знав. Нових було тільки дві.

– Мене можете не оглядати, докторе, – сказала Леоні, руда гасконка.

– Чому?

– За цілий тиждень жодного клієнта.

– А що на це каже мадам?

– Нічого. Я продала ціле мере шампанського. По сім пляшок за вечір. Трое комерсантів із Тулузи. Жонаті. Хотіли всі трое, але соромились один одного. Кожен боявся, що коли піде зі мною, решта двоє розкажуть про це вдома. Тому й намагалися перепити один одного, кожен думав, що нарешті лишиться сам. – Леоні засміялась і ліниво почухалася. – Але той, хто залишався, потім уже був ні на що не здатний.

– Добре. І все-таки я мушу тебе оглянути.

– Як хочете. У вас є сигарети, докторе?

– Є. Ось.

Равік узяв мазок на скло й підсунув його під мікроскоп.

– Знаєте, чого я не розумію? – сказала Леоні, спостерігаючи за тим, що він робив.

– Чого?

– Що ви після всіх цих оглядів ще маєте бажання спати з жінкою.

– Я й сам не розумію цього. В тебе все гаразд. Хто далі?

– Марта.

Марта була бліда, тендітна білява дівчина. Обличчям вона скидалася на ангелів Ботічеллі, але розмовляла жаргоном вулиці Блондель.

– У мене все гаразд, докторе.

– Дуже добре. Зараз побачимо.

– У мене справді все гаразд.

– Тим краще.

До кімнати раптом зайшла Роланда. Вона глянула на Марту, і та замовкла. Тільки занепокоєно дивилася на Равіка. Він оглядав її уважно.

– Нічого немає, докторе. Ви ж знаєте, яка я обережна.

Равік промовчав. Дівчина говорила далі. Затиналась і починала знов. Равік зробив мазок і дослідив його під мікроскопом.

– Ти хвора, Марто, – сказав він.

– Що? – Дівчина зіскочила з крісла. – Неправда!

– Правда.

Вона подивилася на нього й раптом вибухнула прокльонами.

– От свинюка! Падло прокляте! Я зразу йому не повірила! Мармиза прилизана! Казав, що він студент. Що знав би, часом би що. Студент медицини... А щоб ти здох, мерзотнику!

– Чому ж ти не гляділася?

– Я гляділася, але все сталося так швидко... І він казав, що знає все, бо студент...

Равік кивнув головою. Давня історія. Студент-медик десь піймав трипер і сам себе лікував. Через два тижні, не зробивши аналізу, вирішив, що вже здоровий.

– Скільки це потриває, докторе?

– Шість тижнів. – Равік знав, що лікування триватиме довше.

– Шість тижнів? – Шість тижнів без заробітку. А може, й у лікарні? – Мене

покладуть до лікарні?

– Побачимо. Може, потім доліковуватимем тебе вдома... коли пообіцяєш...

– Я все пообіцяю! Тільки не в лікарню!

– Спершу доведеться лягти в лікарню. Інакше не можна.

Дівчина витріщила на нього очі. Всі повії боялися лікарні. Там за ними дуже суворо наглядали. Проте іншої ради не було. Вдома вони, щоб заробити якийсь гріш, через кілька днів, незважаючи на всі свої обіцянки, нишком виходили на вулицю, ловили чоловіків і заражали їх.

– Мадам сплатить видатки на лікування, – сказав Равік.

– А я! Я! Шість тижнів без заробітку. А я щойно купила на виплат чорно-буру лисицю. Пропущу чергову сплату, і все пропало.

Вона заплакала.

– Ходім, Марто, – мовила Роланда.

– Вони не візьмуть мене назад! Я знаю! – захлипала Марта. – Нізащо не візьмуть! Вони нікого не беруть назад! Доведеться йти на вулицю. І все через того прилизованого собаку...

– Ми тебе візьмемо знов. Ти даєш добрий прибуток. Клієнти люблять тебе.

– Справді? – Марта глянула на неї.

– Звичайно. А тепер ходімо.

Марта пішла з Роландою. Равік подивився їм услід. Дівчину більше не візьмуть сюди. Мадам надто обережна. Черговий етап у Мартиному житті – мабуть, якийсь дешевший бордель на вулиці Блондель. Тоді просто вулиця. Тоді кокаїн, знов лікарня, продаж квіток або сигарет. Або, коли пощастить, – якийсь сутенер, що лупцюватиме її, обдере, як липку, а потім прожене.

Їдальня в готелі «Інтернаціональ» містилася в підвалі. Тому пожильці звали її «катакомбою». Літнього дня туди проникало трохи світла крізь грубі плити з матового скла, якими була викладена частина підвір'я, а взимку її доводилось освітлювати цілу добу. Їдальня одночасно правила за кімнату для курців, вітальню, вестибюль, залу для зборів і за рятівний вихід для тих емігрантів, що не мали паперів: коли насакувала поліція, вони через їдальню вибиралися на подвір'я, звідти до гаража, а з гаража на сусідню вулицю.

Равік сидів з порт'є нічного клубу «Шехерезада» Борисом Морозовим у тому кутку «катакомби», який господиня готелю називала «Пальмовою залою», – там у майоліковому горшку на столику з тонкими ніжками доживала свій вік жалюгідна пальма. Морозов жив у Парижі вже п'ятнадцять років. Він був утікачем із часів Першої світової війни. Він один із небагатьох російських емігрантів не вдавав із себе гвардійського офіцера й не хвалився аристократичним походженням.

Вони грали в шахи. «Катакомба» була порожня. Тільки за одним столиком кілька

чоловіків пили, голосно розмовляли й раз по раз виголошували тости.

Морозов сердито глянув на них.

– Ти б не пояснив мені, Равіку, чого тут сьогодні такий галас? Чому ті емігранти не йдуть спати?

Равік засміявся.

– Мені до тих емігрантів у кутку немає ніякого діла. То фашистська секція готелю.

– Іспанія? Але ж і ти там був.

– Був, тільки не на їхньому боці. А, крім того, як лікар. То іспанські монархісти, запеклі фашисти. Останні з того кодла, решта всі давно вже повернулися додому. А ці ніяк не можуть зважитись. Франко для них надто неотесаний. А маври, що молотили іспанців, їм, звичайно, не заважали.

Морозов розставив фігури.

– Вони, мабуть, святкують річницю бомбардування Герніки. Або перемогу італійських і німецьких кулеметників над іспанськими шахтарями й селянами. Я цих типів тут іще ніколи не бачив.

– Вони мешкають у готелі вже кілька років. Ти їх не бачив, бо не харчуєшся тут.

– А ти харчуєшся?

– Ні.

Морозов посміхнувся.

– Ну гаразд, – сказав він, – пропустимо мое наступне запитання і твою наступну відповідь, яка напевне буде образливою. Про мене, то хай би вони хоч і народилися в цій халабуді. Аби тільки розмовляли тихіше. Ось... давній випробуваний гамбіт королевою.

Равік пішов пішаком. Перші ходи вони зробили швидко. Потім Морозов задумався.

– Тут є варіант Альохіна...

До них підійшов один з іспанців. У нього були близько посаджені очі. Він зупинився біля столика. Морозов невдоволено глянув на нього. Іспанець насилу тримався на ногах.

– Панове, – ввічливо сказав він, – полковник Гомес запрошує вас випити з ним келих вина.

– Пане, – так само ввічливо відповів Морозов. – Ми тут саме граємо партію на першість сімнадцятої округи Парижа, Ми щиро дякуємо, але не можемо приєднатися до вас.

Іспанець і оком не змигнув. Він звернувся до Равіка церемонно, ніби був при

дворі короля Філіппа II:

– Ви недавно зробили послугу полковникові Гомесу. І він хотів би перед своїм від'їздом випити з вами келих вина.

– Мій партнер, – так само церемонно відповів Равік, – уже пояснив вам, що ми мусимо сьогодні дограти цю партію. Подякуйте полковникові Гомесу. Мені дуже шкода.

Іспанець уклонився й відійшов. Морозов посміхнувся.

– Чисто як росіяни в перші роки. Чіплялися за свої титули і свої манери, як за рятувальні пояси. Яку послугу ти зробив тому готтентотові?

– Приписав йому проносне. Латинські народи дуже дбають про своє травлення.

– Непогано, – Морозов примружив очі. – Одвічна слабкодухість демократів. Фашист у цьому випадку приписав би демократові арсен.

Іспанець прийшов знов.

– Старший лейтенант Наварро, – відрекомендувався він з похмурою поважністю людини, що багато випила, проте не усвідомлює цього. – Я ад'ютант полковника Гомеса. Сьогодні ввечері він покидає Париж. Їде до Іспанії, щоб приєднатися до переможної армії генералісімуса Франко. Тому він хотів би випити з вами келих вина за свободу Іспанії і за іспанську армію.

– Старший лейтенанте Наварро, я не іспанець, – коротко відповів Равік.

– Ми знаємо. Ви німець. – На виду в Наварро майнула тінь змовницької усмішки. – Саме тому полковник Гомес бажає випити з вами. Іспанія й Німеччина – друзі.

Равік глянув на Морозова. Яка іронія долі! Кутики уст у Морозова ледь ворухнулися.

– Старший лейтенанте Наварро, – сказав він. – Мені шкода, але я мушу наполягти на тому, щоб ми з доктором Равіком дограли цю партію. Про її результат ще сьогодні треба повідомити телеграфом у Нью-Йорк і Калькутту.

– Пане, – холодно відповів Наварро, – ми й сподівалися, що ви відмовитесь. Росія – ворог Іспанії. Запрошення стосувалося тільки доктора Равіка. Ми змушені були запросити вас лише тому, що ви сидите разом.

Морозов поставив на свою широку долоню виграного коня й глянув на Равіка.

– Тобі не здається, що пора кінчати цю комедію?

– Здається. – Равік обернувся до іспанця. – Юначе, я гадаю, що буде найкраще, як ви підете на своє місце. Ви безпідставно ображаєте полковника Морозова, ворога радянської Росії.

Не чекаючи відповіді, він схилився над шахівницею. Наварро ще хвилину нерішуче постояв, тоді пішов геть.

– Він п'яний, до того ж, як багато латинянів, позбавлений почуття гумору, – сказав Равік. – Та це не причина, щоб його не мали й ми. Тому я й підвищив тебе в полковники. Наскільки мені відомо, ти був лише жалюгідним підполковником. Я не міг допустити, щоб ти виявився нижчий рангом, ніж той Гомес.

– Мовчи, хлопче. Через твоє базікання я прогавив альохінський варіант. Мабуть, цього слона я програю. – Морозов підвів очі. – Господи, ще один суне. Другий ад'ютант. Що за люди!

– Це вже сам полковник Гомес. – Равік зручно відкинувся на спинку стільця. – Зараз відбудеться дискусія між двома полковниками.

– Вона буде коротка, сину мій.

Полковник був ще церемонніший за Наварро. Він вибачився перед Морозовим за помилку свого ад'ютанта. Вибачення було прийняте. І тепер, коли непорозуміння з'ясоване, Гомес іще церемонніше за Наварро запропонував на знак перемир'я випити за Франко. Цього разу відмовився Равік.

– Але ж ви наш німецький союзник... – Полковник був видимо спантеличений.

– Полковнику Гомесе, – відповів Равік, якому вже уривався терпець. – Облишмо все так як є. Пийте собі, за кого хочете, а я граю в шахи.

Полковник намагався усвідомити почуте.

– Отже, ви не...

– Краще не уточнюймо, – перебив його Морозов. – Це призведе до зайвих суперечок.

Гомес ще дужче спантеличився.

– Але ж ви, білогвардієць і царський офіцер, повинні бути проти...

– Нічого ми не повинні. Ми дуже старомодні. В нас різні погляди, а проте ми не розтращуємо один одному голів.

Видно, Гомесові нарешті сяйнуло. Він випростався і гостро сказав:

– Бачу. М'якодуха демократія...

– Голубе, – сказав Морозов з раптовою погрозою в голосі. – Вшивайтеся звідси! Вам слід було вшитися ще кілька років тому. До Іспанії. Воювати. А за вас там воюють німці й італійці. Гайда!

Він підвівся. Гомес відступив на крок, не зводячи погляду з Морозова. Тоді рвучко обернувся й пішов до свого столика. Морозов знову сів. Він зітхнув і подзвонив офіціантці.

– Кларисо, принесіть два подвійні кальвадоси.

Клариса кивнула головою і вийшла.

– Хвацькі вояки, – засміявся Равік. – Примітивне мислення й дуже ускладнене

уявлення про честь. І те й те утруднює життя, коли людина п'яна.

– Я бачу. А ось іде ще один. Ціла процесія. Хто ж цього разу? Чи не сам Франко?

Це знов був Наварро. Він зупинився за два кроки від столика й звернувся до Морозова:

– Полковник Гомес шкодує, що не може викликати вас на поединок. Він сьогодні іде. А, крім того, його місія надто важлива, щоб ризикувати неприємностями з поліцією. – Він обернувся до Равіка. – Полковник Гомес винен вам гонорар за консультацію.

Він шпурнув на стіл зім'ятий папірець у п'ять франків і хотів іти.

– Хвилиночку, – сказав Морозов.

Клариса вже стояла біля їхнього столика з тацею. Він узяв чарку кальвадосу, глянув на неї, похитав головою і знов поставив на тацю. Потім узяв з таці склянку з водою і вихлюпнув її Наварро в обличчя.

– Це щоб протверезити вас, – спокійно сказав він. – Затямте собі надалі: грошей не шпурляють. А тепер гайда звідси, середньовічний ідіоте!

Приголомшений Наварро стояв, витираючи обличчя. Підійшли решта іспанців. Їх було четверо. Морозов повільно підвівся. Він був більше як на голову вищий за іспанців. Равік лишився сидіти. Він глянув на Гомеса.

– Не робіть із себе посміховиська, – сказав він. – Ви всі п'яні. У вас немає найменших шансів. За кілька хвилин ви лежатимете долі з поламаними кістками. Навіть тверезі ви не мали б шансів. – Він устав, схопив Наварро за лікті, підняв, обернув у повітрі й опустив так близько від Гомеса, що тому довелося відступити. – А тепер дайте нам спокій. Ми не просили вас пхати сюди свого носа. – Равік узяв зі столу п'ятифранковий папірець і поклав на тацю. – Це для вас, Кларисо. Від цих добродіїв.

– Це вперше я від них щось отримала, – сказала Клариса. – Дякую.

Гомес щось мовив по-іспанському. Всі п'ятеро іспанців повернулися, як на команду, й пішли до свого столика.

– Шкода, – сказав Морозов, – я б їм залюбки порахував ребра. Та, на жаль, не можу. Через тебе, нелегальний зайдо. Ти не шкодуєш інколи, що не можеш зчинити бійку?

– Не з цими. Але є інші, з якими я б залюбки поквитався.

Іспанці біля свого столика знов загомоніли. Вони всі п'ятеро встали і тричі вигукнули «Viva!». Потім поставили на столик келихи так, що вони аж задзвеніли, і весь гурт із войовничим виглядом вийшов з ідальні.

– Я мало не вилив йому в пику цей чудовий кальвадос. – Морозов узяв чарку й випив. – І ось такі тепер порядкують у Європі. Невже й ми колись були такими йолопами?

– Так, – сказав Равік.

Вони грали в шахи з годину. Та ось Морозов підвів голову.

– Прийшов Шарль, – сказав він. – Щось, мабуть, хоче від тебе.

Равік також підвів очі від шахівниці. До них підійшов хлопець, що допомагав портьє. Він ніс якийсь пакуночок.

– Доручено передати вам.

– Мені?

Равік оглянув пакуночок. Щось невеличке, загорнене в цигарковий папір і перев'язане шнурочком. Адреси на ньому не було.

– Я ні від кого не чекав пакунка. Це якась помилка. Хто його приніс?

– Якась жінка... дама, – затнувся хлопець.

– Жінка чи дама? – спитав Морозов.

– Так собі... щось середнє.

Морозов добродушно посміхнувся.

– Досить дотепно.

– Тут нічого не написано. Вона сказала, що це для мене?

– Не зовсім так. Не назвала вас. Сказала, що для лікаря, який тут мешкає. І... ви знаєте ту даму.

– Вона так сказала?

– Ні, – бовкнув хлопець. – Але вона недавно приходила з вами вночі.

– Зі мною часом приходять дами, Шарлю. Але ти мав би знати, що скромність – найбільша чеснота готельного працівника. Нескромність личить тільки великосвітським кавалерам.

– Розгорни пакуночок, Равіку, – сказав Морозов. – Навіть якщо він посланий не тобі. Ми робили ще й не таке у своєму жалюгідному житті.

Равік засміявся й розгорнув папір. У ньому виявилась дерев'яна фігурка мадонни, яку він бачив у кімнаті тієї жінки... як же її звати? Він напружив пам'ять. Мадлена... Мад... Забув, та й годі. Якось так. Він оглянув обгортку. Ніякої записки.

– Гаразд, – сказав він хлопцеві. – Це для мене.

Равік поставив фігурку на стіл. Серед шахових фігур вона була як біла ворона серед птахів.

– Росіянка? – спитав Морозов.

– Ні. Я сам спершу був так подумав.

Равік помітив, що губну помаду з фігурки змито.

– Що мені з нею робити?

– Постав десь. Усе можна десь поставити. На світі вистачає місця для всього. Тільки не для людей.

– Небіжчика, мабуть, уже поховали.

– То це та жінка?

– Так.

– Ти потім цікавився, що там із нею?

– Ні.

– Дивно, – сказав Морозов. – Завжди так виходить: зробимо комусь на крихту добра, а тоді кинемо його, коли йому найтяжче. І вважаємо, що допомогли людині.

– Я не добродійницьке товариство, Борисе. А, крім того, я бачив у своєму житті й гірше і нічого не робив. Чого ти вважаєш, що їй тепер найтяжче?

– Бо аж тепер вона по-справжньому самотна. Досі в неї був чоловік, навіть тоді, коли вже помер. Він був на землі. А тепер він під землею... зник, більше його немає. Оце, – Морозов показав на мадонну, – не подяка, а благодіяння допомогти.

– Яз нею спав, не знаючи, що в неї сталося, – сказав Равік. – І хочу забути про це.

– Дурниці! Ніщо так мало не важить на світі, як це, коли немає кохання. Одна моя знайома казала, що їй легше переспати з чоловіком, ніж назвати його на ім'я. – Морозов нахилився вперед. На його великій лисій голові відбивалося світло. – Ось що я тобі скажу, Равіку: ми повинні бути добрими, якщо можемо і поки можемо, – адже нам у житті доведеться ще заподіяти кілька так званих злочинів. Принаймні мені. Та й тобі, мабуть, теж.

– Так.

Морозов обхопив рукою горщик із миршавою пальмою. Вона ледь захиталася.

– Жити – означає жити для інших. Ми живимося одні від одних. Нехай хоч час від часу жевріє іскорка доброти, не треба її гасити. Доброта додає людині сили, коли жити важко.

– Гаразд. Я завтра навідаюся до неї.

– Чудово, – втішився Морозов. – Цього я й хотів від тебе. І годі про це. Хто грає білими?

V

Господар готелю відразу впізнав Равіка.

– Дама у своєму номері, – сказав він.

– Може, ви зателефонуєте й попередите її?

– У кімнаті нема телефону. Можете спокійно піднятися нагору.

– Який номер?

– Двадцять сьомий.

– Я геть забув ім'я. Як її звати? – Господар анітрохи не здивувався.

– Маду, – сказав він і додав: – Джоан Маду. Думаю, що це не справжнє її ім'я. Мабуть, сценічне.

– Чому сценічне?

– Бо вона записалася актрисою, коли в'їздила. І звучить як сценічне, правда?

– Не знаю. Я був знайомий з актором, що звався Густавом Шмідтом. А справжнє його ім'я було Александер Марія граф фон Цамбана. Густав Шмідт – сценічне ім'я, хоч звучить воно зовсім не по-сценічному, правда?

Господар не здавався.

– У наш час багато чого трапляється, – мовив він.

– Не так уже й багато. Зверніться до історії і побачите, що ми живемо в порівняно спокійні часи.

– Дякую, з мене досить і цього.

– З мене також. Але треба шукати розради, де тільки можна. То, кажете, двадцять сьомий номер?

– Так, пане.

Равік постукав. Ніхто не відповів. Він постукав ще раз і почув невиразну відповідь. Відчинивши двері, він побачив жінку, що сиділа на ліжку під стіною. Вона поволі підвела очі. Вбрана вона була в той самий синій костюм, у якому Равік побачив її вперше. Вона не здавалася б такою самотньою, якби лежала непричесана, в халаті. Але вона вдяглася, невідомо для кого й навіщо, просто за звичкою, яка тепер не мала ніякого сенсу. В ній було щось таке жалюгідне, що в Равіка стислося серце. Це йому було знайоме – він бачив сотні людей, емігрантів, закинутих на чужу чужину, вони сиділи так само, маленькі островці непевного існування, сиділи, не знаючи, куди їм поткнутися, і тільки звичка підтримувала в них життя.

Равік зачинив за собою двері.

– Сподіваюсь, я вам не перешкодив? – спитав він і зразу похопився, що сказав дурницю. Що могло цій жінці перешкодити? Такого вже не було на світі.

Він поклав капелюха на стілець і спитав:

– Ви все владнали?

– Так. Клопоту було небагато.

– Не виникло ніяких труднощів?

– Ні.

Равік сів у єдине в кімнаті крісло. Зарипіли пружини, і він відчув, що одна з них зламана.

– Ви десь зібралися йти? – спитав він.

– Так. Не зараз... пізніше. Нікуди... Просто так. Що ж мені ще робити?

– Нічого. Спершу так і буває. Кілька днів. У вас немає знайомих у Парижі?

– Немає.

– Нікого?

Жінка втомлено підвела голову.

– Нікого... крім вас, господаря готелю, офіціанта й покоївки. – Вона всміхнулася.

– Не дуже багато, правда?

– Так. Небагато. А пан... – Равік спробував пригадати прізвище небіжчика, але не зміг.

– Ні, – сказала жінка, – Рашинський теж не мав тут знайомих. Або я їх не встигла побачити. Він відразу захворів, коли ми приїхали.

Равік не збирався довго сидіти тут. Але, побачивши, в якому вона стані, передумав.

– Ви вже вечеряли?

– Ні. Та я й не голодна.

– А взагалі ви сьогодні щось їли?

– Так. В обід. Удень простіше. А ввечері...

Равік озирнувся. Від маленької голої кімнати віяло осінню і безнадією.

– Вам треба кудись вийти звідси. Ходімо, підемо разом.

Він сподівався, що жінка відмовиться. Здавалося, вона так збайдужіла до всього, що вже ні на що не зважиться. Але жінка відразу підвелась і взяла дощовик.

– У дощовику ви змерзнете, – сказав Равік. – Він надто тонкий. У вас немає чогось теплішого? Надворі холодно.

– Удень ішов дощ..

– І тепер іде. Але холодно. Ви не могли б щось піддягти? Вовняний плащ або хоч светр?

– В мене є светр.

Жінка підійшла до більшої валізи. Равік побачив, що майже нічого ще не розпаковано. Вона витягла чорного светра і, скинувши жакет, надягла його. В неї були рівні, гарні плечі. Потім узяла берет, надягла на светра жакет і аж тоді дощовик.

– Так краще?

– Багато краще.

Вони зішли сходами вниз. Господаря там уже не було. Замість нього біля дошки з ключами сидів порт'є і розкладав листи. Від нього тхнуло часником. Поряд непорushно сиділа плямиста кицька й дивилася на нього.

– Вам і досі не хочеться їсти? – спитав Равік надворі.

– Не знаю. Хіба що трішки.

Равік підкликав таксі.

– Добре. То поїдемо в «Бель ороp». Візьмемо саму перекуску.

У «Бель ороp» виявилось мало відвідувачів. Було вже надто пізно. Вони вибрали столик на другому поверсі у вузькій залі з низькою стелею. Крім них, коло вікна якась пара їла сир, а неподалік худий чоловік сидів біля цілої гори устриць. З'явився офіціант. Він критичним оком оглянув картату скатерку й вирішив її поміняти на чисту.

– Дві чарки горілки, холодної, – сказав Равік. – Ми вип'ємо, а тоді візьмемось до перекусок, – пояснив він жінці. – Думаю, для вас так буде найкраще. Цей ресторан відомий своїми hors d'oeuvres [2 - Перекусками.]. Тут, мабуть, більше нічого й немає. В кожному разі, сюди тільки задля них і приходять, їх тут безліч, гарячих і холодних, і всі дуже смачні. Зараз покуштуємо.

Офіціант приніс горілку й наготовив записник.

– Графин vin rose [3 - Рожевого вина.], – сказав Равік. – Ви маєте «анжу»?

– «Анжу» розливне, рожеве, дуже добре, мсьє.

– Великий графин у кризі. І перекуски.

Офіціант пішов. У дверях він мало не стукнувся лобом із жінкою в червоному капелюшку з перами, яка швидко підіймалася сходами. Вона відштовхнула його вбік і підійшла до худого чоловіка з устрицями.

– Альбере, – сказала вона, – ти свиня...

– Тс-с, – просичав чоловік і озирнувся навколо.

– Ніяких «тс-с»!

Жінка поклала на столик мокру парасольку й рішуче сіла.

Альбера, видно, це не здивувало.

– Cherie [4 - Серденько.], – сказав він і перейшов на шепіт.

Равік усміхнувся й підніс чарку.

– Вип’ємо одним духом! Салют!

– Салют, – мовила Джоан Маду й випила.

Офіціант привіз на візочку перекуси.

– Що ви хочете? – Равік глянув на Джоан. – Мабуть, найкраще я накладу вам усього потроху.

Він набрав на тарілку перекусок і подав їй.

– Нічого, як не сподобається. Приїдуть ще візочки. Це тільки початок.

Він набрав і собі тарілку і, не зважаючи більше на жінку, почав їсти. Зненацька він відчув, що вона також їсть. Він обчистив омара й подав їй.

– Покуштуйте. Це смачніше, ніж лангусти. А тепер P?te Maison [5 - Вид паштета.] зі скоринкою білого хліба. Бачите, як смачно. І ще трохи вина. Воно легке, запашне й холодне.

– Вам зі мною великий клопіт, – сказала жінка.

– Так. Як старшому офіціантові, – засміявся Равік.

– Справді, вам зі мною клопіт.

– Я не люблю їсти сам. Оце й усе. Як і ви.

– З мене погане товариство.

– Чого ж, – заперечив він. – За столом добре. Навіть дуже добре. Я не зношу балакучих людей. І таких, що розмовляють надто голосно.

Він глянув у бік Альбера. Червоний капелюшок із перами, постукуючи в лад своїм словам парасолькою по столику, на всю залу пояснював йому, чому саме він така

свиня. Альбер терпляче й досить байдуже слухав.

Джоан Маду ледь усміхнулася.

– Такого я не вмію.

– Ось іде другий візок із перекусками. Будемо їсти далі чи спершу покурите?

– Спершу покурю.

– Добре. Сьогодні я маю інші сигарети, не ті з чорним тютюном.

Равік дав їй припалити. Джоан відхилилась на спинку стільця й глибоко затяглася. Потім глянула просто у вічі Равікові.

– Гарно так сидіти, – мовила вона, і йому на мить здалося, що вона зараз заплаче.

Каву вони пили в «Колізеї». Велика зала, що виходила вікнами на Єлісейські поля, була переповнена, але вони знайшли столик унизу, в барі, де верхня частина стін була облицьована скляними панелями, за якими сиділи й літали папуги, какаду та інші барвисті тропічні птахи.

– Ви вже думали про те, що робитимете далі? – спитав Равік.

– Ні, ще не думала.

– Ви їхали сюди з якимось наміром?

Джоан завагалася.

– Ні, якогось певного наміру в мене не було.

– Я питаю не з цікавості.

– Я знаю. Ви вважаєте, що я повинна знайти якусь роботу. Я й сама хотіла б знайти її. Я торочу собі це щодня. Та потім...

– Господар готелю сказав мені, що ви артистка. Я не питав його. Він сам сказав, коли я довідувався в нього, як ваше прізвище.

– А хіба ви вже забули його?

Равік глянув на неї. Вона спокійно дивилася на нього.

– Так, забув. Залишив папірець у готелі й не міг згадати.

– А тепер пам'ятаєте?

– Пам'ятаю. Джоан Маду.

– Я поганенька артистка. Грала невеличкі ролі. А останнім часом зовсім не грала. Та й не дуже добре розмовляю по-французькому.

– А яка ж ваша рідна мова?

– Італійська. Я виросла в Італії. І ще трохи розмовляю англійською та румунською. Мій батько був румун. Він помер. А мати англійка, вона й досі живе в Італії, не знаю, де саме.

Равік майже не слухав, що вона каже. Він страшенно нудився й не знав, про що з нею ще говорити.

– А що ви ще робили? – спитав він, аби не мовчати. – Крім того, що грали невеличкі ролі?

– Робила те, що треба було в театрі. Трохи співала й танцювала.

Равік недовіркою подивився на неї. Щоб співати й танцювати, треба мати не такий вигляд. Вона була якась блякла, сіра й не дуже знадлива. На артистку вона не скидалася. Хоч, зрештою, це слово можна тлумачити як завгодно.

– Співати й танцювати ви могли б спробувати й тут, – сказав він. – Для цього не обов’язково бездоганно володіти мовою.

– Так. Але спершу треба знайти якесь місце. А як його знайти, коли нікого не знаєш.

Морозов, раптом подумав Равік. «Шехерезада». Звичайно. Морозов знайде, куди її приткнути. Від цієї думки він трохи пожвавішав. Морозов підбив його на цей нудний вечір. Тепер він спровадить йому цю жінку, нехай Борис покаже, на що він здатний.

– Ви знаєте російську мову? – спитав він.

– Ледь-ледь. Знаю кілька пісень. Циганських. Вони дуже схожі на румунські. А чого ви питаєте?

– Я знаю одного чоловіка, що трохи розуміється на цьому. Може, він щось зробить для вас. Я дам його адресу.

– Мабуть, дарма й пробувати. Антрепренери скрізь однакові. Рекомендації мало допомагають.

Равік помітив, що жінка вгадала його намір під цим приводом спекатись її. А оскільки це була правда, він заперечив:

– Той чоловік, про якого я кажу, не антрепренер. Він портьє в «Шехерезаді». Це російський нічний клуб на Монмартрі.

– Портьє? – Джоан Маду підвела голову. – Це інша справа. Портьє знають більше за антрепренерів. З цього щось може й вийти. Ви його добре знаєте?

– Так.

Равік здивувався: вона раптом заговорила діловим тоном. Швидко в неї це виходить, подумав він.

– Він мій приятель. Звати його Борис Морозов, – сказав Равік. – Він уже років десять працює в «Шехерезаді». В них там завжди чимала програма. Й номери часто міняються. Морозов приятелює з розпорядником. Коли не буде місця в «Шехерезаді», він напевне придумає щось інше. Спробуйте?

– Спробую. Коли?

– Найкраще зайти десь о дев'ятій вечора. Тоді йому ще нема чого робити, і він матиме час побалакати з вами. Я його попереджу.

Равік уже радів, уявляючи собі, яка міна буде в Морозова. Йому враз полегшало на душі. Невизначне почуття відповідальності, що все-таки не полишало його, тепер зникло. Він зробив що міг, а далі нехай сама дає собі раду.

– Ви втомилися? – спитав він.

Джоан Маду глянула йому просто у вічі.

– Я не втопилася, – відповіла вона. – Але розумію, що сидіти зі мною невелика втіха. Ви пожаліли мене, і я вдячна вам. Ви мене витягли з готелю й поговорили зі мною. Це для мене багато важить, бо я за всі ці дні майже ні з ким словом не перемовилася. Тепер я піду. Ви для мене зробили більше, ніж досить. І ще робите. Що б зі мною було без вас!

Господи, з прикрістю подумав Равік, знов починається! Він перевів погляд на скляну стіну перед собою. За нею голуб намагався згвалтувати какаду. Какаду був такий змучений, що навіть не скидав його з себе. Просто дзьобав далі зерно, не звертаючи на голуба уваги.

– Це ніякий не жаль, – сказав Равік.

– А що ж?

Голуб нарешті здався. Він зіскочив з широкої спини какаду й заходився чистити пір'я. Какаду байдуже задер хвоста й випорожнився.

– Випиймо тепер доброго старого арманьяка, – мовив Равік. – Це буде найкраща відповідь. Повірте мені, не такий я страшений людинолюб. Скільки вечорів я просиджую де-небудь сам-один. По-вашому, це дуже приємно?

– Ні, але з мене погане товариство. Це ще гірше.

– Я відвик шукати товариства. А ось і ваш арманьяк! Салют!

– Салют!

Равік поставив на стіл чарку.

– А тепер тікаймо з цього звіринця. Мабуть, вам не хочеться ще повертатись до готелю?

Джоан Маду похитала головою.

– Гаразд, то підемо далі. В «Шехерезаду». Там вип'ємо. Видно, нам обом треба ще

випити, і ви зараз побачите, що там робиться.

Була десь третя година ночі. Вони стояли перед готелем «Мілан».

– Ви досить випили? – спитав Равік. Джоан Маду завагалася.

– У «Шехерезаді» мені здавалося, що досить. А тепер, коли я побачила ці двері... наче замало.

– На це є рада. Мабуть, у готелі щось знайдеться. А як ні, то підемо в шинок і купимо пляшку. Ходімо.

Джоан глянула на нього. Потім на двері.

– Добре, – зважилась вона, проте не рушила з місця. – Підійматися нагору... В порожню кімнату...

– Я вас проведу. І ми прихопимо пляшку.

Порт'є прокинувся.

– У вас є щось випити? – спитав його Равік.

– Може, коктейль із шампанським? – відразу діловито запропонував порт'є, хоч іще позіхав спросоння.

– Дякую. Щось міцніше. Пляшку коньяку.

– «Курвуазьє», «мартель», «генессі»?

– «Курвуазьє».

– Гарзд, мсьє. Зараз відкоркую і принесу вам.

Вони піднялися нагору.

– Ключ у вас? – спитав Равік у Джоан.

– Кімната незамкнена.

– Якщо будете залишати кімнату незамкненою, можуть украсти гроші й папери.

– Їх можна вкрасти і з замкненої кімнати.

– Це правда... з такими замками. А все-таки з замкненої важче.

– Мабуть, так. Але я не люблю повертатися сама з вулиці, шукати ключа й відмикати порожню кімнату... наче відкриваєш могилу. Досить уже того, що заходиш туди, де тебе ніщо не жде, крім кількох валіз.

– Ніде тебе ніщо не жде, – сказав Равік. – Треба завжди все приносити з собою.

– Можливо. Але тоді є хоч якась жалюгідна ілюзія. А тут і її немає...

Джоан кинула на ліжко плащ та берет і подивилася на Равіка. Її великі ясні очі на блідому обличчі ніби застигли в гнівному розпачі. Вона постояла так хвилину, тоді засунула руки в кишені жакета й почала сягнистим кроком ходити з кутка в куток по маленькій кімнаті, пружно обертаючись, коли доходила до кінця. Равік уважно приглядався до неї. В ній раптом з'явилась сила й рвучка грація, і кімната стала ніби затісна для неї.

У двері постукали. Порт'є приніс кон'як.

– Може, ви хочете щось попоїсти? Холодна курка, сендвічі...

– Шкода гаяти час, голубе. – Равік заплатив за питво й випровадив порт'є. Тоді налив чарки. – Ось. Це і примітивно, й по-варварському, але в скрутних випадках примітивне найкраще. Вишуканість добра в спокійні часи. Випийте.

– А потім?

– Потім іще вип'єте.

– Я пробувала. Не помагає. Недобре впиватися, коли ти сама.

– Треба як слід сп'яніти. Тоді допоможе.

Равік сів на вузьеньку хистку канапу, що стояла під прямим кутом до ліжка. Першого разу він її не помітив.

– Вона тут була, коли ви вселялися? – спитав він.

Джоан похитала головою.

– Я попросила, щоб її поставили. Не хотіла спати на ліжку. Мені здавалося, що нема глузду. Розстеляти його, роздягатися і таке інше. Навіщо? Вранці і вдень я ще якось трималась. А вночі...

– Вам потрібна якась робота. – Равік закурив сигарету. – Шкода, що ми не застали Морозова. Я не знав, що сьогодні в нього вільний день. Підіть туди завтра ввечері. Десь о дев'ятій. Він щось знайде для вас. Хоч би роботу на кухні. Тоді ви працюватимете вночі. Ви ж цього хочете?

– Так. – Джоан Маду перестала сновигати по кімнаті, випила чарку й сіла на ліжко. – Я щоночі вештаюсь по місту. Поки ходиш, то трохи краще. А коли сядеш і стеля падає тобі на голову...

– Аз вами нічого не сталося на вулиці? Ніхто вас не обікрав?

– Ні. Мабуть, видно, що в мене багато не вкрадеш. – Вона наставила Равікові порожню чарку. – А інше... мені часто хотілося, щоб хтось озвався до мене. Аби тільки не відчувати себе нічим, автоматом, що йде, і більше нічого! Аби на мене хоч глянули чиїсь очі... очі, а не камені! Аби тільки не ходити, немов тебе відцурався весь світ! Ніби на якійсь чужій планеті! – Джоан відгорнула назад волосся і взяла в Равіка повну чарку. – Не знаю, чого я розповідаю все це. І не хочу, а розповідаю. Може, тому, що всі ці дні я була німа. Може, тому, що сьогодні ввечері вперше... – Вона затнулася. – Не слухайте мене.

– Я п'ю, – сказав Равік. – Говоріть що хочете. Тепер ніч. Ніхто вас не чує. Я слухаю самого себе. Вранці все забудеться.

Він відхилився на спинку канапи. Десь у будинку шуміла вода, щось потріскувало в батареї опалення. У вікно й досі стукотів м'якими пальцями дощ.

– Коли потім повертаєшся й гасиш світло... і темрява огортає тебе, наче маска з хлороформом... тоді знов умикаєш світло і втуплюєшся... втуплюєшся...

Я вже сп'янів, подумав Равік. Сьогодні швидше, ніж звичайно. Може, через це тьмяне світло? Чи через усе разом? Але це вже не та блякла, непомітна жінка. А якась інакша. Раптом з'явилися очі. І обличчя. Щось дивиться на мене. Мабуть, тіні. Це її освітлюють ніжні спалахи полум'я в моєму мозкові. Перші відблиски сп'яніння.

Він не слухав, що казала Джоан Маду. Він усе те знав і більше не хотів знати. Самітність – одвічний рефрен життя. Вона не гірша й не краща, ніж чимало іншого. Про неї тільки надто багато говорять. Людина самотня завжди й ніколи не самотня. Раптом десь в імлі зазвучала скрипка. Парк на пагорбах Будапешта, задушливі пахощі каштанів. Вітерець. І, немов молоді сови, на плечах повсідалися мрії, з очима, що світяться в присмерку. Ніч, що ніяк не стає ніччю. Пора, коли всі жінки вродливі. Вечір розгорнув брунатні крила, наче велетенський нічний метелик.

Равік підвів очі.

– Дякую, – мовила Джоан Маду.

– За що?

– За те, що ви дали мені вибалакатись, не слухаючи моїх слів. Я наче трохи ожила. Мені треба було вибалакатись.

Равік кивнув головою. Він помітив, що її чарка знов порожня.

– Гаразд, – сказав він. – Я залишу вам пляшку.

Він підвівся. Кімната. Жінка. Більше нічого. Бліде обличчя, на якому вже ніщо не світилося.

– Ви хочете йти? – спитала Джоан Маду. Вона озирнулася навколо, наче в кімнаті хтось заховався.

– Ось адреса Морозова. Його прізвище, щоб ви не забули. Завтра ввечері о дев'ятій. – Равік написав усе на бланкові для рецептів, потім відірвав аркушик і поклав на валізу.

Джоан також підвелася. Вона взяла плащ і берет. Равік глянув на неї.

– Не треба мене проводити.

– Я й не збираюся вас проводити. Тільки не хочу тут залишатися. Хай пізніше. Ще трохи повештаюсь по місту.

– Але ж однаково потім доведеться вернутись. І буде знов те саме. Чого б вам не лишитися тут? Адже найгірше вже минуло.

– Скоро досвіток. Коли я повернуся, почне розвиднятися. Тоді буде простіше.

Равік підійшов до вікна. Дощ не переставав. Вітер метляв його мокрі, сірі пасма в жовтому світлі ліхтарів.

– Слухайте, – мовив він. – Випиймо ще по чарці й лягайте. Погода не для прогулянок.

Він узяв пляшку. Раптом Джоан Маду опинилася біля нього.

– Не залишай мене тут, – швидко й вимогливо сказала вона, і Равік відчув її подих. – Не залишай мене тут саму! Тільки не сьогодні! Не знаю, що зі мною діється... тільки не сьогодні! Завтра я наберуся відваги, а сьогодні не можу. Я змучена, позбавлена волі, зломлена і не маю більше сили. Вам не треба було виводити мене звідси, сьогодні не треба... а тепер я не витримаю самоти.

Равік обережно поставив пляшку і вивільнив свою руку з рук Джоан.

– Дитино, – сказав він, – колись усі ми мусимо звикнути до самоти. – Вій подивився на канапу. – Я можу й тут переспати. Нема глузду йти ще кудись. А поспати кілька годин треба. О дев'ятій у мене операція. Тут можна поспати не гірше, ніж удома. Мені не вперше чергувати вночі. Вас це влаштує?

Джоан кивнула головою, але не відійшла від нього.

– О пів на восьму я мушу встати. Збіса рано. Ще збуджу вас.

– Нічого. Я встану і приготую вам сніданок, усе...

– Не треба нічого готувати, – перебив її Равік. – Я поснідаю в найближчій кав'ярні, як скромний робітник: кава з ромом і булочки. А потім ще доснідаю в клініці. Непогано було б попросити Єжені, щоб вона приготувала мені ванну. Добре, залишимося тут. Дві душі, що загубилися в осінній сльоті. Лягайте на ліжко. Якщо хочете, я спущусь вниз і посиджу з порт'є, поки ви ляжете.

– Не треба, – сказала Джоан Маду.

– Я не втечу. А, крім того, нам іще дещо потрібне: подушка, ковдра і так далі.

– Я можу подзвонити.

– І я можу. – Равік пошукав кнопку. – Краще, як подзвонить чоловік.

Порт'є з'явився зразу. В руках у нього була друга пляшка кон'яку.

– Ви нас переоцінюєте, – сказав Равік. – Щиро дякую. Але ми – люди післявоєнного покоління. Принесіть ковдру, подушку і простирала. Мені доведеться тут заночувати. Надворі надто холодно і надто мокро. Дощ не перестає. А я тільки позавчора встав із ліжка після запалення легень. Ви можете дати мені постіль?

– Авжеж. Я й сам хотів вам запропонувати.

– Чудово. – Равік закурив. – Я на вас почекаю в коридорі. Огляну взуття перед дверима. Це мое давнє захоплення. Я не втечу, – сказав він, піймавши погляд Джоан. – Я не Йосиф Прекрасний. Не кину напризволяще свого плаща.

Надійшов портє з постіллю. Побачивши Равіка, він зупинився. Обличчя його осяяла усмішка.

– Таке рідко трапляється.

– Зі мною таке теж рідко буває. Лише на іменини й на Різдво. Давайте постіль. Я сам занесу. А це що?

– Грілка. У вас же було запалення легень.

– Чудово. Але свої легені я грію коньяком. – Равік витяг з кишені дві банкноти.

– У вас, мабуть, немає й піжами. Я можу вам запропонувати.

– Дякую, голубе, – Равік глянув на старого портє. – Тільки вона буде, мабуть, замала на мене.

– Ні, саме добра. І зовсім нова. Скажу вам під секретом: мені її подарував один американець. А йому подарувала дама. Я таких речей не ношу, волію нічні сорочки. Вона зовсім нова.

– Добре, несіть. Побачимо.

Равік почекав у коридорі. Там стояло три пари черевиків. Біля одних дверей – закриті, з гумовими розтяжками. З-за тих дверей долинали гучне хропіння. Біля других були виставлені чоловічі брунатні черевики й жіночі лаковані чобітки з короткими халявками, високими підборами й застібками. Вони стояли поряд, перед одними дверима, а здавалися дивно чужими одні одним.

Портє приніс піжаму. Вона була розкішна – блакитний штучний шовк і золоті зірки по ньому. Якусь хвилину Равік мовчки дивився на неї. Він розумів американця.

– Правда, чудова? – гордо сказав портє.

Піжама була цілком нова. Навіть запакована у фірмову коробку «Магазен дю Лувр», де її куплено.

– Шкода, – сказав Равік. – Хотів би я бачити ту даму, що її вибирала.

– На цю ніч вона ваша. Вам не обов'язково її купувати.

– А скільки за ніч?

– Скільки дасте.

– Ви хіба не француз?

– Француз. Із Сен-Назера.

– Коли так, то вас зіпсувало спілкування з американцями. Крім того, за цю піжаму хоч скільки дай – буде замало.

– Я радий, що вона вам сподобалася. На добраніч, пане. Завтра я заберу її в дами.

– Я сам її поверну вам уранці. Збудіть мене о пів на восьму. Легенько постукайте, і я почую. На добраніч.

– Гляньте.

Равік показав Джоан Маду піжаму.

– Шати для Діда Мороза. Ваш порт'є – чарівник. Зараз я навіть надягну її. Для цього треба мати не тільки відвагу, а й не боятися бути смішним.

Він постелив собі на канапі. Йому було байдуже, де спати – у своєму готелі чи тут. У коридорі була досить пристойна ванна, а в порт'є він роздобув нову зубну щітку. Все інше не мало значення. Джоан була для нього немов пацієнтка.

Він налив склянку кон'яку і разом із чаркою, яку приніс порт'є, поставив коло ліжка.

– Думаю, цього вам досить, – сказав він. – Так простіше. Не треба мені буде вставати й дивитися, чи у вас порожня чарка, й наливати знов. Пляшку і другу чарку я поставлю біля себе.

– Мені не треба чарки. Я можу пити зі склянки.

– Ще краще.

Равік ліг на канапу. Він був задоволений, що жінка не розпитувала, зручно йому чи ні. Вона домоглася свого і тепер, хвалити Бога, не обтяжувала себе зайвою гостинністю.

Він налив чарку й поставив пляшку на підлогу.

– Салют!

– Салют! І дякую.

– Все гаразд. Я й так не мав великого бажання виходити на дощ.

– А він іще йде?

– Іде.

Знадвору крізь тишу долинав тихий стукіт, ніби до кімнати хотіло проникнути щось сіре, невтішне, позбавлене форми, сумніше за самий смуток, – якийсь далекий неозначений спогад, безмежна хвиля, яка, прилинувши, хоче забрати з собою й поховати те, що колись викинула на острівця і забула – крихту людини, світла й думки.

– Такої ночі добре пити.

– Так. Але погано бути самій. – Равік хвилину помовчав.

– До цього нам усім довелося звикати, – врешті сказав він. – Те, що раніше нас зв'язувало, тепер зруйноване. Ми тепер як намистини, що розсипалися з порваної нитки. Нема вже нічого надійного. – Він знов налив собі чарку. – Якось іще хлопцем я ночував улітку на луці. На небі не було ані хмаринки. Засинаючи, я бачив над лісом на обрії сузір'я Оріона. А потім прокинувся вночі й побачив його просто над собою. Цього я ніколи не забуду. Я вчив у школі, що Земля – планета й що вона крутиться, але сприймав це, як усю іншу книжкову мудрість, не задумуючись над нею. А тоді вперше осягнув, що це правда. Я відчув, як Земля нечутно летить у безмежному просторі. Відчув так сильно, що мало не вчепився в траву, щоб мене не скинуло. Мабуть, тому, що, прокинувшись зненацька з глибокого сну, ще позбавлений пам'яті й звичок, побачив перед собою величезне, незвично зміщене небо. Земля раптом стала для мене не досить надійною, і відтоді вона й залишилась ненадійною. – Він випив свою чарку. – Це дещо ускладнює, але багато чого й полегшує. – Він глянув у напрямку ліжка й додав: – Ви вже, мабуть, засинаєте. Коли так, то просто не відповідайте.

– Ще ні. Але скоро засну. Щось у мені ще не спить. Воно холодне й ніяк не засне.

Равік поставив пляшку біля себе на підлогу. Тепло кімнати поволі просякало в нього бурою втомою. Набігали тіні. Помахи крил. Чужа кімната, ніч, а надворі одноманітно вистукує дощ, наче десь далеко торохтить барабан... Ледь освітлена хатина на краю хаосу, малесеньке багаття, що надаремне блимає в пустелі... Чиесь обличчя, до якого ти промовляєш...

– Ви теж колись таке відчували? – Вона помовчала.

– Відчувала. Тільки не так. Інакше. Коли я цілими днями не мала з ким перемовитись словом, а вночі тинялася по місту і скрізь бачила людей, які йшли кудись, у яких була мета, була домівка... Тільки в мене нічого не було. Тоді все поступово втрачало реальність, ніби я втонула і брела під водою по чужому місту...

Хтось піднявся сходами. Брязнув ключ, і хряснули двері. Відразу після того глухо зашуміла вода в кранах.

– Чого ви сидите в Парижі, коли у вас тут нікого немає? – спитав Равік, уже засинаючи.

– Не знаю. А куди мені їхати?

– Вам нікуди повернутися?

– Нікуди. Зрештою, ніхто нікуди не може повернутися.

Вітер шпурляв у шибки хвилі дощу.

– А чого ви приїхали в Париж? – спитав Равік.

Джоан Маду не зразу відповіла. Він подумав, що вона вже спить.

– Ми з Рашинським приїхали сюди, бо хотіли розлучитися, – нарешті сказала вона.

Ця відповідь не здивувала Равіка. Є хвилини, коли тебе ніщо не може здивувати. Чоловік, який щойно повернувся в кімнату навпроти, почав блювати. Крізь двері чути було приглушений стогін.

– То чого ж ви були в такому розпачі?

– Бо він помер! Помер! Його раптом не стало! Його не повернеш назад! Помер! Уже нічого не можна вдіяти! Невже ви не розумієте?

Джоан Маду ледь підвелася на ліжку й пильно глянула на Равіка.

Бо він пішов раніше, ніж ти встигла піти від нього. Залишив тебе саму раніше, ніж ти встигла підготуватися до цього.

– Я... я повинна була інакше ставитись до нього... Я була...

– Забудьте про це. Каяття – найдаремніша на світі річ. Нічого не можна повернути. І нічого не можна виправити. Якби можна, то всі ми були б святі. Життя не ставило собі за мету зробити нас довершеними. Хто довершений, тому місце в музеї.

Джоан Маду мовчала. Равік побачив, що вона надпила зі склянки й знов відхилилась на подушку. Було ще щось... але він надто втомився, щоб думати про це. До того ж йому все було байдуже. Він хотів спати. Завтра на нього чекала операція. А це все його вже не обходило. Він поставив на підлогу поряд із пляшкою порожню чарку. Дивно, де тільки часом не опиняєшся, подумав ще він.

VI

Коли Равік зайшов, Люсьєна Мартіне сиділа біля вікна.

– Ну як? – спитав він. – Приємно вперше підвестися з ліжка?

Дівчина глянула на нього, тоді у вікно, на сірий, похмурий день і знов перевела погляд на нього.

– Погана погода, – сказав Равік.

– Та ні, – відповіла вона. – Для мене гарна.

– Чому?

– Бо не треба виходити надвір.

Вона сиділа зішлукана в кріслі, накинувши на плечі дешеве ситцеве кімоно, худенька непоказна істота з зіпсованими зубами, – але для Равіка тієї хвилини вона була краща за Єлену Троянську. Була клаптиком життя, яке він урятував своїми руками. Щоправда, пишатися не дуже було чим, адже недавно він одну втратив. Наступну також, певне, втратить. Зрештою, він втратить їх усіх, і себе самого теж. Але ця поки що врятована.

– Розносити капелюшки в таку погоду не велика втіха, – сказала Люсьєка.

– А ви розносили капелюшки?

– Так. У мадам Ланвер. В ательє на авеню Матиньйон. До п'ятої години ми шили. А потім треба було рознести клієнткам коробки. Тепер пів на шосту. Якраз у цей час я бігала з капелюшками. – Вона знов глянула у вікно. – Шкода, що дощ перестав. Учора було краще. Дощ лив як із відра. А сьогодні комусь доводиться бігати.

Равік сів навпроти неї на підвіконня. Дивно, подумав він. Сподіваєшся, що людина, яка уникла смерті, буде безмежно щаслива. А такого майже не трапляється. Ось і ця дівчина теж. Із нею сталося невеличке диво, а її тішить лише одне: що можна не виходити на дощ.

– Чого ви прийшли саме в цю клініку, Люсьєно? – спитав він.

Вона насторожено глянула на нього.

– Мені про неї сказали.

– Хто?

– Одна знайома.

– Хто саме?

Дівчина завагалася.

– Вона також була тут. Я провела її сюди, до самих дверей. Тому й знала адресу.

– Коли це було?

– За тиждень переді мною.

– Це та, що померла під час операції?

– Так.

– І ви однаково прийшли сюди?

– Прийшла, – байдужим голосом відповіла Люсьєна. – А чому ж ні?

Равік не сказав того, що хотів сказати. Він дивився на її дрібне, холодне обличчя. Колись воно було ніжне, а життя так швидко зробило його твердим.

– А перед цим ви були і в тій самій акушерки? – спитав він.

Люсьєна не відповіла.

– Чи в того самого лікаря? Можете спокійно мені сказати. Я однаково їх не знаю.

– Спершу була Марі. На тиждень раніше. На десять днів.

– І ви пішли туди, хоч знали, що сталося з Марі?

Люсьєна здвигнула плечима.

– А що я мала робити? Довелося йти на ризик. Іншої я не знала. Дитина... куди б я ділася з дитиною?

Вона дивилась у вікно. На балконі навпроти стояв чоловік у шлейках і тримав над головою парасольку.

– Скільки мені ще лежати, докторе?

– Тижнів зо два.

– Цілих два тижні?

– Це недовго. А що?

– Треба грошей та й грошей.

– Може, пощастить виписати вас на кілька днів раніше.

– Ви думаєте, я зможу стільки заплатити? В мене мало грошей. Страшенно дорого – за кожен день по тридцять франків.

– Хто вам таке сказав?

– Сестра.

– Котра? Ежені...

– Так. Вона сказала, що за операцію і за перев'язки доведеться платити окремо. Вони дорого коштують?

– За операцію ви вже заплатили.

– Сестра сказала, що то дуже мало.

– Сестра добре не знає, Люсьєно. Краще потім спитаєте в доктора Вебера.

– Я хотіла б знати раніше.

– Навіщо?

– Тоді мені легше було б підрахувати, скільки доведеться відробляти. – Люсьєна глянула на свої тонкі, поколені голкою пальці. – І за кімнату доведеться заплатити за цілий місяць, – додала вона. – Я прийшла сюди тринадцятого. П'ятнадцятого треба було б попередити господиню, що я вибираюся. А тепер доведеться платити за цілий місяць. Задарма.

– Вам ніхто не допомагає?

Люсьєна підвела на нього очі. Обличчя її раптом постаріло років на десять.

– Ви ж самі розумієте все, докторе! Він тільки лютував. Він, мовляв, не знав, що я така дурепа. А то б нізачо не зв'язувався зі мною.

Равік кивнув головою. Давня казка.

– Люсьєно, – мовив він, – ми спробуємо щось забрати назад у тієї жінки, що зробила вам аборт. Вона винна. Тільки назвіть її прізвище.

Дівчина швидко випросталась. Вона враз усім своїм еством наготувалася до відсічі.

– З поліцією? Ні, ще й сама вклепаюся.

– Без поліції. Ми її тільки налякаємо. – Дівчина гірко засміялася.

– Її ви не налякаєте. То залізна жінка. Мені довелося заплатити їй триста франків. І що вийшло?... – Люсьєна розгладила кімоно. – Декому просто не щастить, – додала вона спокійно, ніби йшлося не про неї саму.

– Неправда, – відповів Равік, – вам дуже пощастило.

Равік побачив Ежені в операційній. Вона начищала до блиску нікельовані інструменти. Ежені любила цю роботу. Вона так захопилася нею, що не почула, як зайшов Равік.

– Ежені! – покликав він.

Вона здригнулась і обернулася до нього.

– Ох, це ви! Завжди ви мене лякаєте.

– Не знав, що я такий страшний. А от вам не годилося б лякати пацієнтів розмовами про гонорар і плату за лікування.

Ежені випросталась і завмерла з ганчіркою в руках.

– Он що. Та повія, звичайно, відразу ж розплескала все.

– Ежені, – мовив Равік, – серед жінок, які жодного разу не спали з чоловіком, більше повій, ніж серед тих, що заробляють цим свій гіркий хліб. Я вже не кажу про одружених. А, крім того, дівчина нічого не розплескала. Ви тільки зіпсували їй день, та й годі.

– А хоч би й зіпсувала! Бач, яка вразлива! З її способом життя!

Ох ти, ходячий катехізисі моралі, подумав Равік. Гидотна, чванькувата святеннице. Що ти знаєш про самоту цієї маленької модистки, яка зважилася піти до тієї самої акушерки, що скалічила її товаришку, і в ту саму клініку, де товаришка померла? І яка тепер каже тільки одне: «А що я мала робити?» і «Як я за все розрахуюсь?...»

– Вам би треба було вийти заміж, Ежені, – сказав він. – За якогось удівця з дітьми. Або за власника похоронного бюро.

– Я попросила б вас, пане Равіку, не турбуватися про мое особисте життя, – з гідністю мовила Єжені. – А то я змушена буду поскаржитись на вас докторові Веберу.

– Ви й так скаржитесь на мене цілісінький день. – Равік з радістю помітив, як на вилицях у неї проступили дві червоні плями. – Чого побожні люди так рідко бувають толерантні, Єжені? Найкраща вдача в циніків, а найгірша в ідеалістів. Ви не замислювались над цим?

– Хвалити Бога, ні.

– Я так і думав. А тепер я подамся до дочок гріха. В «Озирис». Кажу на той випадок, часом би я знадобився доктору Веберові.

– Навряд щоб ви йому знадобилися.

– Бути невинною зовсім не означає бути провидицею. Ану ж я йому таки знадоблюся. Я там посиджу десь до п'ятої. А потім буду у своєму готелі.

– Нічого собі готель, єврейська халабуда.

Равік обернувся в її бік.

– Не всі втікачі – євреї, Єжені. Навіть не всі євреї – євреї. А буває, євреєм виявиться той, про кого й не думав би. Я навіть знав одного негра – єврея. Дуже був самітний. І любив лише одне – китайську кухню. Ось як буває на світі.

Сестра нічого не відповіла йому. Вона завзято чистила нікельовану тачу, що й так уже блищала, як сонце.

Равік сидів у бістро на вулиці Буасьєр і дивився надвір крізь мокру від дощу шибку, коли зненацька побачив там одного чоловіка. Його ніби хтось ударив у живіт. Першу мить він тільки відчув струс, ще не усвідомлюючи, що сталося. Тоді відсунув убік столика, схопився з місця і стрімголов кинувся через залу до дверей.

Хтось схопив його за рукав.

– Що таке? – нічого не розуміючи, спитав він. То був офіціант.

– Ви не заплатили, пане.

– Що?... Ага... Я ще вернуся. – Він висмикнув рукав.

Офіціант почервонів.

– У нас так не заведено! Ви...

– Натє.

Равік вихопив з кишені банкноту, кинув офіціантові й побіг до дверей. Проштовхавшись крізь натовп, він звернув праворуч за ріг і помчав вулицею Буасьєр.

Хтось вилаяв його навздогін. Равік опам'ятався, перестав бігти й пішов так швидко, як тільки можна було йти, не впадаючи нікому в око. Не може бути, думав він, нізачо не може бути, я збожеволів, цього не може бути! Те обличчя, його обличчя... мабуть, просто випадкова схожість... якась проклята, пекельна схожість, безглузда гра уяви... Він не може бути в Парижі... Те обличчя... він у Німеччині, в Берліні. Шибка в краплинах дощу, крізь неї не дуже роздивишся, я помилився, напевне помилився...

Він квапливо йшов далі, пробився крізь юрму людей, що ринули з кінотеатру, вдивлявся в кожне обличчя, заглядав під капелюхи. Йому відповідали хто сердитим, хто враженим поглядом, а він поспішав далі. Нові обличчя, нові капелюхи, сірі, чорні, сині, він усіх їх перегнав, обертаючись і уважно приглядаючись до них...

На перехресті авеню Клебер Равік зупинився. Жінка... Жінка з пуделем, згадав він раптом. Той чоловік ішов слідом за нею.

Жінку з пуделем Равік давно перегнав. Він швидко пішов назад. Помітивши здалеку жінку з пуделем, він відступив до краю тротуару. Стиснувши в кишенях кулаки, він пильно оглядав усіх, хто його поминав. Пудель став під ліхтарем, обнюхав його і страшенно повільно підняв задню лапу. Потім завзято подряпав обома лапами бруківку й побіг далі. Равік раптом відчув, що в нього спітніла потилиця. Він почекав ще кілька хвилин, але те обличчя не з'явилося. Він перебіг поглядом машини на стоянці. Всі вони були порожні. Він знов повернувся й дійшов до станції метро на авеню Клебер. Збігши сходами вниз, він купив квиток і пішов уздовж платформи, де було чимало людей. Та поки він дійшов до кінця, над'їхав поїзд, забрав усіх і зник у тунелі. Платформа спорожня.

Равік повільно вернувся в бістро. Він сів біля того самого столика, де сидів раніше. Там ще стояла його недопита чарка кальвадосу. Йому здалося дивним, що вона й досі там стоїть...

З'явився офіціант.

– Вибачте, пане. Я не знав...

– Нічого, – перебив його Равік. – Принесіть мені другу чарку кальвадосу.

– Другу? – Офіціант глянув на недопиту чарку. – А ви не хочете спершу випити цю?

– Ні. Принесіть мені іншу. – Офіціант узяв чарку й понюхав її.

– Цей кальвадос недобрий?

– Добрий. Просто дайте іншу чарку.

– Зараз, пане.

Я помилився, подумав Равік. Мокра від дощу, запітніла шибка – хіба можна крізь неї щось розглянути як слід? Він пильно вдивлявся у вікно. Стежив, як мисливець із засідки, за кожним перехожим, а в пам'яті сірими, різкими тінями зринали кадри фільму, уривки згадок...

Берлін. Літній вечір 1934 року, будинок гестапо, кров, гола кімната без вікон, різке світло електричних ламп без абажурів, заплямований кров'ю стіл із

ремінням, яким прив'язують до стільниці, ясність збудженого після безсонної ночі мозку, який десяток разів гвалтом виривали з непритомності, занурюючи голову у відро з водою і тримаючи її там, поки не ставало духу, нирки, такі розбиті, що він уже навіть не відчував болю, спотворене страхом і розпачем обличчя Сибіли, два кати в мундирах, що тримають її, – і ще один, який усміхається і люб'язно пояснює, що з нею буде, коли він не признається... Сибіла, яка через три дні начебто повісилась.

З'явився офіціант і поставив чарку на столик.

– Це інший гатунок, пане. Від Дидье з Кана. Вистояний.

– Добре, добре. Дякую.

Равік випив чарку, потім дістав з кишені пачку сигарет, витяг одну й закурив. Руки в нього й досі тремтіли. Він кинув сірника на підлогу й замовив ще чарку кальвадосу.

Те обличчя, усмінене обличчя, яке щойно начебто майнуло за вікном, мабуть, привиділося йому. Неможливо, щоб Гааке був у Парижі. Неможливо! Равік відігнав від себе спогади. Безглуздо мордувати себе, коли нічого не можна вдіяти. Він ще дочекається свого часу, коли там усе завалиться й можна буде вернутися додому. А поки що...

Він покликав офіціанта й розрахувався. Але на вулиці й далі пильно приглядався до кожного перехожого.

Равік сидів з Морозовим у «катакомбі».

– Ти не віриш, що то був він? – спитав Морозов.

– Не вірю. Але чисто він. Як викапаний. Або мене вже зраджує пам'ять.

– Шкода, що ти сидів у бістро.

– Шкода.

Морозов трохи помовчав.

– Страшенно воно муляє, правда? – спитав нарешті він.

– Ні. Чому?

– Бо не знаєш напевне.

– Знаю.

Морозов нічого не сказав.

– Примари, – повів далі Равік. – Я гадав, що вже спекався їх.

– Їх ніколи не спекаєшся. В мене вони також були. А надто спочатку. Перші п'ять-шість років. Я ще чекаю на трьох у Росії. Їх було семеро. Чотирьох уже немає живих. Двох із них розстріляли свої ж. Я вже понад двадцять років чекаю.

Від сімнадцятого року. Одному з тих трьох, що ще живі, тепер під сімдесят. Решті двом десь бід сорока до п'ятдесяти. До цих я ще, думаю, доберусь. І поквитаюся з ними за свого батька.

Равік глянув на Морозова. Дужий велетень, але й йому вже понад шістдесят років.

– Ти до них доберешся, – мовив він.

– Так. – Морозов розтулив і знов стулив свої великі кулаки. – На це я й чекаю. Задля цього й живу так обачно. Вже не так часто п'ю. Може, ще довго доведеться чекати. А мені тоді треба бути дужим. Я не буду ні стріляти, ні різати.

– Я також. – Вони помовчали.

– Пограємо в шахи? – спитав Морозов.

– Так. Але я не бачу жодної вільної шахівниці.

– Он там професор скінчив. Він грав із Леві. І виграв, як завжди.

Равік пішов по шахівницю й шахи.

– Ви довго грали, професоре, – сказав він. – Від обіду до самого вечора.

Старий кивнув головою.

– Шахи розвіють. Вони кращі за карти. В картах усе залежить від випадку. Пощастить або ні. Вони не дуже розвіють. А шахи – це світ у собі. Поки граєш, він заступає зовнішній світ. – Професор звів на Равіка запалені очі. – А зовнішній світ не вельми досконалий.

Його партнер Леві зненацька щось замурмотів. Тоді затих, злякано озирнувся й пішов за професором. Вони зіграли дві партії. Потім Морозов підвівся.

– Треба йти, відчиняти двері перед вершками суспільства. А ти чому перестав до нас заглядати?

– Не знаю. Так складається.

– Завтра ввечері зайдеш?

– Завтра не можу. Йду на вечерю. До «Максима».

Морозов посміхнувся.

– Як на безпаспортного втікача ти поводишся досить нахабно. Волочишся по найелегантніших ресторанах Парижа.

– Тільки в них і почуваш себе в цілковитій безпеці, Борисе. Хто поводить як утікач, той швидко попадається. Ти, власник нансенського паспорта, мав би сам це знати.

– Правда. З ким ти йдеш? Бува, не з німецьким послом як його протеже?

– З Кет Гегстрем.

Морозов свиснув.

– З Кет Гегстрем? – перепитав він. – То вона повернулася?

– Приїздить завтра вранці. З Відня.

– Добре. Ну, то я напевне побачу тебе потім у нас.

– Може, й не побачиш. Морозов похитав головою.

– Не може бути. Коли Кет Гегстрем у Парижі, її штаб-квартира в «Шехерезаді».

– Цього разу не те. Вона приїздить, щоб лягти в клініку. Найближчими днями її чекає операція.

– То вона неодмінно прийде. Ти нічого не розумієш у жінках. – Морозов примружив очі. – А може, ти не хочеш, щоб вона приходила?

– Чому б це я не хотів?

– Мені якраз спало на думку, що ти не навідуєшся до нас, відколи прислав до мене ту жінку. Джоан Маду. Здається мені, що це не просто так збіглося.

– Дурниці. Я навіть не знав, що вона ще у вас. Пригодилася на щось?

– Так. Спершу співала в хорі. А тепер має невеличкий сольний номер. Дві чи три пісеньки.

– Ну як, вона трохи звикла?

– Звичайно. А чому ж ні?

– Вона була в страшному розпачі, бідолаха.

– Що? – перепитав Морозов.

– Я сказав – бідолаха.

Морозов усміхнувся.

– Равіку, – мовив він батьківським тоном, і на його обличчі раптом відбилися степи, безмежні простори, луки, мудрість і весь досвід світу, – не верзи дурниць. Вона добре стерво.

– Що-що? – спитав Равік.

– Стерво. Не повія, а стерво. Якби ти був росіянин, ти б зрозумів різницю.

Равік засміявся.

– Ну, то вона, мабуть, дуже змінилася. Бувай, Борисе! Хай Бог благословить твої пильні очі.

VII

– Коли мені лягати в клініку, Равіку? – спитала Кет Гегстрем.

– Коли хочете. Завтра, післязавтра, коли завгодно. На день пізніше, на день раніше – не має значення.

Вона стояла перед ним, по-хлоп'ячому струнка, впевнена, вродлива і вже не дуже молода.

Равік два роки тому вирізав їй апендикс. То була його перша операція в Парижі. Кет Гегстрем виявилась добра на почин. Відтоді він весь час мав роботу, і поліція жодного разу не турбувала його. Для нього Кет була ніби талісман.

– Цього разу я боюся, – мовила вона. – Не знаю чому, але боюся.

– Нема чого. Це звичайна операція.

Кет підійшла до вікна й виглянула надвір, на подвір'я готелю «Ланкастер». Могутній крилатий каштан простяг свої старі руки до мокрого неба.

– Цей дощ, – сказала вона. – Я виїздила в дощ із Відня. Прокинулася в Цюриху – і знов дощ. І тут також. – Вона засунула завісу. – Не знаю, що зі мною діється. Мабуть, я старіюся.

– Завжди так здається, коли людина ще не стара.

– У мене мав би бути інший настрій. Два тижні тому я розлучилася. Треба було б радіти. А я якась стомлена. Все повторюється, Равіку. Чому?

– Ніщо не повторюється. Повторюємось ми, оце й усе.

Кет усміхнулася й сіла на канапу, що стояла біля декоративного каміна.

– Добре, що я вернулася. Відень став гнітючою казармою. Німці його розтоптали. І австрійці разом з ними. Австрійці також, Равіку. Мені здавалося, що австрійський нацист – це щось протиприродне. Але я сама їх бачила.

– Нема нічого дивного. Влада – найзаразливіша хвороба з усіх.

– Так, і вона найдужче спотворює людей. Тому я й розлучилася. Чарівний гульвіса, за якого я два роки тому вийшла заміж, раптом обернувся в горлатого штурмфюрера, що змушував старого професора Бернштейна мити вулицю, а сам стояв і сміявся. Бернштейна, який рік тому вилікував його від запалення нирок – нібито за те, що гонорар був надто високий. – Кет Гегстрем скривилася. – Гонорар, який заплатила я, а не він.

– От і радійте, що розв'язалися з ним.

– Він вимагав за розлучення двісті п'ятдесят тисяч шилінгів.

– Дешево, – сказав Равік. – Усе, що можна владнати з допомогою грошей, коштує дешево.

– Він нічого не дістав. – Кет Гегстрем підвела голову. В неї було вузьке обличчя, бездоганно окреслене, мов каменя. – Я йому сказала, що я думаю про нього, про його партію та про їхнього фюрера, й запевнила, що відтепер говоритиму все це відверто. Він спробував налякати мене гестапо й концентраційним табором. Я його взяла на глузи. Сказала, що я поки що американка й перебуваю під захистом посольства. Зі мною нічого не станеться, а от йому, через те що я його дружина, все може бути. – Вона засміялася. – Про це він не подумав. І відтоді більше не ставав мені на перешкоді.

Посольство, захист, протекція, подумав Равік. Наче мова йде про якусь іншу планету.

– Мені дивно, що професорові Бернштейну й досі дозволяють практикувати, – сказав він.

– Більше не дозволяють. Він прийняв мене тайкома, коли почалася перша кровотеча. Слава Богу, що я можу позбутися цієї дитини. Народити від нациста... – Її аж пересмикнуло.

Равік підвівся.

– Мені треба йти. Вебер після обіду ще раз огляне вас. Тільки задля проформи.

– Я знаю. А однаково цього разу мені страшно.

– Послухайте, Кет... Це ж не вперше. І операція простіша, ніж видалення апендикса, яку я робив вам два роки тому. – Равік обережно обняв її за плечі. – Ви були першою, кого я оперував у Парижі. Це як перше кохання. Я буду обережний. А крім того, ви мій талісман. Принесли мені щастя. І надалі повинні приносити.

– Так, – сказала вона й глянула на нього.

– Ну й добре. Прощайте, Кет. О восьмій вечора я зайду по вас.

– Прощайте, Равіку. Зараз я піду до Менбоше й куплю собі вечірню сукню. Треба ж мені скинути з себе цю втому. І це відчуття, ніби я заплуталася в павутинні. Ох, той мені Відень, – сказала вона й гірко всміхнулася. – Місто мрій...

Равік спустився ліфтом і пройшов вестибюлем повз бар. Там сиділо кілька американців. Посеред вестибюля на столі стояв великий букет червоних гладіолусів. У сіруватому тьмяному світлі вони кольором нагадували закипілу кров. Аж підійшовши ближче, Равік побачив, що квітки свіжі, їх так міняло світло, що пробивалося знадвору.

На другому поверсі готелю «Інтернаціональ» панував шарварок. У багатьох кімнатах двері були відчинені навстіж, покоївка і коридорний то забігали туди, то знов вибігали, а господиня командувала ними, стоячи в коридорі. Равік піднявся сходами нагору.

– Що сталося? – спитав він.

Господиня, огрядна жінка з величезними грудьми й маленькою головою в коротких чорних кучерях, відповіла:

– Іспанці вибралися.

– Я знаю. Але навіщо так пізно прибирати кімнати?

– Вранці вони нам будуть потрібні.

– Приїздять нові німецькі емігранти?

– Ні, іспанські.

– Іспанські? – перепитав Равік, не відразу збагнувши, що вона має на думці. – Як це? Вони ж щойно виїхали.

Господиня глянула на нього чорними блискучими очима й посміхнулася. В тій посмішці була і простацька мудрість, і простацька іронія.

– А інші повертаються.

– Які інші?

– Їхні супротивники, звичайно. Так завжди буває. – Господиня гукнула щось покоївці. – В нас давній готель, – не без гордоців повела вона далі. – І наші похильці залюбки повертаються сюди. Вони вже чекають на свої колишні кімнати.

– Уже чекають? – здивувався Равік. – Хто?

– Панове з ворожого табору. Більшість їх уже мешкали тут. Звичайно, дехто за цей час загинув. А решта зупинилися в «Біарріці» та в «Сен-Жан де Люзі» й чекали, поки звільняться кімнати.

– Хіба вони вже тут були?

– Отакої, пане Равіку! – Господиню здивувала його нетямущість. – Певне, що були. Під час диктатури Примо де Ривери. Їм тоді довелося тікати, й вони жили в нас. Коли Іспанія стала республіканською, вони повернулися назад, а до нас приїхали монархісти й фашисти. Тепер уже останні з них вертаються додому, а республіканці знов приїздять сюди. Ті, що ще залишилися.

– Справді. Я про це якось не подумав.

Господиня заглянула до однієї кімнати. Над ліжком висіла кольорова літографія з зображенням колишнього короля Альфонса.

– Зніми його, Жанно! – гукнула вона. Покоївка зняла портрет.

– Так. Постав сюди.

Господиня поставила портрет праворуч під стіною і пішла далі. В сусідній кімнаті висів портрет генерала Франко.

– Цього також зніми. І постав до Альфонса.

– Чого ж ті іспанці не забрали своїх портретів із собою? – спитав Равік.

– Емігранти рідко забирають портрети, коли повертаються на батьківщину, – пояснила господиня. – Портрети дають їм розраду на чужині. А коли вертаєшся, вони вже не потрібні. Та й рами незручно перевозити, і скло легко б'ється. Портрети майже завжди залишаються в готелях.

Вона поставила під стіну в коридорі ще два портрети гладкого генералісимуса, одного Альфонса й невеличкий портрет генерала Кейпо де Льяно.

– Святих можна не знімати, – вирішила вона, побачивши в одній кімнаті яскравий образ мадонни. – Святі дотримуються нейтралітету.

– Не завжди, – заперечив Равік.

– У важкі часи Бог завжди має якийсь шанс. Я вже набачилась тут атеїстів, що молилися Богу. – Господиня крутнула лівим плечем, поправляючи груди. – А ви ніколи не молилися, коли опинялись у безвиході?

– Звичайно, ні. Але я не атеїст. Я просто скептик.

На сходах з'явився коридорний із цілим оберемком портретів.

– Ви хочете змінити декорації? – спитав Равік.

– Авжеж! У готельній справі треба мати великий такт. Тоді в тебе буде й добра слава. Особливо з такими клієнтами, як у нас. Вони в цих справах дуже чутливі, я вже знаю. Кому сподобається кімната, коли зі стіни на нього гордовито дивитиметься його смертельний ворог, намальований яскравими фарбами, та ще й у позолоченій рамі? Хіба не правда?

– Правда. На сто відсотків. Господиня обернулася до хлопця.

– Постав сюди портрети, Адольфе. Ні, краще постав їх рядком під ту стіну проти світла, щоб було видно.

Коридорний щось буркнув і заходився виставляти портрети.

– А що ви тепер повісите в кімнатах? – поцікавився Равік. – Оленів, краєвиди, виверження Везувію тощо?

– Хіба як не стане давніх портретів. Я переважно вивішую їх.

– Яких давніх?

– Ну, що раніше тут висіли. Тих, що їх ті панове полишали, коли вернулися до влади. Ось вони.

Господиня показала на ліву стіну коридору, де хлопець уже виставив рядком нові портрети, якраз навпроти тих, що їх повиносили з кімнат. Там були два портрети Маркса, три портрети Леніна, з яких один був наполовину заліплений папером,

кілька малих, оправлених у рамці чорно-білих портретів Негріна та інших керівників республіканської Іспанії, портрет Троцького. Вони були непоказні, жоден із них не вигравав барвами, орденами та емблемами, як помпезні Альфонси, Примо де Ривери і Франко під правою стіною. Два світи мовчки дивились один на одного у тьмяно освітленому коридорі, а між ними стояла господиня французького готелю, обдарована тактом, досвідом та іронічною мудрістю свого народу.

– Коли ті панове вибралися, я їх приховала, – мовила вона. – У теперішні часи уряди довго не тримаються. Самі бачите, що я не помилилась. От тепер вони мені й пригодяться. В готельній справі треба дивитися далеко вперед.

Вона показала коридорному, де який портрет повісити. Троцького господина відіслала назад у льох, він їй видався надто непевним. Равік оглянув той портрет, що був наполовину заліплений. Він наддер папір, і звідти з'явилася голова усміхненого Троцького. Його, мабуть, заліпив якийсь прибічник Сталіна.

– Бачите, – сказав Равік. – Іще один, замаскований Троцький. Знятий за добрих давніх часів.

Господиня взяла портрет.

– Цей можна викинути. Він ні на що не годиться. Одна половина весь час ображає другу. – Вона віддала портрет хлопцеві. – Зніми рамку, Адольфе. Вона з доброго дуба.

– А що ви зробите з тими портретами, що зняли? З Альфонсами і Франко?

– Сховаю в льох. Хтозна, може, вони ще знадобляться.

– У вас, мабуть, не льох, а казка. Тимчасовий мавзолей. Там є ще якісь портрети?

– Певне! Є ще російські – кілька портретів Леніна у картонних рамках, – ану ж колись цих не вистачить. І портрети останнього царя. Залишилися від росіян, що тут повмирали. Один навіть розкішний олійний портрет, намальований з натури, у важкій позолоченій рамі. Він належав пожильцеві, що наклав на себе руки. Є й італійці. Два Гарібальді, три королі і трохи попсований Муссоліні на газетному папері, з тих часів, коли він ще був соціалістом і жив у Цюриху. Він, правда, цінний тільки як рідкість, ніхто не хоче, щоб він висів на стіні.

– А німці теж у вас є?

– Є кілька портретів Маркса, вони найчастіше трапляються. І один Лассаль, один Бебель... А ще груповий портрет – Еберт, Шейдеман, Носке та інші люди. Носке на ньому заляпаний чорнилом. Мені казали, що він став нацистом.

– Це правда. Можете повісити його разом із соціалістом Муссоліні. А з іншого табору нікого з німців не маєте?

– Чому ж, маємо Гінденбурга, кайзера Вільгельма, Бісмарка і... – господиня всміхнулася, – навіть Гітлера в дощовику. Ми непогано вкомплектовані.

– Що? – здивувався Равік. – Гітлера? Звідки він у вас?

– Лишив один гомосексуаліст. Він приїхав сюди тридцять четвертого року, коли в

Німеччині вбили Рема та інших. Чогось дуже боявся і весь час молився. Звався Пуці. Потім його забрав із собою один багатий аргентинець. Хотите побачити портрет Гітлера? Він у льоху.

– Не тепер. І не в льоху. Я краще погляну на нього, коли такими портретами будуть обвішані всі номери в готелі.

Господиня пильно глянула на нього.

– Ага. – врешті мовила вона. – Ви хочете сказати, коли вони приїдуть сюди як емігранти?

Борис стояв у вишитій золотом лівреї перед «Шехерезадою». Він відчинив дверці таксі. З машини виліз Равік. Морозов усміхнувся.

– А мені здавалося, що ти не хотів приходити сюди.

– Я й не хотів.

– Це я його присилувала, Борисе. – Кет Гегстрем обняла Морозова. – Хвалити Бога, що я знов із вами!

– У вас російська душа, Катю. Бозна-чому вам судилося народитись у Бостоні. Заходь, Равіку. – Морозов розчинив входні двері. – Людина велика у своїх задумах, але слабка в здійсненні їх. У цьому наше лихо і наш чар.

«Шехерезада» була оздоблена як східне шатро. Офіціантами були росіяни в червоних черкесках, а оркестр складався з російських і румунських циганів. Гості сиділи біля столиків на лаві, що тяглася вздовж усієї стіни. В залі було темнувато й досить людно.

– Що ви будете пити, Кет? – спитав Равік.

– Горілку. І нехай грають цигани. З мене досить «Віденського лісу» в ритмі військового маршу. – Кет скинула черевички й підігнала під себе ноги. – Я вже не втомлена, Равіку, – мовила вона. – Кілька годин у Парижі – і я зовсім інша. А проте в мене й досі таке почуття, ніби я втекла з концтабору. Ви можете таке уявити?

Равік подивився на неї.

– Приблизно можу.

Офіціант приніс невеличкий графин горілки й чарки. Равік налив їх і подав одну Кет. Вона швидко, спрагло випила й поставила чарку. Тоді озирнулася по залі.

– Старий балаган, – усміхнулася вона. – Але вночі він обертається в казкову печеру, де можна сховатись і мріяти.

Вона відхилилася на спинку лави. Лагідне світло, що лилося з-під скляної стільниці, освітлювало її обличчя.

– Равіку, чому вночі все стає якесь барвистіше? Все здається легким, усе можна осягти, а чого не осягнеш, те виповнюєш мріями. Чому?

Він усміхнувся.

– Якби не мрії, ми б не могли витримати дійсності. Оркестранти почали наструювати інструменти. Зазвучали квінти й скрипкові пасажі.

– Ви не схожі на людину, що дурить себе мріями, – сказала Кет.

– Дурити себе можна й правдою. Це ще небезпечніше.

Зазвучала музика. Спершу тільки цимбали. М'які, вкutanі замшею молоточки тихо, майже нечутно вихопили з присмерку мелодію, підкинули її вгору ніжним гліссандо і, повагавшись, передали далі скрипкам.

Циган неквапом перейшов залу й зупинився біля їхнього столика. Він стояв, усміхаючись і притискаючи скрипку до плеча. Настирливі очі й жадібно-неуважний вираз обличчя. Без скрипки він скидався б на торговця худобою, а зі скрипкою був посланцем степів, чарівних вечорів, безмежного простору і всього того, що не вкладається в дійсність.

Кет сприймала мелодію всією шкірою, ніби джерельну воду у квітні. Їй раптом захотілось озватися луною, але не було нікого, хто б погукав її. Невиразно мурмотіли чиїсь голоси, майоріли уривки спогадів, часом щось мерехтіло, як парча, та потім зникало, і не було нікого, хто б погукав її. Нікого, хто б погукав.

Циган уклонився. Равік тицьнув йому під столом гроші. Кет Гегстром ворухнулася.

– Равіку, ви були коли-небудь щасливі?

– І не раз.

– Я не про те. Я хочу сказати – щасливі по-справжньому, коли перехоплює дух, коли втрачаєш глузд від щастя й віддаєшся йому всім своїм еством.

Равік глянув на вузьеньке схвильоване обличчя жінки, що зазнала тільки найненадійнішого різновиду щастя – кохання.

– Не раз, Кет, – сказав він, маючи на думці щось зовсім інше і знаючи, що те щось теж не було щастям.

– Ви не хочете мене зрозуміти. Або не хочете про це говорити. Хто це співає з оркестром?

– Не знаю. Я давно тут не був.

– Звідси її не видно. І серед циганів її немає. Мабуть, сидить десь за столиком.

– То це, певне, хтось із гостей. Тут таке часто буває.

– Дивний голос, – сказала Кет. – Сумний і водночас бунтівний.

– Це такі пісні.

– Або я така. Ви розумієте слова?

– «Я вас кохав». Романс на слова Пушкіна.

– Ви знаєте російську мову?

– Тільки те, чого мене навчив Морозов. Переважно лайку. Щодо лайки, то російська мова просто видатна.

– Ви не любите говорити про себе, правда?

– Я не люблю про себе навіть думати. – Кет помовчала.

– Часом мені здається, що давнє життя скінчилося, – мовила вона. – Безтурботність, надія – все це минуло.

Равік усміхнувся.

– Воно ніколи не скінчиться, Кет. Життя надто велика річ, щоб скінчитися раніше, ніж ми перестанемо дихати.

Вона не слухала його.

– На мене часто нападає страх, – повела вона далі. – Якийсь раптовий, нез'ясовний страх. Таке почуття, наче ми вийдемо звідси й побачимо, що світ завалився. У вас воно теж буває?

– Так, Кет. Воно в кожного буває. Ось уже двадцять років уся Європа заражена цією хворобою.

Вона мовчала, дослухаючись до музики.

– А тепер уже не російська пісня.

– Ні. Італійська. «Санта Лючія».

Промінь прожектора перебіг зі скрипаля на столик біля оркестру. Тепер Равік побачив жінку, що співала. Це була Джоан Маду. Вона сиділа сама за столиком, спершись на нього рукою, й дивилася кудись поперед себе, ніби задумалась і нікого не бачила навколо. В яскравому світлі її обличчя здавалося дуже блідим. На ньому не лишилося й сліду від того погаслого, неживого виразу, що його знав Равік. Воно світилося бентежною приреченою красою, і він згадав, що вже раз коротку хвилю бачив його таким – уночі в її кімнаті, але тоді він подумав, що то йому, захмелілому, привиділось, і все зразу зникло. І ось знов те саме обличчя, ще краще, ніж того разу.

– Що з вами, Равіку? – спитала Кет. Він повернувся до неї.

– Нічого. Просто знайома пісня. Неаполітанський сентиментальний романс.

– Спогади?

– Ні. В мене немає спогадів.

Він відповів гостріше, ніж хотів, і Кет пильно подивилась на нього.

– Інколи мені хотілося б знати, що з вами діється, Равіку.

Він махнув рукою.

– Те саме, що й з кожним. У наш час світ повний авантюристів, що стали ними не з власної волі. Їх можна зустріти в кожному готелі для втікачів. І в кожного своя історія, яка для Александра Дюма чи Віктора Гюго була б знахідкою. А тепер тільки-но почнеш розповідати її, як твій слухач уже позіхає. Нате ще чарку, Кет. Тепер найнеймовірніша пригода – нескаламучене, спокійне життя.

Оркестр заграє блюз. Танцювальна музика в нього виходила кепсько. Кілька пар почало танцювати. Джоан Маду підвелася й рушила до виходу. Вона йшла так, ніби зала була порожня. Раптом Равік згадав, що про неї сказав Морозов. Джоан пройшла досить близько від їхнього столика. Равікові здалося, що вона побачила його, але її погляд відразу байдуже ковзнув кудись повз нього, і вона вийшла.

– Ви знаєте цю жінку? – спитала Кет, що стежила за Равіком.

– Ні.

VIII

– Бачите, Вебере? – спитав Равік. – Ось... і ось... і ось тут...

Вебер схилився над операційним столом.

– Так...

– Маленькі вузлики, ось... і ось. Це не прості потовщення і не зрощення...

– Ні...

Равік випростався.

– Рак, – сказав він. – Безперечний, виразний рак. Давно в мене не було такого збіса складного випадку. Дзеркало нічого не показує, під час обмацування в ділянці тазу виявлено тільки невеличке пом'якшення з одного боку, ледь відчутну припухлість, може, кісту або міому, нічого загрозливого, проте знизу добратися не можна. Довелося різати, і раптом ми знаходимо рак.

Вебер подивився на нього.

– Що ви будете робити?

– Можна взяти заморожений зріз і дослідити тканину під мікроскопом. Буассон ще в лабораторії?

– Напевне.

Вебер попросив сестру подзвонити в лабораторію. Вона швидко вийшла, нечутно ступаючи гумовими підшвами.

– Треба оперувати далі, зробити гістероектомію, – мовив Равік. – Робити ще щось нема глузду. Найгірше те, що вона нічого не знає. Який пульс? – спитав він у сестри, що давала наркоз.

– Рівний. Дев'яносто.

– Кров'яний тиск?

– Сто двадцять.

– Добре.

Равік подивився на Кет Гегстрем. Вона лежала на операційному столі в положенні Тренделенбурга.

– Треба було б її попередити. Отримати згоду. Не можна ж так просто пошматувати людину... Чи можна?

– За законом можна. А взагалі... ми однаково вже почали.

– Мусили. Звичайним способом нічого не можна було зробити. Але це вже інша операція. Викинути матку не те саме, що зробити аборт.

– Мені здається, вона вам довіряє, Равіку.

– Не знаю. Мабуть. Але чи вона погодилася б... – Він поправив ліктем гумовий фартух, пов'язаний поверх білого халата. – А все-таки... Поки що спробую заглянути далі. Ще встигнемо вирішити, чи робити гістероектомію. Скальпель, Ежені.

Він продовжив розріз до пупка, дрібніші судини затиснув, більші перехопив подвійними вузлами, взяв другого скальпеля й розрізав жовтувату фасцію. Потім відділив м'язи тупим боком ножа, підняв очеревину, розрізав її і затиснув краї.

– Розширювач!

Молодша сестра вже тримала його наготові. Вона спустила ланцюжок з тягарцем і причепила до нього пластинку.

– Серветки!

– Є серветки.

Равік обіклав вологими теплими серветками розтин і обережно ввів щипці. Тоді підвів очі.

– Гляньте сюди, Вебере... і сюди. Ось широка зв'язка. Ущільнена, тверда маса. Неможливо взяти щипцями. Надто далеко зайшла хвороба.

Вебер уважно оглянув те місце, на яке показував Равік.

– А тут ось бачите, – повів далі Равік. – Ці артерії вже не можна затиснути. Надто вони витончилися. І тут метастази. Безнадійно...

Він обережно зрізав тоненьку стяжку тканини.

– Буассон у лабораторії?

– Так, – відповіла сестра. – Я йому дзвонила. Він чекає.

– Добре. Пошліть йому пробу. Ми почекаємо наслідків. Хвилин за десять аналіз буде готовий.

– Скажіть йому, хай повідомить нас по телефону про наслідки, – додав Вебер. – Відразу ж. Операцію поки що припинимо.

Равік випростався.

– Пульс?

– Дев'яносто п'ять.

– Кров'яний тиск?

– Сто п'ятнадцять.

– Добре. Думаю, нам нема чого більше зважувати, Вебере, чи оперувати хвору без її згоди. Тут уже нічого не можна зробити.

Вебер кивнув головою.

– Тільки зашити, – сказав Равік. – Видалити плід, і все. Зшити й нічого їй не казати.

Він подивився на розпанахане тіло, обкладене серветками. В сліпучому електричному світлі ті серветки здавалися ще білішими, ніби свіжий сніг над червоним кратером розчахнутої рани. Кет Гегстрем, тридцятичотирирічна жінка, примхлива, струнка, засмагла, тренована, сповнена жадоби до життя, – і приречена на смерть якимось прихованим, невидимим ворогом, що спустошує її клітини.

Равік знов схилювся над хворою.

– Ми ж іще повинні...

Дитина. В ньому тілі, що вже розпадалось, наосліп пробивалося до світла нове життя. Приречене разом із тілом, воно ще жадібно іло, смоктало соки, гнане тільки бажанням росту, невідоме щось, яке могло б колись гратися в парках, чимось стати – інженером, священиком, солдатом, убивцею, людиною, щось, яке жило б, страждало, раділо і руйнувало... Інструмент обачно рухався вздовж невидимої стіни, наштовхнувся на опір, обережно зломив його, видалив... Кінець. Кінець кровообігові, що не осяг свідомості, не осяг життя – віддиху, захвату, нарікань, становлення, росту. Не залишилось нічого, тільки клаптик мертвого бляклого м'яса і трохи витеклої крові.

– Нема ще відомостей від Буассона?

– Нема. От-от будуть.

– Можна ще кілька хвилин почекати. Равік відступив від столу.

– Пульс?

Він побачив за екраном очі Кет. Вона дивилася на нього, але не застиглим поглядом, а так, немов бачила його і все знала. На мить йому здалося, що вона прокинулась. Він ступив крок і зупинився. Не може бути! Йому тільки здалося. Гра світла.

– Пульс?

– Сто. Кров'яний тиск сто дванадцять. Падає.

– Пора, – сказав Равік. – Буассон міг би вже скінчити.

Унизу приглушено задзвонив телефон. Вебер глянув на двері. Равік не обернувся. Він напружено чекав. Він чув, як відчинилися двері і зайшла сестра.

– Так, – сказав йому Вебер. – Рак.

Равік кивнув головою і знов узявся до роботи. Зняв щипці й затискачі. Забрав розширювач, серветки. Поряд із ним Ежені рахувала інструменти.

Він почав зашивати рану, вправно, ретельно, уважно, весь зосередившись на своїй роботі, більше ні про що не думаючи. Могила закривалася. З'єднувались шари тканин, аж до останнього, верхнього. Він наклав скобки й випростався.

– Усе.

Ежені натиснула на педаль, опустила стіл у горизонтальне положення й накрила Кет простиралом. «Шехерезада», подумав Равік. Позавчорашній день, сукня від Менбоше... чи ви були коли-небудь щасливі... Не раз... я боюся... звичайна операція... Грала цигани. Він глянув на годинник над дверима. Дванадцята. Обід. Тепер скрізь відчиняються двері контор, фабрик, і звідти на вулицю рине потік здорових людей. Сестри викотили плаский візок з операційної. Равік скинув гумові рукавиці, підійшов до вмивальника й заходився мити руки.

– Викиньте сигарету, – сказав Вебер, миючись біля другого вмивальника. – Обпечете губи.

– Ага, дякую. Хто їй скаже про все, Вебере?

– Ви, – не задумуючись, відповів той.

– Доведеться їй пояснити, чому ми її оперували. Вона сподівалася, що то буде звичайний аборт. Сказати їй правду ми не можемо.

– Щось вигадаете, – впевнено мовив Вебер.

– Ви так вважаєте?

– Звичайно. Маєте ще час до вечора.

– А ви?

– Мені вона не повірить. Вона знає, що оперували її ви, й захоче все почути від вас. У неї тільки виникла б підозра, якби прийшов я.

– Справді.

– Не розумію, як могла хвороба охопити все за такий короткий час.

– Могла. Хотів би я знати, що я їй скажу.

– Та вже щось придумаете. Мовляв, кіста або міома.

– Так, – сказав Равік. – Кіста або міома.

Уночі він іще раз зайшов до клініки. Кет спала. Ввечері вона була прокинулась, виблювала, десь із годину не могла заспокоїтися, потім знов заснула.

– Вона щось питала?

– Ні, – відповіла рум'яна сестра. – Вона ще не цілком отямилась і нічого не питала.

– Думаю, вона спатиме до ранку. А часом би прокинулась і щось питала, скажіть, що все було гаразд. Їй треба спати. Дасте сподійне, коли буде необхідно. Якщо вона знов буде неспокійна, викличте доктора Вебера або мене. В готелі знатимуть, де мене знайти.

Равік стояв на вулиці, мов людина, якій знов пощастило врятуватися втечею. Мине ще кілька годин, і він змушений буде збрехати в очі, що довірливо дивитимуться на нього. Ніч раптом здалася йому теплою і мерехтливою. Знов сіру проказу життя милосердо прикриють кілька годин, що їх подарувала доля, і потім відлетять геть, мов голуби. І ті години також брехня, ніщо нікому не дарується, вони – тільки відтягування терміну. Але що не відтягування терміну? Хіба не все на світі – відтягування терміну, милосерде відтягування терміну, барвистий прапор, що прикриває чорну браму, яка невблаганно наближається до нас?

Равік зайшов у бістро й сів за мармуровий столик біля вікна. В залі було накурено й гамірно. З'явився офіціант.

– Чарку «дюбоне» й пачку сигарет «Колоніаль».

Він відкрив пачку й закурив сигарету з чорним тютюном. Поруч кілька французів сперечалися про свій продажний уряд і Мюнхенську угоду. Равік майже не слухав їх. Кожен усвідомлював, що світ байдуже котиться до нової війни. Проти цього ніхто не заперечував. Відтягти її, хоч на рік відтягти, – тільки за це вистачало ще сили боротися. Навіть тут відтягування... завжди те саме.

Він випив чарку «дюбоне». Солодкавий затхлий смак аперитиву викликав нудоту. Навіщо він його замовляв? Він підкликав офіціанта.

– Чарку коньяку.

Потім відвернувся до вікна, намагаючись відігнати невеселі думки. Коли однаково не можна нічого вдіяти, то навіщо доводити себе до божевілья? Він згадав, коли опанував цю науку, одну з найважливіших у своєму житті...

Це було в серпні 1916 року поблизу Іпра. За день перед тим їхню роту відвели з переднього краю на відпочинок. Це вперше, відколи вони попали на фронт, їм випала така спокійна позиція. Нікого не вбило. Тепер вони лежали на теплому серпневому сонці навколо невеличкого багаття й пекли картоплю, яку знайшли на полі. Через хвилину від тієї ідилії нічого не залишилося. Несподіваний артилерійський обстріл... снаряд улучив просто в багаття... Коли Равік, живий і цілий, отямився, то побачив, що двох солдатів убито, а неподалік лежить його товариш Пауль Месман, якого він знав змалечку, з яким разом грався, ходив до школи, з яким був нерозлучний... Пауль лежав з розпанаханим животом, з якого вивалились нутроці...

Вони віднесли Месмана на брезенті в польовий лазарет. Ішли навпростець стернею, ледь беручись угору. Несли вчотирьох, кожен тримаючи за один кінець. Поранений лежав на рудому брезенті й притискав руками білі, масні, криваві нутроці. Рот у нього був розтулений, очі безтямно витріщені.

Він помер через дві години, і одну з них безперестанку кричав.

Равік згадав, як вони повернулися назад. Він сидів у бараці, отупілий і розбитий. Йому ще не доводилось такого бачити. Там його й знайшов Качинський, командир їхнього відділення, а до війни – швець.

– Ходи зі мною, – сказав він. – У баварців у польовому буфеті є пиво, горілка й навіть ковбаса.

Він витріщив на нього очі. Не міг збагнути такої тваринної черствості. Качинський хвилину дивився на нього, тоді мовив:

– Хочеш не хочеш, а підеш. Навіть якщо тебе доведеться гнати палицею. Сьогодні ти нажерешся, налигаєшся і сходиш у бардак.

Він нічого не відповів. Качинський сів коло нього.

– Я знаю, що з тобою. І знаю, що ти думаєш тепер про мене. Але я тут два роки, а ти два тижні. Послухай! Чи можемо ми чимось допомогти Месманові? Ні. Сам знаєш, що ми б головами наклали, якби була хоч найменша надія врятувати його.

Він глянув на Качинського. Так, він знав. Знав, що Качинський наклав би головою задля товариша.

– Ну от. Месман загинув. Ми йому нічим не можемо допомогти. А за два дні нас знов поженуть на передній край. І цього разу там не буде такого затишку, як тоді. Коли ти сидітимеш тут і думатимеш про Месмана, то сам себе зведеш зі світу. Розшарпаєш собі нерви і втратиш той сприт, що солдат мусить мати. Може, саме настільки, що під час другого обстрілу вчасно не сховаєшся. Спізнишся на півсекунди, і тоді ми понесемо в лазарет тебе, як Месмана. Кому це треба? Месманові? Ні. Комуś іншому? Теж ні. Просто буде тобі каюк, от і все. Втямив тепер?

– Втямив, та однаково не можу.

– Стули пельку! Зможеш. Інші також змогли. Ти не перший.

Після тієї ночі йому полегшало. Він пішов з Качинським і засвоїв свій перший фронтовий урок. Допомагай, коли можеш. Роби все, що можеш. Та коли вже нічого не можеш зробити – забудь! Відвернися! Не розкисай! Співчуття можна дозволити собі в спокійні часи. Не тоді, коли йдеться про життя і смерть. Поховай мертвих і хапай зубами життя! Тобі воно ще знадобиться. Жалоба жалобою, а факти фактами. Жалоба не буде меншою, коли ти дивитимешся фактам у вічі. Тільки так можна вижити.

Равік випив коньяк. Французи за сусіднім столиком і далі теревенили про свій уряд. Про неспроможність Франції. Про Англію. Про Італію. Про Чемберлена... Слоса, слова. Єдині, хто діяв, це ті інші. Вони були не дужчі, тільки рішучіші. Вони були не відважніші, тільки знали, що їм не чинитимуть опору. Відтягнення війни... І на що ж вони той час використовували? Може, озброювалися, надолужували прогаяне, збиралися на силі? Ні. Дивилися, як інші озброюються... і, нічого не роблячи, чекали, сподівалися на нове відтягнення війни. Давня пригода стада моржів. Їх було на березі сотні, а між ними – єдиний мисливець, що вбивав їх палицею одного за одним. Об'єднавшись, моржі б його легко розчавили, та вони лежали, дивилися, як мисливець ішов, орудуючи палицею, і не ворушилися: адже він убивав сусідів, одного за одним, але сусідів. Історія європейських моржів. Вечірня заграва цивілізації. Присмерк стомлених, млявих богів. Збляклі стяги прав людини. Розпродаж континенту. Дедалі ближчий потоп. Крамарська метушня навколо останніх цін. Давній скорботний танець на вулкані. Народи, яких знов поволі ведуть на жертковий вівтар. Вівцю принесуть у жертву, а блохи врятуються. Як завжди.

Равік погасив сигарету й оглянувся. Навіщо все це? Хіба вечір щойно не був такий лагідний, як голуб, як м'який сірий голуб? Поховай мертвих і хапай зубами життя. Час спливає швидко. Головне – вистояти. Колись ти будеш потрібний. Бережи себе і будь готовий. Він покликав офіціанта й розрахувався.

У «Шехерезаді», коли Равік зайшов туди, було темно. Грав циганський оркестр, і тільки на столик біля музикантів, де сиділа Джоан Маду, падає промінь прожектора.

Равік зупинився біля дверей. Підійшов офіціант і відсунув йому столик. Але Равік стояв далі й дивився на Джоан Маду.

– Горілки? – спитав офіціант.

– Так. Графинчик.

Равік сів до столика, налив чарку і швидко випив. Він хотів відігнати від себе все, про що думалось дорогою. Примару минулого й примару смерті, розпанаханий снарядом живіт і живіт, поточений раком. Він помітив, що сидить біля того самого столика, де сидів два дні тому з Кет Гегстром. Поряд звільнився інший столик, проте Равік не пересів туди. Байдуже, чи він сидітиме тут, чи там, – Кет Гегстром це не допоможе. Як сказав колись Вебер? Навіщо так перейматися, якщо випадок безнадійний? Робимо, що можемо, і спокійно йдемо додому. А то що б з нами сталося? Так, що ж з нами сталося? Він слухав голос Джоан Маду, що долинав від оркестру. Кет правду казала, той голос хвилював. Равік узяв графинчик з

прозорою горілкою. Бувають миті, коли барви розпадаються і життя сіріє під безсилими руками. Таємничий відплив. Німа цезура між двома віддихами. Черговий укус часу, що поволі з'їдає серце. Санта Лючія лютана, співав той самий голос у супроводі оркестру. Він котився, ніби морська хвиля з другого, забутого берега, де щось цвіло.

– Подобається вона вам?

– Хто?

Равік стрепенувся. Біля нього стояв господар «Шехерезади». Він кивнув у бік Джоан Маду.

– Гарно. Дуже гарно.

– Звичайно, не сенсація. Але впереміш з іншими номерами може йти.

Господар нечутною ходою пішов далі. На мить у яскравому світлі прожектора майнула його гостра чорна борідка. Равік подивився йому вслід і сягнув рукою по чарку.

Прожектор погас. Оркестр заграв танго. Знову з темряви виринули освітлені круги столиків і невиразні обличчя над ними. Джоан Маду підвелася й пішла поміж столиками. Кілька разів їй довелось зупинятися, щоб пропустити пари, які йшли танцювати. Равік зустрівся з нею очима. На її обличчі не видно було й сліду здивування. Вона йшла просто до нього. Равік підвівся й відсунув столик. Офіціант кинувся допомагати йому.

– Дякую, – мовив Равік, – я впораюся сам. Ви тільки принесіть другу чарку.

Він поставив столик на місце, налив чарку, що її приніс офіціант, і сказав:

– Це горілка. Не знаю, чи ви п'єте її.

– П'ю. Ми з вами вже колись пили її. У «Бель орор».

– Справді.

Ми й тут уже раз були, подумав Равік. Відтоді минула вічність. Три тижні. Тоді ти сиділа тут, зіщулившись у дощовику, пучка горя, і більше нічого, жаринка життя в сутінку, яка от-от погасне. А тепер...

– Салют, – сказав він.

По її обличчю ніби майнув промінь світла. Вона не всміхнулася, тільки обличчя проясніло.

– Давно я не чула цього, – сказала вона. – Салют.

Равік випив чарку й глянув на Джоан. Високі брови, широко посажені очі, губи – все, що тоді було невиразне, розрізнене, не з'єднане в одне, тепер раптом злилося в ясне таємниче обличчя. Таємничості йому надавала відвертість. Воно нічого не приховувало, але й нічого не виявляло. Як я цього не помітив раніше, подумав Равік. А може, тоді в ньому й не було нічого, крім розгубленості і

страху.

– У вас є сигарети? – спитала Джоан.

– Тільки алжирські. З міцним, чорним тютюном.

Равік хотів покликати офіціанта.

– Не такі вони дуже й міцні, – сказала вона. – Ви вже мені колись одну давали. На мосту Альма.

– Правда.

Правда й неправда, подумав він. Тоді ти була зацькована істота з бляклим обличчям, була не ти, потім між нами багато чого відбулося, і раптом виявляється, що все те неправда.

– Я вже був тут. Позавчора.

– Знаю. Я бачила вас.

Джоан не спитала про Кет Гегстрем. Вона сиділа й курила в кутку, спокійно, без тіні напруження, і здавалося, що вся вона поглинута сигаретою. Потім вона почала пити, поволі, спокійно, і знов здавалося, що вся її увага зосереджена на чарці. Мабуть, її цілком поглинало те, що вона тієї хвилини робила, навіть коли то було щось другорядне й неважливе. Так само тоді вона була в цілковитому розпачі, подумав Равік, а тепер від нього не лишилося й сліду. Від неї раптом повіяло теплом і спокійною, незворушною впевненістю. Він не знав, чи це тому, що тепер її ніщо не хвилювало, тільки відчував тепло, що струменіло від неї.

Графинчик спорожнів.

– Будемо й далі пити горілку? – спитав Равік.

– А що ви мені тоді давали?

– Коли? Тут? Мабуть, ми пили багато всього впереміш.

– Ні. Не тут. Першого вечора.

Равік подумав.

– Не пригадаю... Може, коньяк?

– Ні. Схоже на коньяк, проте щось інше. Я хотіла його дістати, але не знайшла.

– Так сподобалося?

– Не тому. Просто зроду не пила нічого міцнішого.

– Де ми його пили?

– В невеличкому бістро поблизу Триумфальної арки. Спускалися туди кількома східцями вниз. Там були самі водії і дві дівчини. А в офіціанта на руці була

виколота жінка.

– Ага, знаю. Мабуть, кальвадос. Нормандська яблучна горілка. Ви його тут не питали?

– Начебто ні.

Равік підкликав офіціанта.

– У вас є кальвадос?

– Ні. На жаль, немає. Його ніхто не замовляє.

– Надто елегантна публіка. Отже, таки кальвадос. Шкода, що не можна визначити напевне. Найпростіше було б піти ще раз туди. Але ж тепер не можна.

– Чому?

– Вам же треба бути тут?

– Ні, я вже скінчила.

– Чудово. То ходімо?

– Ходімо.

Равік легко знайшов ту пивничку. Багато столиків були вільні. Офіціант із виколотою жінкою на руці мигцем глянув ка них, вийшов, човгаючи підшвами, з-за прилавка й витер столика.

– Поступ, – сказав Равік. – Того разу він не витирав.

– Не цей столик, – мовила Джоан. – Он той.

Равік усміхнувся.

– Ви забобонні?

– Інколи.

Офіціант зупинився коло них.

– Правильно, – сказав він і напружив м'язи. Жінка на руці ворухнулася. – Того разу ви також тут сиділи.

– Ви пам'ятаєте?

– Пам'ятаю.

– З такою пам'яттю вам би треба було стати генералом, – сказав Равік.

– Я нічого не забуваю.

– То мені дивно, що ви й досі живі. Може, ви також пам'ятаєте, що ми тоді пили?

– Кальвадос, – не задумуючись, відповів офіціант.

– Добре. Ми й тепер питимемо його. – Равік обернувся до Джоан. – Як просто часом усе вирішується! Зараз побачимо, чи він і досі такий самий смачний.

Офіціант приніс чарки.

– Два подвійних. Тоді ви теж замовляли подвійні кальвадоси.

– Ви мене починаєте лякати, чоловіче. Може, ви ще скажете, як ми були одягнені?

– В дощовик. Дама була в береті.

– Шкода, що ви тут сидієте. Вам би треба було працювати у вар'єте.

– Я й працював там, – вражено відповів офіціант. – У цирку. Я ж вам казав. Невже забули?

– Забув. На свій сором, забув.

– Цей пан легко забуває, – мовила Джоан офіціантові. – Він майстер забувати. Так само, як ви – майстер пам'ятати.

Равік глянув на неї, зустрівся з нею очима й усміхнувся.

– Може, й не зовсім так, – сказав він. – А тепер покуштуймо кальвадос... Салют!

– Салют!

Офіціант і далі стояв біля них.

– Того, що забудеш, потім бракуватиме ціле життя, пане, – сказав він.

Для нього тема, видно, була ще не вичерпана.

– Правду кажете. А те, чого не забудеш, обертає життя в пекло.

– Мое ні. Те, що пам'ятаєш, уже ж минулося. Як воно може обернути життя в пекло?

Равік підвів очі.

– Дуже просто. Саме тому, що воно минулося, голубе. Але ви не тільки артист, а й щасливець. Ну як, той самий кальвадос? – звернувся він до Джоан.

– Кращий.

Равік подивився на неї. У голові в нього ледь запаморочилось. Він усе зрозумів, але її відвертість обеззброювала його. Їй наче було зовсім байдуже, як він сприйме її натяк. В убогій пивничці вона почувала себе, ніби вдома. В безжальному світлі електричних лампочок без абажурів дві повіі, що сиділи за кілька столиків від них, здавалися її бабусями. А їй воно не шкодило. Те, що йому бачилося недавно в присмерку нічного клубу, лишилося й тут, на світлі. Сміливе ясне обличчя, що нічого не питало, тільки було перед ним, тільки

очікувало... Порожне обличчя, подумав він, зміниться вітер, і воно теж стане інакше. Все йому можна навіяти. Воно як гарний порожній будинок, що чекає на картини й килими. Він може стати чим завгодно: і палацом, і борделем. Залежно від того, хто його опоряджатиме. Якими обмеженими у порівнянні з ним здаються обличчя вже з готовим, наче маска, виразом...

Равік помітив, що чарка в Джоан порожня.

– Скидаю перед вами шапку, – мовив він. – Як-не-як, а це подвійний кальвадос. Хочете ще один?

– Так. Якщо ви маєте час.

Равік здивувався – чого б це він не мав часу? Тоді згадав, що Джоан бачила його востаннє з Кет Гегстром. Він глянув на неї. Її обличчя нічого не виказувало.

– Я маю час, – відповів він. – Завтра о дев'ятій у мене операція, і це все.

– І ви можете оперувати, коли так допізна засиджуєтесь?

– Можу. Одне одному не заважає. Я звик. Та й операції в мене не щодня.

Офіціант знов налив чарки. З пляшкою він приніс пачку сигарет і поклав на столик. «Лоран», зелені.

– Ви ж бо й минулого разу їх замовляли, правда? – переможно спитав він Равіка.

– Геть забув. Але ви знаєте краще за мене. Я беззастережно вірю вам.

– Правда, – мовила Джоан. – Ми замовляли тоді «Лоран», зелені.

– Бачите, дама має кращу пам'ять, ніж ви, пане.

– Це ще не відомо. В кожному разі, сигарети нам знадобляться.

Равік відкрив пачку й подав її Джоан.

– Ви мешкаєте в тому самому готелі? – спитав він.

– Так. Тільки перебралася в більшу кімнату.

Зайшло кілька водіїв. Вони сіли за сусідній столик і завели голосну розмову.

– Може, підемо? – спитав Равік. Джоан кивнула головою.

Він підкликав офіціанта й розрахувався.

– Вам справді не треба вертатися в «Шехерезаду»?

– Ні.

Він подав їй манто. Джоан не надягла його, тільки накинула на плечі. Це була дешева норка, може, навіть штучна, – але на Джоан вона не здавалася дешевою. Дешеве лише те, що носиш без почуття впевненості в собі, подумав Равік. Він не

раз уже бачив справжніх соболів, що здавалися зовсім дешевими.

– Ну, а тепер доправимо вас до вашого готелю, – сказав Равік, коли вони вийшли надвір, на тихий дощ.

Вона повільно обернулася.

– Хіба ми йдемо не до тебе?

Задержавши голову, вона дивилася знизу на нього. Її обличчя, освітлене ліхтарем перед дверима, було зовсім близько. На косах блищали дрібні краплі дощу.

– До мене, – сказав він.

Під'їхало таксі й спинилося. Водій трохи почекав. Потім цмокнув язиком, гучно ввімкнув швидкість і поїхав далі.

– Я чекала на тебе. Ти знав про це? – спитала Джоан.

– Ні.

Світло ліхтаря відбивалося в її очах. Погляд тонував у них, наче в криниці. Вони здавалися бездонними.

– Я тебе побачив сьогодні вперше, – сказав він. – Раніше то була не ти.

– Ні, не я.

– Раніше взагалі нічого не було.

– Не було. Я нічого не пам'ятаю.

Він відчував легенькі приливи й відпливи її подиху. Той невидимий, невагомий подих, ніжний і тремтливий, плив йому назустріч, сповнений готовності й довіри, – чуже життя серед чужої ночі. А ще він раптом відчув, як у нього в жилах пульсує кров. Вона все прибувала й прибувала, і була вже не тільки кров'ю, а самим життям, сотні разів проклятим й однаково бажаним, утраченим і знов віднайденим... Ще годину тому – суха пустеля, гола й невтішна, просякнута минулим, а тепер – знов бурхливий плін, знов близько та загадкова мить, якої він уже ніколи не сподівався. Він знов був першою людиною на березі моря, і з глибини зринало щось біле й осяйне, питання й відповідь заразом, воно все напливало й напливало, і перед очима знялася буря...

– Тримай мене, – сказала Джоан.

Він глянув у те відхилене назад обличчя і обняв її. Її плечі попливли йому назустріч, немов корабель, що поспішає до гавані.

– Тримати й далі тебе? – спитав він.

– Так.

Вона притулила долоні йому до грудей.

– Я вже тебе не пущу.

– Добре.

Біля них загальмувало друге таксі, черкнувши об край тротуару. Водій із довгими, білими, як льон, вусами незворушно дивився на них. На плечі в нього сидів песик у плетеній жилетці.

– Поїдемо? – хрипко сказав він.

– Глянь, – мовив Равік. – Він ні про що не здогадується. Не помічає, що нас торкнулось диво. Дивиться на нас і не бачить, що ми змінилися. Який божевільний світ: ти можеш обернутися в архангела, в блазня, в злочинця, і ніхто цього не помітить. Та коли в тебе відірветься гудзик – помітять усі.

– Він не божевільний, а добрий. Не турбує нас, хоче, щоб ми лишилися самі собою.

Равік подивився на неї. Ми, подумав він. Яке слово! Найтаємничіше слово на світі.

– Поїдемо? – нетерпляче прохрипів водій, уже голосніше, й закупив сигарету.

– Сідаймо, – сказав Равік. – Цей не відчепиться. Досвідчений.

– Нащо нам їхати. Ходімо пішки.

– Але ж починається дощ.

– Який там дощ. Це туман. Я не хочу сідати в машину. Хочу йти з тобою.

– Добре. То я хоч поясню йому, в чім річ.

Равік підійшов до таксі й сказав кілька слів водієві. Той розцвів усмішкою, галантно помахав рукою Джоан, як уміють у таких випадках тільки французи, й поїхав.

– Як ти йому пояснив усе? – спитала вона, коли Равік вернувся.

– Грошима. Найпростіший спосіб. Ті, хто працює вночі, – всі циніки. Миттю збагнув. Поставився до нас прихильно, але з відтінком поблажливої зневаги.

Джоан, усміхнувшись, пригорнулася до нього. Равік відчув, як у ньому розпукалось і розцвіло щось тепле, лагідне, безмежне, щось таке, що безліччю рук потягло його вниз. Ноги раптом стали надто малою, ненадійною опорою, було нестерпно тяжко стояти отак, кумедно випроставшись, насилу утримуючи рівновагу, замість того щоб забутись, зануритись у глибину, скоритись воланню тіла, покликові з сивої давнини, коли ще нічого не існувало – ні розуму, ні нерозв'язних питань, ні мук, ні сумнівів, а було саме лише темне щастя крові.

– Ходімо, – сказав він.

Вони рушили під дрібним дощем порожньою сірою вулицею, і, коли дійшли до кінця, перед ними зненацька відкрилася велика, безмежна площа, а на ній знову важко здіймалася вгору сіра, ніби вилита зі срібла, Триумфальна арка.

IX

Равік повернувся до готелю. Вранці, коли він виходив, Джоан ще спала. Він сподівався вернутись за годину, а загаявся на три.

– Агов, докторе! – гукнув його хтось на сходах між другим і третім поверхом.

Равік озирнувся. Бліде обличчя, копиця чорного буйного чуба, окуляри. Він не знав цього чоловіка.

– Альварес, – сказав той. – Хаїме Альварес. Ви мене не пригадуєте?

Равік похитав головою.

Чоловік нахилився й закотив холошу штанів. Уздовж литки до самого коліна виднів шрам.

– Тепер пригадали?

– Я вас оперував?

Чоловік кивнув головою.

– На кухонному столі, біля самої лінії фронту. В польовому лазареті під Аранхуесом. Невеличка біленька вілла в мигдалевому гаю. Тепер пригадали?

Равік раптом відчув задушливий запах квітучого мигдалю. Йому здалося, ніби той запах підіймається темними сходами, нудний, гнилявий, змішаний зі ще нуднішим і гнилявішим запахом крові.

– Так, – відповів він. – Пригадав.

На залитій місячним світлом терасі рядами лежали поранені, їх покосили німецькі й італійські літаки. Діти, жінки, селяни, пошматовані осколками бомб. Дитина без обличчя, вагітна жінка з розпанаханим по самі груди животом, старий чоловік, що боязко тримав відірвані пальці однієї руки в другій, думаючи, що їх можна буде пришити. А над усім цим – важкі пахощі ночі й чисті краплини роси.

– З ногою все гаразд? – спитав Равік.

– Начебто. Тільки погано згинається. – Чоловік усміхнувся. – Принаймні через Піренеї я нею перейшов. А Гонсалес загинув.

Равік забув, хто такий Гонсалес. Але тепер згадав молодого студента, що допомагав йому.

– А що сталося з Маноло?

– Попав у полон. Розстріляний.

– А Серна, командир бригади?

– Загинув. Під Мадридом. – Альварес знов усміхнувся, неживою, машинальною усмішкою, що з'явилась у нього сама собою, без будь-яких почуттів. – Мура й Ла Пенья попали в полон. Розстріляні.

Равік уже не міг згадати, хто такі були Мура й Ла Пенья. Він пробув в Іспанії шість місяців і покинув її, коли фронт був прорваний і лазарет розформували.

– Карнеро, Орта і Гольдштейн у концтаборі, – повів далі Альварес. – У Франції. Блацький також живий. Ховається десь поблизу кордону.

Равік пам'ятав тільки Гольдштейна. Надто багато було тоді навколо нього людей.

– Ви тепер мешкаєте в цьому готелі? – спитав він.

– Так. Переїхали позавчора. Наші номери там, – він показав на коридор третього поверху. – Нас довго тримали в прикордонному таборі. Але врешті випустили. Ми ще мали гроші. – На обличчі в нього знов з'явилась усмішка. – Тут є ліжка, справжні ліжка. Добрий готель. Навіть портрети наших вождів на стінах.

– Авжеж, – сказав Равік без крихти іронії. – Мабуть, це все приємне після того, що було там.

Він попрощався з Альваресом і пішов до своєї кімнати.

Кімната була прибрана й порожня. Джоан пішла. Равік оглянувся навколо. Нічого не залишила. Та він і не сподівався, що вона щось залишить.

Він подзвонив. За хвилину з'явилась покоївка.

– Дама пішла, – сказала вона, не чекаючи на його запитання.

– Я й сам бачу. Звідки ви знаєте, що тут хтось був?

– Ну що ви, пане Равіку! – мовила дівчина і більше нічого не додала. В неї був такий вигляд, немов її тяжко образили.

– Вона снідала?

– Ні. Я її не бачила. А то б подбала про сніданок. Я ж пам'ятаю, що вона снідала того разу.

Равік подивився на неї. Її останні слова йому не сподобалися. Він витяг кілька франків і всунув їх дівчині в кишеню фартуха.

– Добре. Робіть так і далі. Приносьте сніданок тільки тоді, як я вас сам попрошу. І не заходьте прибирати в кімнати, поки не будете цілком певні, що там нікого нема.

Дівчина по-змовницькому всміхнулася.

– Гаразд, пане Равіку.

Його прикро вразила та усмішка. Він знав, що покоївка подумала. Що Джоан заміжня й не хоче, щоб її бачили. Раніше він би тільки посміявся з цього, але тепер йому було неприємно. А, власне, чому?

Він здвигнув плечима й підійшов до вікна. Готель це готель. Тут нічого не зміниш.

Равік відчинив вікно. Був полудень. Над будинком нависло вкрите хмарами небо. В ринвах цвірінчали горобці. На поверх нижче сварилося якихось двоє голосів. Мабуть, подружжя Гольдбергів. Чоловік, гуртовий торговець зерном із Бреслау, був на двадцять років старший за дружину.

Вона жила з емігрантом Візенгофом і думала, що про це ніхто не знає. Насправді про це знали всі, крім Гольдберга.

Равік зачинив вікно. Вранці він оперував за Дюрана чийсь жовчний міхур. Анонімний жовчний міхур. Шмат живота невідомого чоловіка, якого він різав, замінюючи Дюрана. Гонорар – двісті франків. Потім ходив поглянути на Кет Гегстрем. У неї була температура. Надто висока. Він посидів у неї годину. Кет спала, тільки дуже неспокійно. Нічого особливого, а все-таки краще, якби температури не було.

Равік невидючими очима дивився у вікно. Дивне почуття порожнечі, що завжди настає потім. Ліжко, яке вже ні про що не свідчить. Новий день, що немилосердно шматує вчорашній, немов шакал шкуру антилопи. Гаї кохання, вичарувані темрявою, тепер знову безмежно далекі, марево над пустелею часу...

Він відвернувся від вікна. На столі лежала адреса Люсьєни Мартіне. Її недавно виписали. Стан її трохи непокоїв його. Він був у неї два дні тому. Сьогодні можна було ще не оглядати її, але Равік більше не мав роботи й вирішив знов навідатися до неї.

Люсьєна мешкала на вулиці Клавель. Унизу в будинку була крамничка, де торгували м'ясом. Кремезна жінка вимахувала сокирою, розрубуючи окіст. Вона була в жалобі, її чоловік помер два тижні тому, і тепер вона продавала м'ясо з крамарчуком. Равік, проходячи повз крамничку, глянув на жінку. Мабуть, вона зібралася кудись у гості, бо на ній був капелюшок із довгим чорним серпанком, і вона вже тільки з люб'язності погодилася швиденько відрубати для знайомої свинячу ногу. Чорний серпанок замаяв над розрубаною свинєю, блискуча сокира ввігналася в окіст.

– За одним махом, – задоволено сказала вдова й кинула ногу на вагу.

Люсьєна мешкала в кімнатці під дахом. Вона була не сама. На стільці недбало розсівся молодик років двадцяти п'яти. На голові в нього був кашкет велосипедиста, а з рота стирчала самокрутка, що не відлипала від спідньої губи, як він розмовляв. Коли Равік зайшов, молодик навіть не подумав підвестися.

Люсьєна лежала на ліжку. Вона збентежилась і почервоніла.

– Доктор?... Я не знала, що ви прийдете сьогодні. – Вона глянула на молодика. – Це...

– Байдуже, хто, – брутально перебив її молодик. – На біса називати прізвища? –

Він відхилився на спинку стільця. – Отже, ви той самий лікар?

– Як справи, Люсьєно? – спитав Равік, не звертаючи уваги на молодика. – Добре, що ви ще лежите.

– Давно могла б уже встати, – втрутився молодик. – Не така вона хвора, щоб вилежуватися. Не працює, а гроші пливуть.

Равік обернувся до нього.

– Вийдіть звідси, – сказав він.

– Що?

– Вийдіть. За двері. Я хочу оглянути Люсьєну.

Молодик зареготав.

– Можна й так. Ми не такі делікатні. І навіщо її оглядати? Ви ж щойно позавчора були тут. Аби лише взяти гроші ще за один візит, так?

– Слухайте, небоже, – спокійно сказав Равік, – щось не видно, щоб ви платили за візити зі своєї кишені. І взагалі вас не стосується, візьму я гроші за лікування чи ні. А тепер ушивайтеся звідси.

Молодик зухвало посміхнувся і вмовився ще зручніше, широко розставивши ноги. На ногах у нього були гостроносі лаковані черевики й бузкового кольору шкарпетки.

– Прошу тебе, Бобо, – сказала Люсьєна. – На одну хвилинку.

Бобо не звертав на неї уваги. Він пильно роздивлявся Равіка.

– Дуже добре, що ви прийшли, – сказав він. – То я вам відразу викладу все. Ви, мабуть, сподіваєтесь, любий мій, що зможете підсунути нам рахунок за клініку, операцію і все інше?... Дідька лисого! Ми вас не просили, щоб її залишали в лікарні, вже не кажу про операцію. Отож лягнули ваші надії на великі гроші. Ще скажіть спасибі, що ми не вимагаємо від вас відшкодування! За операцію, зроблену всупереч бажанню хворої. – Він вишкірив гнилі зуби. – Що, спіймали облизня? Так, Бобо не в тім'я битий, його так легко не обдуриш.

Молодик, видно, був дуже задоволений собою. Йому здавалося, що він блискуче викрутився. Люсьєна зблідла й боязко поглядала то на Бобо, то на Равіка.

– Утямили? – переможно мовив Бобо.

– Це він? – спитав Равік у Люсьєни. Вона не відповіла.

– Отже, він, – сказав Равік і пильніше приглянувся до молодика.

Худий, довготелесий бовдур. Тонка шия з великим борлаком, що весь час ходить то вгору, то вниз. На шиї шарф зі штучного шовку. Сутулі плечі, надто великий ніс і підборіддя дегенерата – типовий сутенер із передмістя.

– Що означає «він»? – зухвало спитав Бобо.

– Гадаю, я вам чітко сказав: ушивайтеся звідси. Мені треба оглянути Люсьєну.

– Merde [6 - Лайно.], – буркнув Бобо.

Равік неквапом рушив на молодика. Він уже набрид йому. Молодик схопився, ступив крок назад, і в руках у нього раптом з'явилася тонка мотузочка з метр завдовжки. Равік збагнув, що той надумав. Коли Равік наблизиться, молодик відскочить убік, забіжить ззаду, кине мотузку йому на шию і почне душити. Добрий спосіб, якщо супротивник із ним не знайомий або вимахуватиме кулаками.

– Бобо! – крикнула Люсьєна. – Бобо, не треба!

– Ох ти ж, шмаркачу, – сказав Равік. – Ми таке бачили. Дитяча штука з мотузкою. А більше ти нічого не знаєш?

На мить Бобо розгубився. Очі його збентежено забігали. Равік раптовим порухом стяг йому з плечей до ліктів розстебнутий піджак, і Бобо враз став ніби сплутаний.

– А так ти не вмів? – мовив Равік. Він швидко відчинив двері й безцеремонно виштовхнув безпорадного Бобо з кімнати. – Якщо любиш битися, то йди в солдати, а не задирай носа. І не сікайся більше до дорослих. Apache! [7 - Хуліган!]

Він замкнув двері зсередини і сказав:

– Отак, Люсьєно. А тепер я вас огляну. – Дівчина вся тремтіла. – Не хвилюйтеся. Все вже скінчилось.

Він стягнув із неї блаженське бавовняне покривало й поклав на стілець. Тоді відкотив зелену ковдру.

– Ви в піжамі? Чого? В піжамі не так зручно. Вам ще не можна багато рухатися, Люсьєно.

Дівчина трохи помовчала.

– Я її надягла тільки сьогодні, – нарешті відповіла вона.

– У вас немає більше нічних сорочок? Я можу прислати вам дві з клініки.

– Ні, це не тому. Я надягла піжаму, бо знала... – дівчина глянула на двері й притишила голос. – Знала, що він прийде. Він каже, що я вже здорова. Й не хоче більше чекати.

– Що? Шкода, що я не знав цього раніше. – Равік сердито глянув на двері. – Нічого, почекає!

Як у всіх недокрівних жінок, у Люсьєни була дуже біла, тендітна шкіра, крізь яку просвічували блакитні жилки. Вона була гарно збудована, тонкокіста, струнка, але не худа. Скільки є таких дівчат, подумав Равік. Дивись на них і мимохіть питаєш себе, навіщо природа створила їх такими граційними, коли наперед відомо, якими вони майже всі стануть: виснаженими тяжкою працею, спотвореними нездоровим, неправильним життям опудалами.

– Вам ще доведеться з тиждень більше лежати, ніж ходити, Люсьєно. Можете лише трохи встати й повештатись по кімнаті. Але будьте обережні, важкого не підіймайте й найближчими днями не ходіть по сходах. Вас доглядає хтось? Крім цього Бобо?

– Господиня. Але й вона вже бурчить.

– Більше у вас нікого немає?

– Немає. Була ще Марі, та померла.

Равік озирнувся по кімнатці. Вона була убога, але чиста. На підвіконні стояло кілька вазонів з фуксіями.

– А Бобо? Виходить, він знов об'явився, тільки-но все минулося?

Люсьєна промовчала.

– Чому ви не витурите його?

– Він не такий поганий, докторе. Тільки запальний...

Равік глянув на дівчину. Кохання, подумав він. І тут кохання. Одвічне диво. Воно не тільки осяває барвистою веселкою мрій сіре небо буднів, а й може оточити романтичним ореолом купу лайна. Диво і страхітливий глум водночас. Равіка раптом охопило химерне почуття, ніби він якимось дивом теж спричинився до її нещастя.

– Нічого, Люсьєно, – сказав він. – Не журіться. Головне одужати.

Вона полегшено кивнула головою.

– А щодо грошей, – збентежено і швидко сказала вона, – то це неправда. Він просто ляпнув язиком. Я все сплачу. Все. Частинами. Коли я вже зможу працювати?

– Приблизно за два тижні, якщо не робитимете дурниць. І ніяких стосунків з Бобо! Ніякісіньких, Люсьєно! А то можете й померти, розумієте?

– Так, – сказала вона не зовсім переконано.

Равік наклав її худеньке тіло ковдрою. Глянувши на дівчину, він помітив, що вона плаче.

– А швидше не можна? – спитала вона. – Я б працювала сидячи. Я повинна...

– Може. Побачимо. Все залежить від того, як ви будете поводитись. А тепер скажіть мені прізвище тієї акушерки, що робила вам аборт.

Він помітив у її очах опір.

– Я не піду в поліцію, – сказав він. – Обіцяю вам. Тільки спробую забрати назад ваші гроші, щоб ви були спокійніші. Скільки ви їй заплатили?

– Триста франків. Ви в неї нічого не візьмете.

– Спробую. Як її прізвище й де вона мешкає? Вам вона більше не знадобиться, Люсьєно. Ви вже не матимете дітей. І вона вам не зможе зробити ніякої кривди.

Дівчина вагалася.

– Отам у шухляді, – врешті сказала вона. – Праворуч.

– На цьому папірці?

– Так.

– Добре. Найближчими днями я піду до неї. Не бійтеся. – Равік надяг плаща. – Що таке? – спитав він. – Чого ви встаєте?

– Бобо. Ви його не знаєте. Він усміхнувся.

– Думаю, що я бачив і гірше. Нема чого вам уставати. А сьогоднішній огляд показав, що вже нема чого й турбуватися. До побачення, Люсьєно. Я скоро знов прийду.

Равік обернув ключа, натиснув на дужку і швидко відчинив двері. В коридорі нікого не було. Та він і не думав, що там хтось буде. Він знав таких, як Бобо.

У крамниці внизу тепер орудував самий лише крамарчук, чоловік із жовтим обличчям, не такий гарячий, як його господиня. Він знехотя цюкав сокирою кістки. Після смерті господаря крамарчук геть виснажився. Проте в нього не було великих надій на одруження з господинею. Про це на весь голос заявив якийсь торговець віниками, що сидів у бістро навпроти крамниці. І додав, що господиня встигне і його відвезти на цвинтар, поки в них дійде до шлюбу. Крамарчук, мовляв, уже ледве ноги волочить, а господиня он як розквітла. Равік випив чарку смородинової наливки й розрахувався. Він сподівався побачити в бістро Бобо, але його й там не було.

Джоан вийшла з «Шехерезади». Вона відчинила дверці таксі, де на неї чекав Равік.

– Їдьмо, – сказала вона. – Швидше їдьмо звідси. До тебе.

– Щось сталося?

– Нічого не сталося. Просто мені вже остогидли нічні клуби.

– Хвилиночку. – Равік підкликав рукою квітникарку, що стояла біля входу. – Матусю, – сказав він, – давайте всі ваші троянди. Скільки за них? Тільки не заправте, як за рідного батька.

– Шістдесят франків. Як для вас. Бо ви дали мені рецепт проти ревматизму.

– Допомогло?

– Ні. І не допоможе, поки я цілі ночі стовбичитиму на такому мокрятинні.

– Ви найрозважніша пацієнтка з усіх, яких мені доводилося лікувати. – Він забрав троянди. – Ось чим я виправдаюся за те, що ти вранці прокинулась сама й пішла

без сніданку, – сказав він Джоан і поклав троянди їй до ніг. – Хочеш іще чогось випити?

– Ні. Їдьмо до тебе. Поклади квітки сюди на сидіння.

– Їм і там добре. Квітки треба любити, але не панькатися з ними.

Вона швидко обернулася до нього.

– Ти хочеш сказати, що не треба розбещувати того, кого любиш?

– Ні. Хочу сказати, що з прекрасного не слід робити драму. А крім того, цієї хвилини краще, щоб між нами не лежали ніякі квітки.

Джоан недовіжливо глянула на нього. Потім її обличчя проясніло.

– Знаєш, що я сьогодні робила? Жила. Знов жила. Дихала. Знов дихала. Була на землі. Знов була на землі. Вперше. Знов у мене з'явилися руки. І очі, й уста.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=17599191&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

2

Перекусками.

3

Рожевого вина.

4

Серденько.

5

Вид паштета.

6

Лайно.

7

Хуліган!